

TÜRKMENISTANYŇ SYÝAHATÇYLYK
BARADAKY DÖWLET KOMITETI

TÜRKMENISTAN – SYÝAHATÇYLYGYŇ ÜLKESI

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2013

UOK 7 96.51+379.85
T 90

T 90 **Türkmenistan – syýahatçylygyň ülkesi.** –A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy. 2013

TDKP № 195,2013

KBK 75.81 (2 Tü)

©Türkmenistanyň Syýahatçylyk
baradaky döwlet komiteti, 2013

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

SÖZBAŞY

Döwletimizde ýaşayan her bir islendik ynsan üçin, biziň şu ýaşap ýören gadymy hem müdimi Watanymyzy has gowy tanamaklyk, ony gözümiziň göreji ýaly eý görüp goramaklyk möhüm borç bolup durýar. Bu mukaddes borç Watana wepalylygyň, Watana bolan söýginiň, sarpanyň esasynda ýatyr. Her kim, Türkmenistanyň raýaty hökmünde eziz Watanyňy has kämil tanamaklyk maksady bilen, bu gözel ölkämiziň kerem-keramatly topragynda asyrlarboýy ýaşap gelýän gadymy hem müdimi halkymyzyň taryhyny, medeniýetini, milli ýol-ýörelgelerini, edim-gylymlaryny öwrenmeklige çalyşmalydyr. Ene-atamyzyň bize çagalygymyzdan beren türkmençilik terbiýesi hem ata Watany, ene topragy içgin tanamaklygy we ezizläp saklamaklygy ündeýär. Gadymy we gözel ölkämizi geçmiş taryhy, medeniýeti, tebigy gözelligeri, milli özboluşlylygy we beýleki dürli ugurlary boýunça öwrendigimizçe ýurdumyza hem-de milletimize bolan söýgimiz, buýsanjymyz has-da artýar. Bu ölkäni içgin tanadygymyzça, goja taryhyň alyslyklara uzap gidýän menzilleriniň içinde ägirt işleri bitiren, halallykda we agzybirlikde ýaşan, mertebeli, edermen, gahryman milletimiziň bu mübäreke topragyň hakyky eýesi bolandygyna hem-de Türkmenistanyň her bir künjeginiň syýahat edilmeli, sežde-zyýarat edilmeli mukaddes toprakdygyna anyk düşüňäris.

Hormatly Prezidentimiz: «Professional lukman hökmünde öndürijilikli zähmet üçin doly bahaly dynç almagyň zerurdygyny bilýärim. Islendik adamyň organizmi wagtal-wagtal az-kem bolsa-da, tüýs bolmalysy ýaly bolmasa-da, garaz, dynç alsa mätäçlik çekýär. Ýöne men düzgün bolşy ýaly, öz-özüme rugsat edip bilemok, eýýäm aýdyşym ýaly, biz entek diýseň köp işleri amala aşyrmaly. Watanymyzyň ösüşe barýandygy muny talap edýär. Her näme-de bolsa, şeýle ýagdaýlarda maňa endigime öwrülip giden hemişelik fiziki dartgynlylygym kömek edýär»* diýip, «TÜRKMENISTAN – melhemler mekany» atly kitabynda belleýär. Hormatly Prezidentimiz sport bilen yzygiderli meşgullanmagyň hasabyna-da fiziki güýjüniň üstüni ýetirip durýar. Hormatly Prezidentimiziň Türkmenistanyň islendik raýatyna «öndürijilikli zähmet üçin doly bahaly dynç almagyň zerurdygyny» nygtaýşy ýaly, her bir watandaşymyz doly bahaly dynç almaklygy başarmalydyr. Raýatlaryň dynç almagynda bolsa, Syýahatçylyk pudagynyň möhüm orny bar.

Biziň Watanymyz – Türkmenistan ülkesi hem syýahatçylyk jähtden seredilende, möhüm syýahatçylyk ulgamynyň eýesi bolan medeni-taryhy we etnografik gymmatlyklara baý ýurtlaryň biridir, ýagny ýurdumyz täsin tebigatly künjeklere, medeni we taryhy ýadygärliklere örän baý ölkedir. Bu sebäpden, öz ýaşayan mähriban ýurdumyzy diňe özümiziň tanamagymyz bilen çäklenmän, ony dünýä halklary-

* Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. TÜRKMENISTAN – melhemler mekany. – Aşgabat, TDNG, 2008. 8 s.

na, daşary ýurtlulara dürli taraplaýyndyr giňişleýin tanatmaklyk hem häzirki Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwri üçin möhüm wezipe bolup durýar. Daşary ýurt raýatlarynyň biziň ölkämizi gowy tanamagynyň has ygtybarly ugry bolsa, olaryň Türkmenistana syýahatçylyk etmegidir, ýagny biziň ölkämize gelip ýurdumyz, halkymyz bilen tanyşmagydyr.

Hormatly Prezidentimiz beýik özgerişleriň amala aşýan we gözelleşýän Türkmenistan ülkesini dünýä ynsanlarynyň, syýahatçylaryň örän köpsanlylykda gelip, has giňişleýin tanamagynyň gerekdigini belleýär. Munuň üçin hem, ähli şertler we mümkinçilikler Türkmenistan ýurdumyzda bar. Biziň Türkmenistan ölkämiz dünýäniň syýasy ýagdaý babatda iň asuda, ekologik babatda iň arassa tebigatly we medeni-taryhy jähtden seredilende iň gadymy taryhly ölkeleriniň biridir. Dünýäniň halkara syýahatçylygynda edilýän talaplaryň hatarynda, syýahat ediljek ölkede dünýäniň dürli ölkelerinden gelýän syýahatçylaryň howpsuzlygynyň kepili bolan parahatlygyň, asudalygyň bolmagyny, syýahatçylaryň jan saglygy, sagdynlygy babatdaky howpsuzlygynyň kepili bolan ekologik babatda arassa tebigatynyň, tämiz howasynyň, içmäge ýaramly dury suwunyň, zyýansyz iýmitiň bolmagyny, syýahatçylaryň gyzyklanma teňneligini gandyryp biljek gadymy taryhy-medeni gymmatlyklarynyň, ähmiýetli binagärçilik ýadygärlikleriniň bolmagyny görkezip bolar. Beýik Taňra şükür, biziň eziz Watanymyz Türkmenistanda bu agzalyp geçilen syýahatçylar üçin ýaramly şertleriň ählisi edilýän talaba laýyk gelýär, ýagny dünýä ölkelerinden geljek jahankeşdeleriň syýahatçylyk babatdaky talaplaryna laýyk gelýän ähli şertler bar.

Hormatly Prezidentimiz ýurt baştutanlygyna geçen gününden Türkmenistan döwletimizde ähli ugurlar bilen birlikde syýahatçylyk ulgamynyň işini hem döwrebaplaşdyrmaga, kämilleşdirmäge aýratyn uly üns berip gelýär. Syýahatçylyk ulgamy ýurduň ykdysadyýeti babatynda hem möhüm orny eýeleýär. Dünýäniň ençeme ýurtlarynyň döwlet hazynasyna girýän ägirt girdeji syýahatçylygyň ugurlaryndan gelýär.

Türkmenistanyň Prezidenti wezipesine işe girişeninde Hormatly Prezidentimiziň döredijiliginiň başynda ýazylan «Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr» atly kitabyňyň we beýleki kitaplarynyň süňnünde Watana bolan sarpadyr söýgi esasy orny eýeleýär. Parasatly ýurt baştutanymyz, şol kitaplaryň her birinde Garaşsyz, Bitarap Türkmenistanyň taryhyndaky täze eýýamlaryň esasy häsiýet aýratynlyklaryny yzarlamak bolýandygyny bellemek bilen şeýle diýýär «Biziň halkymyz taryhy nukdaýnazardan alanyňda, bu gysga döwürde türkmeniň köp nesilleriniň edip gelen arzuwlaryny hakykatda amala aşyryp, görnüp eşidilmedik üstünlikler gazandy. Bu gysga döwür dartgynly zähmetden, özbaşdak döwletiň emele gelmeginiň ilkinji nobatdaky wezipelerini çözmekden, halkyň durmuş üpjünçiliginiň möhüm ähmiýetli meselelerini çözmekden doly boldy...

Men ýurduň Prezidenti hökmünde öz halkyma çäksiz minnetdardyrýn, çünki ähli raýatlarymyz diňe bir goldamak bilen çäklenmän, başyny başlan özgertmele-

rimize kuwwatly hereketlendiriji güýç berdi. Şeýlelikde, mähriban Türkmenistanymyzy tanalmaz ýaly üýtgeden ägirt uly umumy halk maksatnamalarynyň durmuşa geçirilmegine işjeň girişildi»*.

Gahryman Prezidentimiziň ýurt baştutanlygynda bu işleriň amala aşyrylmagynyň netijesinde, müňýyllyklaryň jümmüşinden gözbaş alyp gaýdýan baý hem-de gadymy medeniýetiň, däp-dessurlaryň mekany bolan Türkmenistan dünýäniň durnukly ösýän ýurtlarynyň hataryna goşuldy. Türkmenistan Watanymyzyň şäherleridir obalary gün-günden gözelleşýär, halkymyzyň ýaşayş-durmuş ýagdaýy has ýokarlanýar.

Geçmişde örän ähmiýetli işleri bitirip, taryhda möhüm yzy goýup giden türkmen milletiniň ata Watany bolan Türkmenistanda bolup geçýän özgerişlikler dünýä jemgyýetçiligini örän gyzyklandyrýar we dünýäniň dürli künjeginden jahankeşdeler syýahatçylygyň dürli ugurlary boýunça gyzyklanyp ölkämize gelýärler. Biziň ýurdu-myзда bolup gören syýahatçy bu ýerdäki gözelligleriň, özgerişleriň haýrany bolup, biziň Watanymyz baradaky ýatdan çykmaýan ýatlamalary kalbynda saklap, heýejan doly duýgular bilen yzyna dolanýarlar. Olaryň biziň döwletimiziň, şäherlerimiziň täsin gözelligine haýran bolup, «Türkmenistan – ertekiler ýurdy!», «Aşgabat – dünýäniň in owadan şäheri!» diýendiklerini bu ýere gelen syýahatçylaryň hut öz dillerinden eşitdik. Olaryň bu aýdanlary hem Türkmenistan döwletiniň dogry syýasy ýol bilen barýandygynyň şaýatnamasydyr. Sebäbi, Gündogaryň akyldarlary «Ölkäniň şäher-obalarynyň abadan, gözəl bolmagy, şol ýurduň berkararlygynyň, ösen durmuşdadygynyň, halkyň boýunlukde, bagtyýarlykda ýaşandygynyň teswiridir» diýipdirler. Hormatly Prezidentimiziň döwlet syýasaty hem türkmen halkynyň milli ýörelgelerine esaslanýar.

Halkymyzyň medeniýeti, milli özboluşlylygy, hünärmentçiligi, sungaty bolsa mydama ölkämize gelýän syýahatçylaryň üns merkezinde bolupdyr. Geçmişde Beýik Ýüpek ýoly geçen Türkmenistanda halkara syýahatçylygynyň ähli häzirki zaman görnüşlerini ösdürmek babatda ägirt uly mümkinçilikleriň bardygyny anykdyr. Munuň esasynda bolsa ýurdu-myzyň täsin tebigatly künjeklere, medeni we taryhy ýadygärliklere örän baýdygy hakyndaky hakykat ýatyr. Bu milli medeni-taryhy gymmatlyklarymyzyň, şonuň ýaly-da Türkmenistan döwletimiziň halk köpçüligine, halkara jemgyýetçiligine has giňişleýin tanadylmagy gerek. Bu wezipäniň hötdesinden gelmeklikde bolsa kitaplaryňdyr tanadyjy eserleriň neşir edilmeginiň möhüm ähmiýeti bar. Türkmenistanyň Syýahatçylyk baradaky döwlet komitetiniň, Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Arheologiya we etnografiýa institutynyň (alym K.Baýramowyň) ýardam etmeginde taýýarlanan şu elniizdäki kitaby-da, Türkmenistan watanymyza syýahat etmekligi niýetlän ynsana syýahatçylygyň ülkesi bolan döwletimiziň syýahatçylyk pudagyny we syýahatçylygymyzyň bir topar ugurlaryny tanatmaklyk maksady bilen ýazylandyr.

* Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. TÜRKMENISTAN – melhemler mekany. – Aşgabat, TDNG, 2008. 7 s.

*Gözel paýtagtymyz Aşgabadyň
Garaşsyzlyk seýilgähinde ýerleşen
Garaşsyzlyk binasy*

*Ak mermerli Aşgabadyň
syýahatçylaryň kalbyna siňen
ýerleri*

*Ak mermerli Aşgabadyň
syýahatçylarda ýakymly täsir
galdyran ýerleri*

*Aşgabat şäheriniň syýahatçylaryň
kalbyny tîrpindirýän gôzellikleri*

*Syýahatçylary özüne bendi edýän
Aşgadyň gözel binalary*

TÜRKMENISTANDA SYÝAHATÇYLYK

Türkmenistan döwleti Ýer şarynyň Demirgazyk ýarymşarynyň aram böleginde, Aziýa yklymynyň (kontinentiniň) demirgazyk giňişliginiň 35°08' we 42°48'-da hem-de gündogar uzaklygynyň 52°27' we 66°41'-da ýerleşýär. Günbatardan gündogara 1100 kilometre, demirgazykdan günorta bolsa 650 kilometre uzap gidýän Türkmenistanyň umumy meýdany 491,2 müň inedördül kilometre deňdir. Türkmenistan döwleti meýdanynyň ululygy boýunça Ýer şarynyň ýurtlarynyň arasynda 52-nji orunda durýar we meýdanynyň 79 %-ini ýer, 21 % -ini bolsa suw tutýar. Ülkämiz gury ýer üsti bilen Eýran, Owganystan, Özbegistan, Gazagystan döwletleri bilen, Hazar deňziniň üsti bilen bolsa Azerbaýjan hem-de Russiýa Federasiýasy bilen serhetleşýär we döwletimiziň umumy serhediniň uzynlygy 3 736 kilometrdir.

Türkmenistan – tebigat tapawutlyklarynyň ülkesi. Bu ülkede gözýetmez giňişlige uzap gidýän çöllük, gülläp ösýän ekerançylyk ýerleri («oazisler») bilen utgaşýar. Pagtadyr bugdaý ekilen ekin meýdanlaryny suwarýan ýaplaryň ýakalarynda türkmen halkynyň oba-kentleri jemlenipdir. Dag etek ilat ýaşaýan ýerleri bolsa goja taryhyň has irki döwürlerinden bäri gadymy ekerançylygyň watany hasaplanýar. Şonuň üçin ýurdumyza «oazisleriň» ülkesi diýlip gelinýär. Türkmenistanyň halky maldarçylyk, ekerançylyk we beýlekiler ýaly bu ülkäniň ýaşayş durmuşyna uýgun bolan kärler bilen meşgullanýar.

Owadan tebigaty, tapawutly dürli klimaty, ajaýyp medeniýeti we siwilizasiýasy, özboluşly milli ýörelgesi we üns çekiji däp-dessurlary, köp sanly taryhy ýerleri we gözəl küňjekleri, şonuň ýaly-da, päk ýürekli we diýseň myhmansöýer halky bolan Türkmenistan – dünýäniň iň gadymy döwletleriniň biridir we ülkämiz Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe içkeri syýahatçylygy halkara derejesinde ösdürmeklik we daşary ýurtly syýahatçylary kabul etmeklik babatda uly mümkinçilikleriň eýesi bolan ýurtdur. Ýurdumyzda munuň üçin gerek bolan ähli şertler – giňiş çäkleri öz içine alan uly meýdany, nepesiňi durlaýan tämiz howasy, janyňa şypa beriji suwlary, baý taryhy we medeni mirasy, naýbaşy owadanlygy bilen tapawutlanýan tebigy gözelligleri, käbir etraplarda bolsa entek adamyň täsiri ýetme-

dik ýabany tebigy ýerleri (mysal üçin, Amyderýa kenaryndaky jeňňellikler we ş.m.) bar. Hut şularyň özi hem Türkmenistana Ýer togalagynyň dürli-dürli ýurtlaryndan köp sanly syýahatçylaryň gelmeginiň anyk sebäpleri bolup durýar. Bu sebäpleri göz önünde tutmak bilen ýurt baştutanymyz Gurbanguly Berdimuhamedow Türkmenistan döwletimiziň Prezidentligine geçen gününden bäri ýurdumyzda ähli ugurlar bilen birlikde syýahatçylyk ulgamynyň işini ösdürmeklige-de aýratyn uly üns berip gelýär.

Syýahatçylyk babatda kanunçylygy kämilleşdirmeklik meselesiniň esasy wezipeleriniň biri bolup durýandygyny nygtaýan hormatly Prezidentimiziň tagallasy bilen 2010-njy ýylyň maý aýynda «Syýahatçylyk hakyndaky» Türkmenistanyň Kanuny kabul edildi. Bu kanun ýurdumyzda syýahatçylyk ulgamyny halkara talaplaryna laýyklykda ösdürmegiň ugurlaryny kesgitleýär. Ondan başga-da, ýurdumyzyň durmuş-ykdysady, şol sanda syýahatçylyk ulgamynyň ösüşini kesgitleýän «Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2011–2030-njy ýyllar üçin Milli maksatnamasy» we «Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etraplardaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Milli maksatnamasy» hem-de Türkmenistanyň welaýatlarynyň we Aşgabat şäheriniň durmuş-ykdysady ösüşiniň 2008–2012-nji ýyllar üçin konsepsiýalary kabul edildi. Hormatly Prezidentimiz «Türkmenistanda syýahatçylyk ulgamyny goldamagyň we ösdürmegiň 2011–2020-nji ýyllar üçin Milli maksatnamasyny» kabul etmek baradaky Karara-da gol çekdi. Bu Karar Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe döwletimizde syýahatçylyk işiniň ösdürilmegine giň ýoluň açylýandygynyň bir subutnamasydyr.

Hormatly Prezidentimiz syýahatçylyk pudagynyň ölkämiz üçin aýratyn pudak hökmünde gerekdigini, syýahatçylyk ulgamynyň halkymyz üçin, ýurdumyz üçin aýratyn edara edilýş ulgamy hökmünde wajypdygyny göz önünde tutup 2012-nji ýylyň 16-njy awgustynda, Türkmenistanyň Syýahatçylyk baradaky döwlet komitetini döretdi.

Bu komitetiň esasy wezipesi halkymyza we ölkämize gelýän syýahatçylara şu günki günün ösen talabyna laýyk hyzmaty etmeklikdir, şonuň bilen birlikde, daşary ýurtlaryň raýatlaryna döwletimiziň alyp barýan hoşniýetli, dostlukly syýasatyny tanatmaklykdyr. Ýurdumyzda halkara derejede yzygiderli sergileriň, ylmy we beýleki ugurlarda maslahatlaryň geçirilip durulmagy hem daşary ýurtly myhmanlary gözəl paýtagtymyz Aşgabat hem-de ölkämiziň beýleki künjekleri bilen tanyşdyrmaklyga mümkinçilik döredýär. Biziň döwletimizde pudaklaýyn syýahatçylygy örän ýokary derejede gurnamaklyga hemme şertler bar, jahankeşdeleriň ýylyň ähli paslynda dynç almaklygy üçin uly mümkinçilikler hem bar. Syýahatçylaryň ünsüni çekip biljek taryhy, tebigy we binagärçilik ýadygärlikleri hem sanardan köp.

Syýahatçylyk pudagyny ýokary derejede ösdürmeklik üçin, öz işine ussat, kärini söýýän, ezber, bilimli, dil baýlygy ýeterlik, häsiýeti mylatkatly, tämiz geýnüwli hünärmenleriň gerekdigini, şonuň ýaly-da syýahatçylyk pudagynyň bilimli hünärmenleriniň taýýarlanylmagy üçin mekdepleriň hem gerekdigini nygtaýan hormatly Prezidentimiz №12419-nji Karary bilen 2012-nji ýylyň 6-njy iýulynda Türkmenistanyň Syýahatçylyk döwlet komitetine degişli bolan Aşgabat şäherindäki syýahatçylyk orta hünär mekdebini döretdi. Hyjuw bilen işe başlan bu mekdebiň esasy maksady syýahatçylyk we myhmanhanalar ulgamyna gerek boljak, myhmanhana hyzmatlary, durmuş-medeni hyzmat ediş we syýahatçylyk, töwerekdäki gurşawy goramak we tebigy baýlyklary tygşytly peýdalanmak, syýahatçylyk pudagynda ykdysadyýet we dolandyryş, jemgyýetçilik iýmiti kärhanalarynyň tehnologiýasy ýaly ugurlarda hünärmenlik derejesi ýokary bolan bu pudagyň işgärlerini taýýarlamak bolup durýar. Syýahatçylyk orta hünär okuw mekdebiniň ýanynda, 1995-nji ýylda döredilen, kiçi hünärmenleri taýýarlaýan Okuw-usulyýet merkezi hem syýahatçylyk we myhmanhanalar ulgamynda işlemeli kiçi hünärmenleri taýýarlamaklygyny dowam etdirip gelýär. Syýahatçylyk pudagyna degişli hünärmenleri taýýarlamaklykda Türkmenistanyň Döwlet sport we syýahatçylyk instituty hem uly işleri alyp barýar.

Ýaňy-ýakynda, Gahryman ýurt baştutanymyz, Türkmenistanyň Syýahatçylyk kartasyny tas-syklady. Bu karta syýahatçylyk pudagy üçin örän zerur bolup durýardy. Syýahatçylyk kartasynda taryhy ýadygärlikleriň, binagärlik ýadygärlikleriniň, naýbaşy gözəl tebigy ýerler bolan döwlet goraghanalarynyň, şonuň ýaly-da, tebigy emele gelen tebigat ýadygärlikleriniň, ýagny haýwanat we ösümlükler dünýäsine baý künjeklerimiziň, syrly gowaklaryň, täsin patlawuklaryň (wulkanlaryň), dag syýahatçylygyna ýarap biljek dag depeleridir gerişleriniň, millionlarça ýyl mundan ozal ýaşap geçen dinozawrlaryňdyr beýleki jandarlaryň ayak yzlary bar bolan dag gaýalarynyň, Hazaryň kenarynda

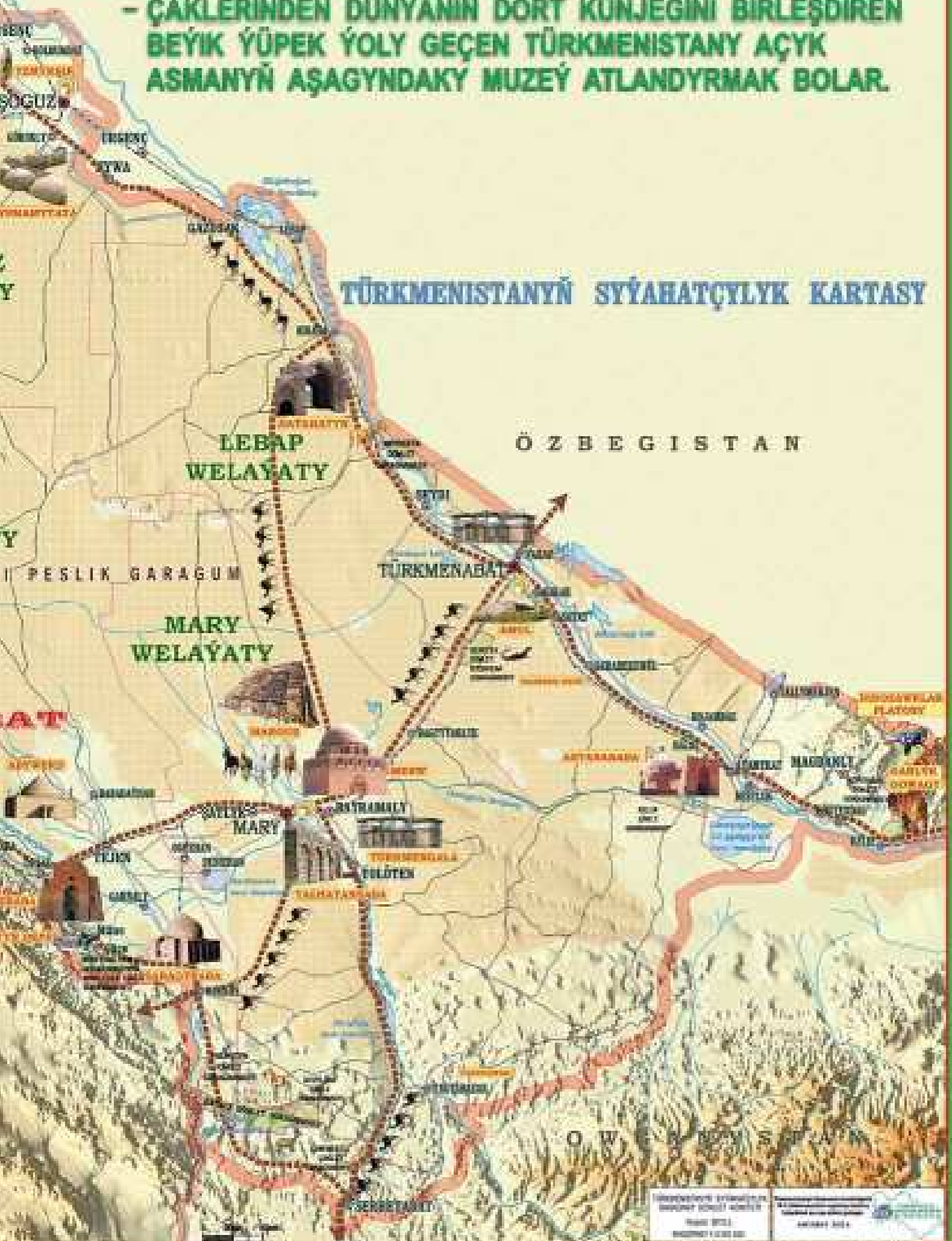

TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW:

**- ÇÄKLERINDEN DÜNYÄNIŇ DÖRT KÜNJEGINI BIRLEŞDIREN
BEÝIK ÝÜPEK ÝOLY GEÇEN TÜRKMENISTANY AÇYK
ASMANYŇ AŞAGYNDAKY MUZEÝ ATLANDYRMAK BOLAR.**

TÜRKMENISTANYŇ SYÝAHATÇYLYK KARTASY

*«Awaza» milli
syýahatçylyk zolagyndaky
myhmanhana*

ýerleşen «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň, suw syýahatçylygynda ulanylyp biljek beýleki deňiz kenarlarynyň, derýa çäkleriniň, entek ynsanyň täsiri ýetmedik jeňňellikleriň, çöl syýahatçylygyna deňişli Gün nuruna baý çägelikleriň, mukaddes we keramatly ýerleri öz içine alan zyýarat ýerleriniň, saglyk syýahatçylygynyň ojaklary bolan şypahanalaryňdyr saglyk merkezleriniň, halkymyzyň maddy we ruhy mirasynyň gymmatlyklaryny içinde saklaýan we dünýäde gowy tanalýan muzeýlerimiziň, kitaphanalarymyzyň, gezendeleriň küýsegi bolan owadan şäherlerimiziň, gezelenç üçin niýetlenilen baýyrlaryň, syýahatçylaryň atlydyr düýeli gezelençlerine ýarap biljek atlaryňdyr düýeleriň köp bolan ilat mesgenleriniň, halkymyzyň milli etnografik özboluşlylygyny özünde saklaýan obalarymyzyň we Türkmenistan ölkämiziň syýahatçylyk ulgamyna hyzmat edip biljek beýleki künjekleriň ýerleşen ýerleri takyklykda görkezilendir. Türkmenistanyň syýahatçylyk kartasynda ölkämiziň uly syýahatçylyk bölekleri welaýatlarymyza görä bölünendir.

«Döwletimizde syýahatçylygy ösdürmek, sagaldyş-şypahana ulgamynyň durkuny düýpli täzelemek hem bu işiň möhüm ugurlarynyň biridir. Häzirki döwürde Hazaryň kenarynda «Awaza» hal-

*Hazar deňziniň gözeli künjeginde orun
alan Awazada syýahatçylaryň uly gaýylykly
gezelenji*

kara syýahatçylyk zolagyny döretmek boýunça iri möçberli taslamany durmuşa geçirmek işleri çalt depginler bilen alnyp barylýar. Bu zolakda häzirki wagtda ajaýyp, owadan myhmanhanalar we ähli amatlyklar göz önünde tutulan sagaldyş merkezleri gurulýar. «Awaza» milli syýahatçylyk zolagy biziň durmuşa geçiren iň iri möçberli we örän uly ähmiýetli taslamalarymyzyň biridir. Bu taslamanyň esasy maksady milli ykdysadyýetimiziň netijeliligini ýokarlandyrmak we ony diwersifikasiýa ýoly bilen ösdürmek, halkymyzyň ýokary ýaşaýyş-durmuş şertlerini üpjün etmek ýaly döwlet syýasatynyň örän möhüm ugurlaryny hemmetaraplaýyn durmuşa geçirmekdir. Tebigatyň ýakymly we mylaýym howa şertlerini, jana şypa beriji mineral we palçyk çeşmelerini, tylla öwüşginli çägelini suwa düşülýän kenarlary peşgeş beren türkmen topragynyň bu ajaýyp künjegi biziň gözümiziň alnynda ertekilerdäki ýaly ölkä öwrülýär. Bu ýerde sagaldyş-şypahana dynç alşy we ekologiýa syýahatçylygy üçin ähli şertler döredilendir.

Tebigatyň köp dertlere şypa bolmagy üçin Baýramaly şypahanasy, bejeriji palçygy bolan Molagara şypahanasy, ýurdumyzda köp wagtdan bäri hereket edip gelýän Arçman şypahana zolagy ýaly meşhur şypahanalaryň durky düýpli täzelenip, olara täze ömür berildi. Farap we Ýylýsuw

şypahanalarynyň hem täze binalary guruldy. Ýurdumyzyň şypahana-bejeriş edaralary häzirki zaman saglygy goraýyş enjamalary bilen üpjün edildi. Olarda ilatymyzyň saglygyny berkitmek işleri ýeňillikli şertlerde amala aşyrylýar.

Geljekde Köýtendagyň jümmüşinde ýerleşýän, seýrek duş gelýän minereal suwlary, Balkan daglarynyň şypa beriji gyzgyn palçyklaryny, Sünt-Hasar dagynyň täsin çeşmelerini, Garagumdaky dürli mineral suwly ýataklary, Bathyz düzlüginin ýerasty mineral suwlaryny, daglyk ýerlerdäki ajaýyp tebigatly gowaklary öwrenmek hem göz önünde tutulýar.

Halkara syýahatçylygynyň ähli häzirki zaman görnüşlerini – ekologiýa, sport, medeni syýahatçylygy, şeýle hem köpçülikleýin syýahatçylygy ösdürmek babatda biziň ýurdumyzyň ägirt uly mümkinçilikleri bar. Orta Aziýanyň göwher gasy hasaplanýan, ak mermere beslenen Aşgabat we «Awaza» milli syýahatçylyk zolagy eýýäm häzirki döwürde şäher we deňiz syýahatçylygyny ösdürmek üçin dünýä ölçeğine laýyk gelýärler.

Gözel tebigatly, ajaýyp künjek bolan Gökderede we Hazaryň ekologiýa taýdan arassa türkmen

*Türkmenistan ölkämize
syýahatçylaryň gelmegi
gün-günden artýar*

kenarynda gurlan we gurulýan çagalar dynç alyş-sagaldyş merkezleri döwletimiziň ösüp gelýän ýaş nesliniň saglygy we onuň sazlaşykly terbiýelenmegi barada edýän aladalarynyň aýdyň mysalydyr»* diýmek bilen, hormatly Prezidentimiz 2011-nji ýylda geçirilen Türkmenistanyň Ýaşulularynyň maslahatynda eden çykyşynda syýahatçylygy ösdürmeklik babatdaky pikir-düşünjelerini ýaşulularyň önünde aýan edipdi.

Berkarar döwletimiziň tebigy we taryhy ýadygärlikleri, geografiki taýdan ýerleşşi, ösen ulag we aragatnaşyk ulgamy – bularyň hemmesi syýahatçylyk ulgamyny ösdürmäge amatly şertleri we mümkinçilikleri döredýär. Syýahatçylyk ulgamynda işleriň döwrebap derejede giňişleýin we üstünlikli ýola goýulmagy bilen ölkämizde syýahatçylygyň has-da gülläp ösjekdigi anyk, bu ulgamyň ösdürilmegi bolsa ata Watanymyzyň ykdysady taýdan has-da ösmegine itergi berer. Syýahatçylyk hakynda Türkmenistanyň Kanununda halkara we içerki syýahatçylygyň syýahatçylyk ulgamynyň kysymlarydygy aýdylmak bilen, syýahatçylygyň şu aşaky görnüşleri kesgitlenip görkezilendir:

«Halkara syýahatçylyk şu aşakdakylary öz içine alýar:

a) giriş syýahatçylygy – Türkmenistan-

da hemişelik ýaşayan adamlary hasap etmezden, daşary ýurt raýatlarynyň we raýatlygy bolmadyk adamlaryň Türkmenistanyň çäklerindäki syýahaty;

b) çykyş syýahatçylygy – Türkmenistanyň raýatlarynyň, şeýle hem Türkmenistanda hemişelik ýaşayan daşary ýurtly raýatlaryň we raýatlygy bolmadyk adamlaryň Türkmenistanyň çäklerinden daşardaky syýahaty.

Içerki syýahatçylyk – Türkmenistanyň raýatlarynyň, şeýle hem Türkmenistanda hemişelik ýaşayan daşary ýurtly raýatlaryň we raýatlygy bolmadyk adamlaryň Türkmenistanyň çäklerindäki syýahaty». Syýahatçylygyň bu üç ugry syýahatçylygyň dürli görnüşlerini emele getirmek bilen aýry-áýrylykda biri-birleri bilen utgaşýarlar.

* Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Türkmenistanyň Ýaşulularynyň maslahatynda edilen çykyş. (25.10.2011 ý.). // Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 5-nji tom. – Aşgabat, TDNG, 2012. 371-372 s.

2013-nji ýylyň ýanwar aýynda Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow bilen duşuşan mahalynda Bütindünýä syýahatçylyk guramasynyň Baş sekretary Taleb Rifai ýurt-da syýahatçylyk boýunça işjeň döwlet syýasatyna juda ýokary baha berdi. Türkmenistanyň Baştutanynyň taryhy-medeni ýadygärlikleri we tebigatyň gözəl künjeklerini goramak, bu ugur-da halkara hyzmatdaşlygyny ösdürmek, esasanam, Hazar kenaryndaky Awazany Ýewraziýanyň syýahatçylyk merjenine öwürmek babatda alnyp barylýan tutumly işler uly gyzyklanma döredýär. Dünýä jahankeşdeleri, ylaýta-da, Hazar ýakasyna, Garagumuň giňişliklerine, Köýtendaga, deňsiz-taýsyz Garlyk gowaklaryna, Bathyz düzlüğine, gadymy Marguşa, Köneürgenjiň ýadygärliklerine, Nusaý galasyna...gelip görmeklige, ülke syýahatçylygyny amala aşyrmaklyga, esasanam, ekologiýa jahankeşdeliğiň ýaýbaňlandyrylmany üçin Türkmenistany saýlap almaga höwes bildirýärler.

Soňky ýyllarda döwlet derejesinde kabul edilen kararlardyr beýleki resminamalar Türkmenistanyň ähli umumy syýahatçylyk bazaryna çykmagy üçin şertleriň döredilmegine gönükdirilendir. Esasan hem «Syýahatçylyk hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, «2012–2020-nji ýyllarda Türkmenistanda syýahatçylygy goldamagyň we ösdürmegiň Milli maksatnamasy», «2012-2016-njy ýyllarda Türkmenistanda syýahatçylygy ösdürmegiň maksatnamasy» munuň esaslarydyr.

2013-nji ýylyň sentýabr aýynda «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynda ýurduň taryhynda ilkinji gezek Türkmenistanda Halkara syýahatçylyk kongresini geçirmeklik meýilleşdirilýär. Bu uly çärä onlarça ýurtlaryň milli syýahatçylyk agentlikleriniň ýolbaşçylary, esasy hünärmenleri, maýadarlar, dünýä syýahatçylyk bazarynyň bilermenleri, daşary ýurtly işewürler, alymlar çagyrylar. Bu forumda dünýä jahankeşdelik bazaryna Türkmenistanyň işjeň goşulýşmagynyň meýilleri we meseleleri ara alnyp maslahatlaşylar. Türkmenistany syýahatçylyk pudagynyň ösüşi, bu ugra maýa goýumlaryny çekmek mümkinçilikleri barada pikir alşylar.

Geljekde bolsa Bütindünýä syýahatçylyk guramasynyň forumyny Türkmenistanda geçirmek göz önünde tutulýar. Sebäbi soňky ýyllarda myhmansöýer we güneşli türkmen topragy sebit we dünýä derejesinde geçirilýän dürli forumlardyr simpoziumlaryň, möhüm ugurlara bagyşlanan halkara derejeli konferensiýalardyr sergileriň geçirilýän mekanyna öwrülýär. Şunda, elbetde, syýahatçylyk pudagy iň uly gyzyklanma döredýän we millionlarça adamlaryň höwes bildirýän ugry hökmünde geljekde has öňdäki orunlaryň birini eýelemeli.

TÜRKMENISTANYŇ SYÝAHATÇYLYGYNÝŇ GÖRNÜŞLERI BARADA

Türkmenistanyň syýahatçylygynyň görnüşlerini:

Halkara syýahatçylyk – syýahatçylyk pudagyň edara-kärhanelarynyň Türkmenistanyň çäklerinde daşary ýurtly syýahatçylara syýahatçylyk hyzmatlaryny etmek we syýahatçylyk önümi bilen üpjün etmek hem-de ýurt daşynda (giriş we çykyş syýahatçylygy) syýahatçylara syýahatçylyk hyzmatlaryny etmek we syýahatçylyk önümi bilen üpjün etmek babatdaky yzygiderli we bir maksada gönükdirilen işi;

Milli syýahatçylyk – syýahatçylyk pudagyndaky içerki syýahatçylygyň we çykyş syýahatçylygynyň işleriniň jemi, ýagny öz döwletimiziň ýaşajylyary bolan syýahatçylara hyzmat ediş işi (içerki we çykyş syýahatçylygy); – şekilinde görkezip bolar.

Syýahatçylyga ykdysady çäklerde, ynsanlaryň hereket etmeginiň, ilatyň iş bilen meşgul bolmaklygynyň dowamly gidişi we netijesi hökmünde seretmek bolar.

Syýahatçylyk – köp ýurtlaryň ykdysadyýetiniň wajyp bölegini emele getirýär we bu pudak ýerli ilatyň iş bilen üpjün edilmegini kepillendirýär, myhmanhanalaryň, restoranlardyr garbanyşhanalaryň, tomaşa ediliş merkezleriň adamlar bilen doldurylmagyna ýardam edýär, ölkäniň girdejisine daşary ýurt altyn pulunyň gelmegini ýola goýýar, başga-da birtopar bähbitlikleri bar. Syýahatçylygyň esasy ýurduň taryhyny, taryhy ýadygärliklerini öwrenmekden, gözəl ýerlerinde gezelenç edip wagtyň hoş geçirmekden ybaratdyr. Agzalmasy gerek bolan syýahatçylyk ugurlarynyň hatarynda bejeriş we saglygyňy dikeltme, işewür-hünärmenlik, myhmançylyk we beýleki ähmiýetli ugurlary görkezmek bolar. Halkara syýahatçylyk gatnaşyklarynyň esasyny wagt geçirme we dynç alma maksatly edilýän syýahatlar düzýär, bu ugurlaryň paýyna dünýä syýahatçylygynyň 70% töweregi düşýär. Olar sagaldys, öwrenijilik, höwesjeň sport gezelençlerini özüne birleşdirýärler.

*Müňlerçe syýahatçylara mälüm
bolan Aşgabadyň “Sergi köşgi”
binasy*

Syýahatçylykda iň uly paýyň dynç günleriniň syýahatçylygyna (2-3 gün) düşýändigini, ondan soňraky paýy uly bolmadyk gezelençleriň (6-7 gün) eýeleýändigini, has az paýy bolsa 8-12 günlük syýahatçylyk gezelençleriniň eýeleýändigini dürli ölkeleriň statistika maglumatlarynda getirilýär.

Syýahatçylyk hakynda Türkmenistanyň Kanunynda: «Şu Kanun bilen syýahatçylygyň dynç alyş-sagaldyş, medeni-öwrenijilik, professional-işewürlik, bilim, durmuş, ekologik, sport, işjeň, zyýarat we beýleki görnüşleri bellenýär» diýlip görkezilýär.

Dynç alyş-sagaldyş syýahatçylygy – dynç almak, adamyň zähmetiň dowamynda sarp eden güýjüni dikeltmek maksady bilen amala aşyrylýar.

Medeni-öwrenijilik syýahatçylygy – taryhy-medeni ähmiýetli gymmatlyklara baryp görmek, öwrenmek we medeni çärelerе gatnaşmak maksady bilen amala aşyrylýar.

Professional-işewürlik syýahatçylygy – sapara barylýan ýerden girdeji alynmaýan gulluk maksatly syýahatlary öz içine alýan syýahat bolmak bilen, bu ugurda syýahatçylar syýahaty kongreslere, konferensiýalara, gepleşiklere, maslahatlara, mejlislere, söwda ýarmarkalaryna, sergilere we beýleki işewürlik çärelerine gatnaşmak maksady bilen amala aşyrylýarlar. İşewürlik syýahatçylygyny köplenç ýagdaýda iş gezelençlerine, maslahat-sergi gezelençlerine we ýokary depginli syýahatçylyga bölýärler.

Bilim syýahatçylygy – öwredijilik we ylmy maksatly amala aşyrylýar: adamyň işi ýa-da hünäri bilen baglanyşykly hünäri ýokarlandyryş; bilim almak; barlag işi we ylmy rugsatlar; şeýle hem okuw prosesini guramazdan bilim edaralarynda, şeýle-de tomusky dynç alyş merkezlerinde ulular hem çagalar üçin dil maksatnamalary.

Durmuş syýahatçylygy – Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň durmuş maksatlary üçin goýberilýän serişdeleriniň, şeýle hem ýuridik şahslaryň, hususy telekeçileriň we fiziki şahslaryň serişdeleriniň hasabyna dolulygyna ýa-da bölekleýin amala aşyrylýar. Durmuş syýahatçylygyna çagalar we ýetginjekler syýahatçylygy; maşgala syýahatçylygy; gartaşan adamlaryň, maýyplaryň we weteranlaryň syýahatçylygy; bejeriş-sagaldyş syýahatçylygy, tanyşlaryňa we garyndaşlaryňa barmak we beýlekiler girýär.

Ekologik syýahatçylygy – seýrek duş gelýän tebigy desgalara, goraghanalara, milli tebigy seýilgählere, şeýle hem tebigaty goraýyş maksatly çärelerе gatnaşmak maksady bilen amala aşyrylýar.

Sport syýahatçylygy – höwesjeňleriň we professionallaryň sport ýaryşlaryna (täjirçilik häsiýetlilerinden başgalary) gatnaşmaklygy bilen, şeýle hem sport çärelerine tomaşaçy hökmünde barmaklygy bilen baglanyşykly amala aşyrylýar.

Isjeň syýahatçylyk – belli bir ugur boýunça hereket etmegiň işjeň ýollary bilen baglanyşykly (pyýada, dagdaky, welosipedli, atly, düýeli, suwdaky, trekli we beýleki) amala aşyrylýar.

Zyýarat syýahatçylygy diýlip keramatly, mukaddes ýerlere baryp görmek we dini çärelerе gatnaşmak maksatly syýahatçylyga düşünilýär.

Halkara syýahatçylygyň üns merkezinde duran ugur-görnüşleriň hatarynda syýahatçylyk hakynda Türkmenistanyň Kanunynda görkezilen görnüşleri we beýleki milli aýratynlyklarymyzy teswirleýän ugurlary görkezmek bolar. Dünýä ölkeleriniň syýahatçylarynyň ünsüni biziň Türkmenistan ölkämize çekip biljek ýerli aýratynlyklar, milli özboluşlyklar hem-de syýahatçylyk pudagyna bähbitli beýleki ugurlar babatda aýratyn durlup geçilse ýerlikli bolar.

TÜRKMEN ATLARY WE ATŞYNASLYGY

Türkmen halky özüniň ussatlyk derejesine ýetiren atçylyk hünäri we naýbaşy owadan atlary bilen dünýä bellidir. Daşary ýurtly barly adamlaryň iň bolmanda ýekeje bolsa-da owadan türkmen bedewini edinmek arzuwynyň bolmagy şondan bolsa gerek. Olaryň türkmen atlary bilen, esasan-da, ahalteke atlary bilen aşa gyzyklanmasy bar. Bu sebäpden hem «Türkmeniň ganaty» atlandyrylýan türkmen atlarynyň syýahatçylyk ulgamynda ulanylma ähmiýeti hem uludyr.

Atlar eldekileşdirilen gününden bäri adamyň durmuşynda möhüm orny eýeläp, onuň iň ýakyn kömekçisi bolup gelýärler. Halkymyzyň durmuşynda hem bedew atyň aýratyn orny bar. Gadymdan bäri türkmen atşynaslary, seýisleri dünýäni haýran galdyryýan, «asman atlary» adyny alan gözel bedewleri ýetişdiripdir, olaryň tohum arassalygyny saklap, nesilden-nesle geçirip, kämilleşdirip gelipdirler. Taryhyň gadymy döwürlerinden bäri türkmenleriň esasy meşgullanan käri atçylyk hünäri bolupdyr. Ösen atçylygy bilen tapawutlanan ildeşlerimiz, dagdyr düzlükleri, çöldür baýyryklary uly tizlikde aşyp bilen ganatly bedewleri bilen dünýäniň çar künjegine hem baryp ýetipdirler. Biziň ata-babalarymyz tohum atlary köpeltmek babatynda dünýä taryhynda has meşhurlyga eýe bolan we şöhrat gazanan millettir. Türkmenleriň döreden we dünýä beren tohum atlarynyň naýbaşysy – ahalteke atydyr.

Ahalteke atlary barada gürrüň gidende, bu atlaryň gelip çykyş kökleriniň taryhyň münýýlyklaryndan gözbaş alyp gaýdýandygyny aýtmak bolar. Hormatly Prezidentimiziň türkmen atçylygyna bagyşlan «Ahalteke bedewi – biziň buýsanjymyz we şöhratymyz»^{*} atly ylmy-jemgyýetçilik ähmiýeti uly bolan kitabyndaky maglumatlar hem munuň şeýledigini anyk görkezýär.

Atyň nirede we haçan eldekileşdirilendigi barada dünýä alymlarynyň dürli pikirleri bar. Olaryň içinde biziň üçin iň wajyby, aty ilkinji bolup eldekileşdiren we ony münüş at hökmünde ulanan hut

At münmeklige ezber milletleriň biri türkmenlerdir, dürli ülkeleriň atşynaslarynyň arasynda at üstünde oturmanyň «Türkmen oturyşy» diýilýän görnüşi hem bar

^{*} Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Ahalteke bedewi – biziň buýsanjymyz we şöhratymyz. – Aşgabat, TDNG, 2008.

*Türkmeniň toý-baýramlary
atlarsyz geçmeýär*

Ahalteke atynyň ýeňil ýörişli hereketleri bar

*Ahalteke atynyň endamy Gün nuruna
altyn öwüşgini atýar.*

biziň öz ata-babalarymyzyň bolandygyny öňe sürýän pikirler we bu pikiriň dogrudygyny kabul eden alymlaryň maglumatlarydyr. Gündogarly we Günbatarly alymlaryň bir toparynyň pikirine görä, atyň (sygyr we goýun mallary bilen birlikde) ilkinji eldekileşdirilen ýeri Orta Aziýanyň Eýrana ýakyn ýerleri, ýagny Türkmenistan topraklarydyr. Eldekileşdirme baryp miladydan öňki sekizinji-dördünji müňýyllyklaryň içinde bolup geçipdir. Alymlaryň ýene-de bir toparynyň çaklamalaryna görä, at miladydan öňki başinji-dördünji müňýyllyklarda Orta Aziýada, şol sanda Türkmenistan topraklarynda eldekileşdirilipdir.

Türkmenistanyň atyň ilkinji eldekileşdirilen ýeri bolup biljekdigini alymlaryň, arheologlaryň ölkämizde geçiren arheologik gazuw-agtaryş işleriniň netijeleri hem görkezýär. Margiananyň Demirgazyk Goňur gadymy ýadygärliginde gazuw-agtaryş işleri geçirilende ýüze çykarylan altý sany atyň galyndylary Türkmenistanyň gadymy atçylygyň watanydygyny subut edýär.

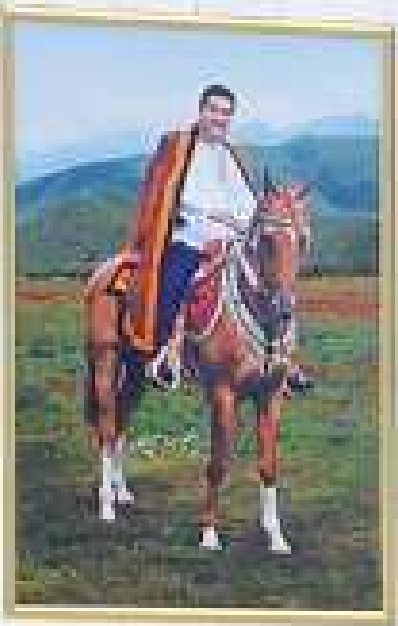
Olaryň biri Goňurdaky gadymy gonamçylykda (kellesi we guýrugy kesilen ýagdaýda) jaýlanypdyr, beýleki ýaş at kerpiçden salnan aramgähiň içinde jaýlaýyş keramikasynyň gurşawy bilen iki sany boýun bezegi bilen jaýlanypdyr. Üç sany at abraýly we şa mazarlarynyň birinde, ýene-de bir ýaş at beýleki gurban edilen haýwanlar bilen birlikde onuň daşynda jaýlanylypdyr. Mundan başga-da, şa mazarynda üç sany dört tigirli at araba ýa-da iki tigirli söweş at arabalaryna gabat gelnipdir, olaryň tigirleri ýörite berkidiji sime berkidilmän, agaç germewler bilen berkidilip ýasalypdyr. Arheologlaryň Goňurdepeden alan maglumatlarynda, şa gonamçylygynda ýüze çykarylan atlaryň miladydan öňki III müňýyllygyň soňky asyrlaryna degişlidigi, şol bir wagtyň özünde ýokarda ýatlanyp geçilen aramgähde ýüze çykarylan ýaş atyň birneme soňra – miladydan öňki III – II müňýyllyklaryň sepgidinde jaýlanandygy hakyndaky pikir orta atylýar. Şonuň ýaly-da, alymlar: «Bu ýerde (Marguş ölkesinde) tapylan atlara tutuş Gadymy Gündogaryň iň irki döwürde eldekileşdirilen atlarynyň bir toparydyr diýip ha-

Goňurdepeden tapylan atyň kellesi görnüşindäki azala dakylýan bürünç uç

Goňurdepede atyň jaýlanan ýeri

saplamaga degerli subutnamalar bar»* diýip nygtaýarlar. Bu hem, Günorta Türkmenistanyň ilkinji eldekileşdirilen atlaryň watany bolandygyny anyk görkezýär.

Türkmen halky bolsa bu däbi müňýyllyklaryň dowamynda kämilleşdirip, ajaýyp ahalteke atlaryny ýetişdirip bilipdir. Şol gadymy döwürlerden şu günlerimize çenli at ýetişdirmeklik bilen meşgullanan türkmenler atçylygyň örän ýokary medeniýetini asyrlarboýy saklap, dünýä belli arassa ganly tohum atlary döredipdirler, biziň günlerimize çenli bu tohum atlaryň ganynyň arassalygyny gorap, seýisläp, bu atlary kämillikde ýetişdirip gelipdirler.

Ahalteke aty – biziň gadymy ata-babalarymyzyň beýik atçylyk medeniýetleriniň mirasydyr we atçylyk bilen meşgullanyp gelen atalarymyzyň köp arkalarynyň zähmetiniň ajaýyp netijesidir. Ol halkymyzyň at seleksiýasynda ýeten beýik derejesidir we dünýä atşynaslygyna türkmenleriň goşan ägirt uly goşandydyr. Bu atlar türkmen atçylygynyň bahasyna ýetip bolmajak genji-hazynasydyr, kämil ýetişdirilen bedew atyň iň aňrybaşydyr, atlaryň naýbaşy gözelligi bilen tapawutlanýanlarydyr.

Ahalteke atlary dünýäniň iň gadymy tohum atlarydyr we Türkmenistanyň hem-de бүтін dünýäniň buýsanjy bolup durýar. Geçen asyrdan başlap alymlar ahalteke atyny ylmy taýdan öwrenip gelipdirler. Maddy medeniýetimiziň şaýatnamalaryna, gadymy ýazarlaryň maglumatlaryna, syýahatçylaryň we atly goşun harbylarynyň ýazgylaryna daýanmak bilen bu ajaýyp at tohumynyň gelip çykyşynyň özbaşdaklygyny we ýerli atladygyny olar ynamly subut edipdirler. XX asyryň 30-njy ýyllarynyň başlarynda tanymal alym W.O. Witt ahalteke at tohumynyň arassa ganlylygyny ylmy esasyda düýpli öwrenip, bu atyň gadymy tohum atydygyny anyk nygtaýdyr. Alymlar olara eýelik eden halkymyzyň uluslarynyň we olaryň döwletleriniň atlandyrylyşyna baglylykda üýtgeýän: massaget aty, parfiýan aty, nusaý aty, türkmen aty, teke aty, ahyrsoňy bolsa ahalteke aty ýaly at-ismileri boýunça öwrenip, bu atlaryň taryh menzilleri içindäki geçen ýollaryny yzarlapdyrlar.

Baryp-ha, gadymy döwürlerde «heýejanlarynda we dartgynly hereket edeninde gan bilen derleýän şeýle ýuka hamly», asyl tohumly «asman atlarynyň» şan-şöhraty dünýä ülkelerine ýaýrapdyr. Bu atlar özüniň 3-5 müňýyllyk taryhynyň dowamynda beýleki atlardan uly boýlulygy, dogumlylygy, harby saparlara çydamlylygy, ürkmezekligi we gorkmazaklygy, eýesini ýadatmaýan ýeňil ýörişli hereketleri, şan beriji ajaýyp gözelligi bilen tapawutlanypdyrlar. Bu mertebeli häsiýetlerinden habary bolan köp halklar «asman atlaryny» edinmeklige ymtylýpdyrlar, hytaý imperatorlary, rus patyşalary we beýleki hökümdarlar bu atlary edinmeklige arzuw edipdirler. Pars patyşasy Kir, al-Iskender Makedonly (Aleksandr Makedonskiý), dawan argamaklaryny edinmek isläp «Agşam şapagynyň» ülkesine harby saparlary guran hytaý patyşalary bu atlary edinmeklige ymtylýpdyrlar. Patyşa Kir diňe ýeňlen Midiýa patyşasynyň gyzyna öýlenenden soňra, güýç bilen edinmeklige synanyşyp üstünlik gazanyp bilmedik bu ajaýyp atlaryna eýe bolmaklygy başarypdyr. Antik döwrüniň Orta Aziýa atlary baradaky düşüňjani ýunan we rim taryhçylarynyň we geografçylarynyň aýdanlaryndan aňmak mümkin. Ýunan taryhçysy Herodot (Gerodot): «...Soňra, kaşan uýan dakylan, keramatly niseý atlary atlandyrylýan on sany at barýardy. Bu atlara Niseý atlary diýilmeginiň sebäbi şu. Midiýada Niseý atlandyrylýan giňiş düzlük bar. Şol sähralykda hem gojaman atlary ösdürip ýetişdirýärler... Bu at arabasynyň yzynda bolsa Kserksiň özi niseý atlary goşulan iki tigirli at arabasynda barýardy...»** diýip, V asyrdaky ýazan «Taryh» atly eserinde ýazýar. Görnüşine görä, Niseý diýlip, häzirki Türkmenistanyň Ahal welaýaty göz önünde tutulan bolmaly. Gadymy Parfiýanyň paýtagty Nusaýyň (Niseýiň) harabalarynyň Aşgabadyň eteginde ýerleşýändigini syýahatçylar bilýärler. Aleksandr Makedonskiniň ýörişleriniň ýazgylarynda nusaý atlary barada şeýle maglumat berilýär: «Olara meňzeşi başga hiç ülkede ýok, olar çakgan, has çalt hereketli we çydamly, ak we älemgoşar reňkli, şonuň ýaly-da, daň şapagynyň reňkinde». Soňraky zamanlarda bu atlar başga at-ismiler bilen peýda bolýarlar, ýöne olar barada maglumatlaryň ünsli öwrenilmegi olaryň bir gadymy medeniýetden indiki bir nesle, medeniýete geçip gelen şol bir tohum atydygyny görkezýär. Bu kabuledijilik türkmen atynyň reňkiniň häsiýetli aýratynlyklaryndan oňat görüňär.

* Seret: W.I.Sarianidi. Türkmenistan – Gadymy Gündogar siwilizasiýasynyň Orta Aziýa ojagy. // Türkmenistan. Gadymy Margiana dünýä siwilizasiýasynyň täze merkezidir. Halkara ylmy maslahatyň nutuklarynyň gysgaça beýany. 14-16 sanjar (noýabr), 2006 ý. – Mary, 2006. 17-18 s.

** Геродот. История. В девяти книгах. – Ленинград, 1972. (7 книга – Полигимния-40). 326-327 sah.

Türkmenistanyň günorta etraplary özüniň atçylygy bilen hasam şöhratlanypdyr. Miladydan öňki III asyrdan bu topraklarda Parfiýa döwleti esaslandyrylypdyr. Parfiýa atlary nusaý (neseý, niseý) atlarynyň gönüden-göni nesilleri bolandygy sebäpli, öňki atlara diýseň meňzeş bolupdyr. Bu atlar barada ýunan şahyry Oppian (miladynyň II asyry) şeýle ýazypdyr: «Beýik patyşalara mynasyp bu atlaryň keşbi juda gözəl, jylawa görä-de aňsat diýen edip, ýeňil hereket edýärler, olar özleriniň göwnüýetijilikli tüňňüburun kellelerini dik göterýärler, olaryň altyn ýallary howada şanlylyk bilen ýelpeselenýärler». Gadymy taryhçylaryň pikirine görä, nusaý atlary ähli ugur boýunça beýleki at tohumlaryndan üstündirler.

Ähli at tohumlaryndan üstün bolan, dünýä at tohumlarynyň içinde iň naýbaşy gözelligi bilen tapawutlanýan we owadanlykda atlaryň arasynda etalon hasaplanýan ahalteke aty ony görmäge gelen syýahatçylarda ýatdan çykarylmaýak jadylaýjy täsir galdyryr. Bu owadan atlarymyz daşary ýurtly syýahatçylarda uly gyzyklanma döredýär. Olar türkmen atyny ýakynandan görmek, bagty çüwse münüp gezelenç etmek isleýärler. Dynç almak, adamyň zähmetiň dowamynda sarp eden güýjüni dikeltmek maksady bilen amala aşyrylýan syýahatçylyk bolan Dynç alyş-sagaldyş syýahatçylygynda hem atly gezelenjiň uly peýdasy bar. Hatda, beden agzalaryň hassalanmasynyň hem atly gezelençleriň şypaly täsiri berýändigini hem aýdylýar.

AWAZA–SYÝAHATÇYLYGYŇ MERJENI

Türkmenistan garaşsyz döwlet bolandan soň, onuň syýasy-geografiki kartasynda ençeme täze atlar, şertli belgiler köpeldi. Şolaryň iň näýbaşylarynyň biri hem Hazar deňziniň kenaryndaky Awazadyr. Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow: «...«Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň döredilmegi bilen biz, sözüň doly manysynda, milli ykdysadyýet üçin düýpden täze syýahatçylyk pudagynyň doly güýjünde işläp başlamagyny gazanarys» diýip belläp geçdi.

Syýasy Garaşsyzlyk milli ykdysadyýetiň kemala gelmeginiň we berk binýatly bolmagynyň göznezlige bolup durýar. Ykdysadyýet bolsa halkyň zähmetinden kemala gelýär. Ykdysadyýeti berk hem durnukly ösýän döwlet bolsa ilkinji nobatda, halkynyň uzak ömürliligi, saglygynyň berk bolmagy, dynç alşynyň dünýä derejesine laýyk gelmegi hakdaky aladany içerki syýasatynyň ileri tutulýan ugruna öwürýär. Bu talaby bolsa Milli Liderimiz şeýle häsiýetlendirýär: «Biziň maksadymyz türkmenistanlylar, şeýle hem Awaza daşary ýurtlardan gelýän myhmanlar üçin dynç almak we jan saglygyny berkitmek babatda örän oňaýly şertleri döretmekden ybarat bolup durýar».

Mundan 10-15 ýyl ozal bu ýerde bolup gören adamlar täzedan Awaza gelseler, özgerişden düýpgöter täze keşbe giren bu künjegi tanamazlar. Ozallar hem, esasan, tomsuna, Hazaryň ýakasyna dynç almaga, deňziň argynlygyny aýyryň, süňňüne şypa berýän suwuna düşünmäge gelýänler az däl.

Ýöne Awazanyň şol döwürdäki ýagdaýy bilen häzirkä görnüşini deňeşdireniňde diýseň uly tapawut bar. Gysga döwürüň içinde deňziň bu künjegi ertekilerdäki ýaly ajaýyp keşbe girdi.

Dürli maglumatlara görä, «Awaza» sözünüň gelip çykyşynyň «owaz edýän tolkunlar» manysyndadygy aýdylýar, «Owaza» kelemesi ýerli şiwede aýdylyşyndan gelip çykypdyr. Hakykatdan hem, Awazanyň tolkunlarynyň heňi tebigy simfoniýanyň ajaýyp owazydyr.

Hazar deňzi, onuň kenarlary, suwunyň üýtgeşikligi, balyk baýlyklary, tebigaty hakynda ölkämizde aýdymlar aýdylypdyr, goşgular döredilipdir, rowaýatlardyr timsallar il-ulsa ýaýrapdyr. Eger-de siz hut şu deňziň kenarynda döräp, häzir şöhraty dünýä dolan «küştdepdileriň» owazyna diň salyp görseňiz, gomly deňziň owazasydyr ady her bentde diýen ýaly gulagyňyza geler durar. Bu deňiz taryhyň dürli döwürlerinde dürli görnüşlerde atlandyrylypdyr... «Girkaniýa... Hazar... Hwalun... Kaspi...». Türkmen halky ony aksakal ýaşula sarpalanyp ýüzlenilişi ýaly «Goja Hazar» diýip atlandyrýar. Häzir ulanylýan atlarynyň biri bolan Kaspiý adyny deňiz miladydan öňki I asyrdan demirgazyk-günbatarda ýaşan kaspileriň gadymy adyndan alypdyr.

Hazar deňzi Türkmenistanyň günbatar çäginde ýerleşýär. Geografiki-ykdysady taýdan Türkmenbaşy şäheriniň Orta Aziýanyň deňiz derwezesi hasaplanýanlygy-da şonuň üçindir. Hazar deňziniň häzirkä tutýan meýdany 372 müň inedördül kilometrdir. Demirgazykdan-günorta uzynlygy

1300 kilometre ýetip, ininiň iň gysga, dar ýeri 200 kilometr, iň giň ýeri hem 800 kilometrdir. Dünýä ummany bilen birleşmeýän Hazar deňzi okean derejesinden 28,5 metr pesdedir. Oňa dünýäniň iň uly derýalarynyň biri Wolga, şeýle hem Ural, Kura, Terek, Emba derýalary suwuny guýýarlar.

Geografiki dilde aýdanda, Hazar deňzi ir zamanlarda häzirkisinden birnäçe esse köp ýeri tutan ägirt uly deňziň galyndysydyr. Geçmişde oňa uzak wagtlap Amyderýa hem öz suwuny guýupdyr. Häzir Garagum sähraşyny guş uçar belentlikden synlasaň, taryhda «Jeyhun derýasy» diýlip atlandyrylan Amyderýadan uzap, Hazara guýan Uzboýuň köne hanasyny görmek bolýar. Onuň ýakasynda birnäçe süýji suwly akabalar, ululy-kiçili köller, läbik palçyklar, mineral çeşmeler, duzly köller... köp. Olaryň köpüsi bejerijilik häsiýetlidir. Şöhraty uzaklarda-da belli Mollagara şypahanasy hem Uzboýuň köne hanasynyň ugrunda ýerleşýär.

Gadym döwürde Girkaniýa diýlip atlandyrylan Türkmenistanyň günbataryndaky bu sebit gadymy döwürde uly döwletleriň düzümine giripdir. Taryhda oňa «Girkan deňzi» ady galypdyr. «Taryhyň atasy» diýilýän Gerodot miladydan öňki V asyryň 80-nji ýyllarynyň ahyrynda ýunanlylar (grekler) bilen bolan söweşe girkaniýaly deňizçileriň Ahemenid şasy Kserksiň tarapynda bolup gatnaşandyklaryny belläpdir.

«Goja deňziň» gadymyýeti gören suwlary meşhur amazonkalaryň, Hazar hanlarynyň, namysjaň ýarym çarwa (nomad) uluslaryň, erkin ýaşan Hazarýaka taýpalaryň, Beýik Seljuk türkmenleridir beýleki ildeşlerimiziň taryhy hereketleriniň şaýady bolup tolkun urýar.

Hazar deňziniň türkmen kenary ýurduň ajaýyp tebigy täsinlikleriniň bir bölegidir. Deňiz suwlary Türkmenistanyň çäginde 600 kilometre uzalyp gidýär. Türkmenistan Hazar deňziniň akwatoriýasy boýunça Azerbaýjan, Gazagystan, Eýran, Russiýa bilen serhetleşýär. Hazarýaka ülkesiniň geografiki taýdan öwrenilmegi hem hut şu bereketli kenardan başlanýar. Türkmenistanyň goňşy döwletler bilen ykdysady, söwda, medeni aragatnaşyklarynyň esaslary hem bu kenar bilen baglydyr.

Hazar deňzi täsin deňiz. Ol dünýäde açyk okeana ýanaşmaýan ýer togalagynyň ýeke-täk deňzidir, ýagny Hazar ýer togalagynda iň uly ýapyk deňizdir. Hazar geografiki taýdan juda amatly ýerde bolup, Ýewropa bilen Aziýanyň arasyndaky deňiz derwezesidir. Onuň türkmen kenarlary dünýäniň iň uly çölleriniň biri hasaplanýan Garagumuň sary çägeleri bilen sepleşip gidýär. Garaguma taryhda «Baky güneş ýurdy» diýlipdir. Gumuň 1 inedördül santimetr ýeriniň üstüne ýylda 160 müň içki kaloriýa beriji ýylylyk düşýär. Bu san öňki SSSR-iň Ýewropa böleginde 95 müňden geçmeýär. Altynsow çägesi bolsa deňziň ýyly suwy bilen utgaşyklyk döredende, onuň jana berýän lezzetinden başga-da, bejerijilik häsiýeti has ýokarydyr. Hazar deňziniň ýodlanan suwy mineral maddalara baý bolup, organizme bejerijilik täsiri taýdan deňsiz-taýsyzdyr.

Hormatly Prezidentimiziň «Türkmenistan — melhemler mekany» atly şypahanalar baradaky kitabynda belleýşi ýaly, «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynda bar bolan gury we güneşli howa, deňizde suwa düşmäge bolan mümkinçilikler, aeroionoterapiýa, gidroionoterapiýa, psammoterapiýa (çäge wannalary), gelioterapiýa (Gün şöhesi bilen bejergi), bejeriş palçygy, iýmitiň deňiz önümleri we sport desgalary tebigy faktorlara esaslanan talassoterapiýanyň dünýä ülnülerine laýyk gelýär. «Awaza» milli syýahatçylyk zolagy Türkmenistanyň we daşary ýurtlaryň raýatlarynyň dynç almaklary we saglyklaryny dikeltmekleri üçin amatly şertleri özünde jemleýän we Orta Aziýa sebitinde ýeke-täk bolan talassoterapiýa merkezidir.

Hazar deňziniň çägelini kenary, mineral suwly we bejeriş palçykly tebigy gurşawy dynç alyş we bejeriş üçin amatly şertleri döredýär. Türkmen tarapynda deňziň kenary ýapgyt bolup, birnäçe kilometre uzalyp gidýär we ini 10-15 metre ýetýän ajaýyp çägelini kenary emele getirýär. Gury ýer tarapdaky kenar beýik bolmadyk çägelini alaňlar bilen çäklendirilendir. Deňziň çuňlugy kenardan kem-kemden daşlaşdygyňça ýokarlanýar we ondan 30-100 metr aralykda 1,5-2,0 metrden geçmeýär. Apreliň üçünji ongünlüğinden oktyabr aýy aralygynda deňiz suwunyň gyzgynlygy 18° C-den derejeden ýokarydyr. Deňiz suwunyň minerallaşmagy bu sebitiň howasyna hem ýumşadyjy täsirini ýetirýär. Deňizde suwa düşmek — tämizleýji we berkidiji em hökmünde köp sanly kesellere garşy täsirli serişdedir. Deňiz suwunyň duz düzümi, gyzgynlygy, basyşy we hereketi, esasan hem, 1 metr çuňluga çenli suwa geýän ultramelewşe şöhläniň bölegi bilen täsir edýär. Bakterial floranyň we deňiz suwotularynyň fitonsidleriniň täsiri örän ähmiýetlidir. Deňizde suwa düşmek dynç alyş ulgamynyň maşklary bilen utgaşdyrylanda, dem alyş çuňlaşýar, öýken wentilýasiýasy, kislorodyň özleşdirilmegi we kömürturşy

gazynyň bölünip çykmagy ýokarlanýar, öýkende kislorodyň mukdarynyň köpelmegi we ganyň kislorod bilen baýlaşmagy ýokarlanýar. Şeýlelikde, dokumalarda maddy alyş-çalşygy güýçlenýär.

Deňiz mikroklimatynda kislorodyň we ozonyň mukdary ýokarydyr. Ozon howanyň arassalygyny üpjünläp, mikroblary ýok edýär. Arassa deňiz howasynda mikroorganizmleriň we tozanyň bütinleý bolmazlygy dem alyş ýollarynyň we öýkeniň dowamly keselleriniň önüni almakda oňyn täsir edýär. Bronhial demgysma we gipertoniýaly näsaglar deňiz mikroklimatynda dem alşyň ýenilleşýändigini duýýarlar. Yssy döwürde irden we Gün ýaşmazyndan öň suwa düşmegiň artykmaçlygy nerw gowşaklygynda, gowşak näsaglarda has ähmiýetlidir. Hazar deňzi düzüminde ýoduň uly mukdaryny saklaýanlygy bilen hem tapawutlanýar. Alymlaryň aýtmagyna görä, adaty duzdan tapawutlylykda, deňiz duzunda adam organizmine juda peýdaly minerallaryň birnäçesi jemlenipdir.

Hazar deňziniň çägel, mineral suwly we bejeriş palçykly kenarýakasynyň tebigy gurşawy dync alyş we bejergi üçin amatly şertleri döredýär. Hazaryň altynsow kenar çägel, (plýažlary) özboluşlydyr, jana tenekardyr. Bu ilki bilen howurly howa hem gyzygyn çäge bilen baglanyşyklydyr. Gyzygynan guraksy çäge teni derrew gyzydyryp, gan aýlanyşygyny gowulandyryr, artykmaç agramy aýyrýar, endamda duzly çykarýar, böwregiň işjeňligini ýokarlandyryr. Çäge wannasy agyryny aýtyjy serişde hökmünde-de bellidir. Şonda süňňüň ýenläp, deridäki alyş-çalşygy gerekli derejä barýar.

Şu ýerde talassoterapiýa hakda-da aýtmak gerek. Bu adalga (grekçeden «thalassa»- deňiz) deňiz bilen bejergini aňladýar. Diňe bir deňze suwa düşmek däl-de, eýsem, deňziň täsirinden döredýän ähli faktorlaryň: deňiz suwunyň, çägesiniň, deňiz howasynyň, suwotularynyň, deňiz palçygynyň, gyrmançasynyň, şeýle-de deňiz önümleriniň bejergide ulanylmagynyň jemidir. Talassoterapiýa deňiz suwuny ulanmagy, deňiz howasyndan dem almagy, palçyk bilen bejergini, deňiz suwotulary bilen saramany öz içine alyp, gelioterapiýa bilen utgaşdyrylyp ulanylýar. Deňiz şypahanalarynda näsaglar talassoterapiýadan başga-da kineziterapiýany (bejeriş fiziki türgenleşikleri), mehanoterapiýany (trenažorlarda türgenleşmegi), dietoterapiýany, owkalamany, psihoterapiýany we SPA-emleri toplumlaýyn bejergide alýarlar.

Awazanyň deňiz kenarýakasynyndaky howasy çöl zolagynyň howasyna mahsus bolan alamatlara eýedir. Bu ýerde tomus yssy we gurakdyr, doňaklyklar Türkmenistanyň beýleki sebitleri bilen deňeşdirilende iki-üç hepde soň başlap, iki hepde hem öň gutarýar. Gysda aýazsyz howa agdyklyk edýär. Howanyň gyzygynlygynyň gije-gündizki tapawudy 6-8° C-den geçmeýär. Gün şöhleleriniň dowamlylygy ep-esli ýokary – ýylda 2700 sagat. Tomusda kenarda gündizki ýokary gyzygynlygy ýumşadýan tolkunlaryň döredýän suw syçramalary, öwüşginli aýlanma älemgoşarly howa jana şypa berýär. Howanyň ýokary gyzygynlygy deňiz suwunyň çalt gyzmagyny şertlendirýär, ýumşak çäge, aram

gurak klimat, güneşli günleriň köp bolmaklygy ajaýyp çägeli plýaž bu ýerde uzak wagtyň dowamynda bejergi geçirmäge, deňizde suwa düşmekligi bejeriş faktory hökmünde ulanmaga mümkinçilik berýär.

Deňiz suwy dürli duzlaryň tebigy suwly ergini bolup, onuň esasy düzümini natriniň, magniniň, kaliniň, kalsiniň, hloruň, kükürdiň, boruň, stronsiniň, demriň, misiň, fosforyň, sinkiň, seleniň, ýoduň we beýlekileriň ionlary düzýär, şeýle-de onda örän ujypsyz gaty bölejikler, erän gazlar, käbir organiki birleşmeler saklanýarlar. Häzirkizaman barlaglar deňiz suwunda 82 sany himiki elementiň bardygyny we olaryň hemmesiniň saglygymyza möhüm täsirini ýetirýändigini subut etdi. Tebigatda duş gelýän 92 sany himiki elementiň 81-si adamyň bedeninde ýüze çykaryldy. Deňiz suwunyň mineral düzüminiň adamyň ganynyň plazmasyna meňzeşdigi sebäpli, düzüminde saklanýan işjeň goşundylaryň dolulygyna adam bedeni tarapyndan özleşdirilýändigini ylmy taýdan tassyklandy.

Deňiz suwunyň duzlulygy ygallaryň düşýän mukdaryna we suwuň bugarmagyna baglydyr. Deňiz suwunda erän mineral maddalaryň umumy mukdaryndan 99%-e golaýyny 6 sany esasy ionlar düzýär. Olar natriniň iony (Na), hlorid (Cl), sulfat (SO₄), magniniň iony (Mg), kalsiniň iony (Ca) we kaliniň ionydyr. (K). Esasy ionlaryň gatnaşygy dürli duzlulukly deňizlerde üýtgemeyär.

Deňizde suwa düşmek - ajaýyp tämizleýji we berkidiji em bolup, köpsanly kesellere garşy täsirli serişdedir. Ol bedene deňiz suwunyň fiziki-himiki we biohimiki faktorlarynyň sazlaşykly utgaşdyrmasy: deňiz suwunyň duz düzümi, gyzygynlygy, basyşy we hereketi, esasan hem, 1 metr çuňluga çenli suwa geçýän ultramelewşe şöhläniň bölegi, şeýle-de deňiz howasynyň ýokary gyzygynlygy we ionizasiýasy bilen täsir edýär. Bakterial floranyň we deňiz suwotularynyň fitonsidleriniň täsiri örän ähmiýetlidir.

Deňiz bilen bejergi bedene birnäçe faktorlar arkaly oňaýly täsirini ýetirýär. Deňziň kenarýakasynyň landşaftynyň gőzelligi, arassa çyglandyrylan, ionizirlenen howa, Gün radiasiýasy bedeniň ýaşayş işjeňligini we uýgunlaşma mümkinçiliklerini ýokarlandyrýar, nerw, ýürek-damar we dem

alyş ulgamlaryna tonizirleýji täsirini ýetirýär. Oňaly psiko-emosional täsirini hem ýatdan çykmaly däldir.

Çägeli deňiz kenarlarynda balneoklimatiki bejerişi: howa, Gün, çägeli wannalary, aeroterapiýa we deňze suwa düşmekligi kabul etmeklige mümkinçilikler bar. Deňiz kenarlarynda gezelenç etmek, irdenki türgenleşikler, ylgama, sport oýunlary, bejeriş maşklar üçin ajaýyp ýerdir.

Tomus-güýz döwründe, şeýle-de deňziň tolkunlary we deňiz tarapdan şemalyň tizliginiň ýokarlanmasynda howadaky duzlaryň mukdary artýar. Deňziň tolgunmasy, tolkunlarynyň suw syçramalary, salkynladyjy öwürýän şemaly howanyň ionlaşmagyna ýardam bermek bilen adam üçin peýdaly aeroionlar we gidroionlar bilen baýlaşyp, bronhlarymyza aralaşýan elektrotrisetel ionlar bilen zaryadlanan tebigy aerezollar dem alyş ulgamyň dowamly kesellerini bejermekde örän ähmiýetli serişdedir. Bu ionlar – ýadawlykdan we ukusyzlykdan-da ajaýyp melhemdir. Howa emleriniň täsiri bilen bronhlaryň geçirijiligi ýokarlanýar, bronhial demgysma tutmalarynyň güýjemeleri peselýär hem-de öňi alynýar, şeýle-de dem alyş ulgamynyň ätiýaçlyk mümkinçilikleri ýokarlanýar. Dem alyş synalarynyň keselleriniň gaýnaglama hadysalarynyň aýrylmagyna, üsgülewügiň we gakylygyň azalmagyna getirýär. Näsaglaryň üçden bir böleginde, kislorod ýetmezçiliginiň öweziniň dolmagynyň we öýken wentilýasiýasynyň gowulanmagynyň hasabyna demgysma aýrylýar.

Bronhial demgysmaly we gipertoniýaly näsaglar deňiz mikroklimatynda dem alşyň ýeňilleşýändigini duýýarlar. Deňiz howasy we suwa düşmek dürli gelip çykyşly allergiki kesellerde peýdalydyr. Dem alyş ýollarynyň allergiki ýagdaýy we allergiki dermatozlary bolan näsaglaryň ýagdaýy gowulaşýar.

Deňiz sanator-şypahana şertlerinde howa bejergi, bejeriş fiziki türgenleşikler, massaž we berhiz, şeýle-de toplumlaýyn emleriniň dürli görnüşleri: ingalyásiýa, balneopalçyk bejergisi, fizioterapiýa bilen utgaşdyrylyp ulanylýar. Tolkunlaryň sazlaşykly şaggyldysy we suwa düşülende suwuň salkynlygy,

deňziň reňki hem biziň özümizi duýşumyza oňaýly täsir edýär. Howa bejergisini psihoterapiýanyň elementleri bilen utgaşdyrmak has hem peýdalydyr.

Deňiz suwunyň agyz suw bilen deňeşdirilende deriniň alyş-çalyş funksiýasyny 25%-den hem köp ýokarlandyryandygy bellärlikdir. Ýyly deňiz wannasy – örän ýumşak, şypaly em bolup, ol işjeň bejeriş häsiýetlerine eýedir.

Türkmenistan sanator-şypahana işiniň ösmegine ýardam berýän kuwwatly rekreasion mümkinçiliklere eýedir. Türkmenistanyň Prezidenti hormatly Gurbanguly Berdimuhamedow özüniň «Türkmenistan — melhemler mekany» atly ensiklopediki kitabynda günorta-günbatar sebitiň mineral suwlarynyň we palçyklarynyň tebigy bejeriş serişdelerini öwrenip, bu ýerleriň gidrogeografiki beýanyny düzdi we patlawuk bejeriş palçyklarynyň derňewini geçirdi. Bu bolsa diňe sebitiň däl, eýsem, Türkmenistanyň dünýä derejesinde rekreasion mümkinçiliklerini ýokarlandyrmaga mümkinçilik berdi.

Türkmenistan şypahana baýlyklarynyň ähli görnüşlerini özünde jemleýän ýeke-täk döwletleriň biri bolmak bilen, patlawuk palçyklarynyň ägirt köp goruny saklaýar.

Patlawuk palçyklary özüniň kesel bejerijilik spektriniň giňligi we bejeriş täsiriniň köptaraplylygy boýunça, derman serişdeleriniň hiç biri bilen deňeşdirip bolmajak tapylgysyz serişdedir.

Günorta-Gündogar Türkmenistanyň deňiz kenaryna golaý patlawuk palçyklary düzüminde bor, marganes, demir, wanadiý, mis ýaly gymmatly mikroelementleri saklaýar. Bory, bromy we ýody öz düzüminde saklaýan patlawugyň düzümi lukmançylykda bejergi üçin möhümdir. Patlawuk palçyk çykýan wagty ajaýyp farmakologiki häsiýetli önümlere eýedir, ol önümler adam organizmine möhüm terapewtiki täsiri ýetirýär.

Milli Liderimiz Hazar deňziniň Türkmen kenarynda duş gelýän suwotularyny hemme taraplaýyn öwrenip, olardan derman serişdelerini almagyň wajypdygyny belläp geçýär.

Düzüminde beloklary, uglewodorodlary, lipidleri, ýokary molekulýar ýag kislotalaryny, mineral duzlary, mikroelementleri, witaminleri we beýleki biologiki birleşmeleriň köp mukdaryny saklaýan deňiz suwotularyndan taýýarlanylýan serişdeleriň dikeldiş lukmançylygynda we kosmetologiyada ulanmaklygyň dünýä tejribesinde ähmiýetli orunlara eýedigi köplere mälimdir. Deňiz tolkunlary her günde kenara suwotularyň birnäçe tonnasyny çykarýar. Ol görnüşi synlamak üýtgeşik keýp berýär.

Adam bedeninde bar bolan 82 sany himiki elementiň hemmesini özünde saklaýan patlawuk palçyklaryny, bereketli türkmen topragynda ösýän dermanlyk otlary, şol sanda deňiz suwotularyny ulanmagyň senagat esaslary Türkmenistanda häzir kemala gelýär.

Özüniň düzüminde organiki birleşmeleriň ujypsyz mukdaryny we 90-a golaý himiki elementi saklaýan patlawuk palçyklaryny, düzümi mikroelementlere, organiki maddalara, witaminlere, şeýle-de, ýoda örän baý bolan deňiz suwotulary bilen garylyp taýýarlanylýan minerally, biologiki serişdeleriň adam bedenine, esasan hem, deri örtüğine kosmetologiki maksatnamalarda bütin dünýäde ýokary derejeli innowasion tehnologiýalaryň biridigini bellemeli.

Tebigat gözelliginiň bejeriş üçin hem, ekologiki syýahatçylyk üçin hem ähmiýetiniň uludygy düşnüklidir. Hazaryň kenarýakasy bolsa haýwanat we ösümlik dünýäsine diýseň baýdyr. Bu täsin gözelligi Awazadan 50 kilometr aralykda ýerleşýän, 1932-nji ýylda döredilen Hazar döwlet goraghanasynda synlamak ýatdan çykmaýjak täsir galdyryýar. Bu ýerde gagara, gyzylinjik, çülik, durna, baýguş, toklutaý ýaly guşlar bar. Gyş aýlarynda bolsa bu ýerde hakyky guş bazary döreýär. Olaryň içinden aýratyn ünsüňi çekýänleri bolsa sakarbalak, ördek, gülgüne reňkli gyzylinjik, guwlaryň dürli görnüşidir. Aýratyn hem deňiz giňişliginde ýüzlerçe metre uzalyp gidýän gülgüne «adany» emele getirýän gyzylinjikleriň sürüsini synlamak unudylmajak ýatlama goýýar.

Haýwanat dünýäsi diýlende, esasan, Hazar düwlenleri (týulen) göz önüne gelýär. Gury ýer batda hargulak kirpileri, towşanlary, gamyş hem gum pişiklerini, tilkileri, keýikleri agzamaly bolar.

Deňziň esasy baýlygy balyk. Inň häsiýetli tarapam, Hazaryň suwlarynda bekre balygynyň dünýä gorlarynyň 90%-iniň ýüzüp ýörenligidir. Şeýle hem takgaz, garabalyk, çapak, kefal, külkebalyk (kilka) ýaly balyklar tutulýar. Ýer ýüzünde inň gyt balyklaryň biri bolan doky balygy diňe Hazar deňzinde duşýar.

1994-nji ýylda Hazar döwlet goraghanasynyň düzümine Ogurjaly döwlet çäkli goraghanasy hem goşuldy. Adanyň 7 müň gektar meýdany Hazar döwlet goraghanasynyň umumy hyzmat ediş çäğine

girip, ösümlükleriň 65 görnüşini, keýikleriň ýüzlerçesini, balyklaryň dürli görnüşlerini, täsin häsiýetli düwlenleri özünde jemleýär. Ol ýerde mesgen tutan keýikleriň her ýylda onlarçasý ýurdumyzyň beýleki goraghanalaryna göçürilýär. Hazar düwleni Tebigaty goramagyň Halkara Birleşiginiň Gyzyt kitabyna girizilendir. Ogurjalynyň suw giňişlikleriniň suwotularynyň we ownuk jandarlaryň gorlaryna baý bolmagy balyklaryň hem-de guşlaryň dürli görnüşlerini bu ýere toplaýar. Muny häzirk wagtda Hazaryň türkmen suwlarynda ýaşayan balyklaryň ähli görnüşleriniň diýen ýaly, adanyň suw giňişliklerinde duş gelýändigini bilen düşündirmek bolar.

Goraghananyň meýdançalarynyň in bir täsin taraplarynyň biri-de, irki döwürlerde Hazaryň türkmen kenarlarynyň Amyderýa bilen aragatnaşykda bolanlygydyr. Taryhyň tassyklamagyna görä, Amyderýadan gözbaş alyp gaýdýan Uzboý Uly we Kiçi Balkanyň arasyndan geçip, derýanyň süýji suwuny Mihaýlowsk, Balkan, Demirgazyk Çeleken we Türkmenbaşy aýlaglaryna guýupdyr. Netijede, Amyderýadan gelen dürli elementlere baý bolan çökündileriň hasabyna mes toprakly meýdanlar emele gelipdir. Ýalpak suwly aýlaglaryň köp ýerleriniň çuňlugy 1,0-1,5 metre, ortalarynyň çuňlugy bolsa 10-12 metre ýetýär. Häzirk döwürde goraghananyň hyzmat edýän suw giňişlikleriniň ýokary derejeli ösümlükleriň 5 görnüşini, pes derejeli otlaryň bolsa 41 görnüşini ösüp-örneýär.

Hazar deňzi we onuň türkmen kenary özleriniň tapawutly aýratynlyklary bilen suw-batgalyk guşlarynyň gyslamagy üçin amatly aýlaglary, olaryň töweregindäki suw ýalpaklaryny öz içine alýar. Şeýle halkara ähmiýetli hasaplanýan ýerler hökmünde hem ol Ramsar konwensiýasynyň sanawyna girizildi.

Häzirk wagtda sebitdäki 420-den gowrak görnüşli jandarlaryň 300-den gowragyny guşlar düzýär. Olardan gülgün reňkli buýraly gotanlar, gyzyt gazlar, ördekleriň käbir görnüşleri, toklutaý, bezbeldek, ütelgi, soltan towuk, balykçy gyrgy ýaly seýrek duş gelýän, ýitip gitmek howpy abanýan guşlar Türkmenistanyň Gyzyt kitabyna girizildi. Subtropik ýerleri bolan Etrekdir Sumbar derýalarynyň boýlarynda guşlar toparynyň seýrek we örän owadan görnüşini — turaç guşy ýaşayar. Bu guş Orta Aziýa döwletleriniň hiç birinde-de duş gelmeýär. Goraghananyň hyzmat edýän ýerlerinde mekan tutan guşlardan kaşykburun, kiçi sakargaz, gajar we toklutaý ýitip gitmek howpy abanýan guşlar hökmünde Tebigaty goramagyň Halkara Birleşiginiň Gyzyt kitabynyň aýratyn sanawyna girizilendir.

Umuman, Awazadan 100 kilometr uzaklykdaky Ogurjaly adasyndaky tez jerenleri, suw ýylanlarynyň haýrana goýýan toplumyny, guş bazaryny, gyzylinjikleri (flamingolary) we beýleki flora gymmatlyklarymyzy synlap, lezzet almak mümkin.

Türkmenistanyň Gyzyly kitabynyň sanawyna girizilen guşlaryň 70%-inden gowragy Hazar döwlet goraghanasynyň meýdanlarynda duş gelyär. Hazar deňziniň türkmen böleginiň Türkmenbaşy aýlagyna halkara jemgyýetçilik guramasy tarapyndan «Wajyp ornitologik ýer» diýen hormatly adyň dakylmagy bellärliklidir.

Awazadan 80 kilometr daşlykdaky Garşy bolsa Hazar deňziniň kenary boýunça ýaýlyp gidýän, özge ýerlerde duşmaýan rodon çeşmeleri bilen jahankeşdeleri özüne çekýär.

Gury ýerden üznä oturan, Awazadan 12 kilometr daşlykdaky Gyzylsuw adasy gaýtalanmaýan tebigy üýtgeşikligi arkaly ünsüňi özüne çekýär.

Awaza birleşip oturan «Tarta» burnunda kenardan 100 metr daş bolmadyk aralykda ýerasty gowaklar bar. Ol ýere düşüp, Hazaryň baý hem özboluşly suwasty dünýäsini synlamak bolýar. Daýwinge höwesekler üçin by ýer tapylgysyz künjekdir.

Awaza gelyän jahankeşdeler hökman Sumbar jülgesiniň tebigy täsinliklerini synlamaga höwesek bolarlar. Hakykatdanam derýanyň gaýtalanmajak, hut şu ýerlere mahsus tebigaty özüne maýyl edýär. Jülgäniň uzynlygy 30 kilometre ýetýär. Deňiz derejesinden iň pes ýeri–Aýdere derýajygynyň Sumbara guýýan ýerinde 660 metre, iň belent ýeri 1360 metre deňdir.

Hazar deňzinden süüşüp gelyän akymyň täsiri netijesinde tomsuna Sumbar jülgesi adaty ýerlerdäkidən 15-20 dereje salkyn, gysyna hem şeýle täsir bilen şonça derejede ýyly bolýar. Ylaýta-da, tomsuň tüp jöwzasy wagtynda dag derýajyklarydyr çeşmeleriň boýy, ol ýerlerde biten äpet hoz we arça, çynar, kerkaw agaçlarynyň goýry kölegesi jana şypa berýär.

Bu jülgedäki çeşmeleriň suwunyň düzümi kükürtli we turşy duzlardan ybarat bolup, özboluşly bejerijilik häsiýetlidir. Jülgäniň ugrunda 4-5 ýerde bir-birinden owadan hem tapawutly dag saglawuklary-da bar.

Günbatar Köpetdagda medeni ösümlikleriň ýabany kowumdaşlarynyň 60-dan gowragy bolup, şolaryň 51 görnüşine Sumbar jülgesinde duşmak bolýar. Şolaryň 20 çemesi Türkmenistanyň Gyzyly kitabyna girizilen seýrek ýa-da endemik ösümliklerdir.

XIX asyryň ahylarynda şu ýerlerden geçip giden jahankeşdeler Günorta-Günbatar Türkmenistan barada «...sebit öz geografiki ýerleşşi boýunça-da, howasynyň üýtgeşikligi boýunça-da tapawutlanýar. Ol miweleriň ülkesi. Bu ýerleriň ösümlik dünýäsiniň özboluşlylygy Ortaýer deňziniň we Zakawkazýäniň tebigatyna gaty çalymdaş» diýip, täsin maglumaty ýazyp galdyrypdyrlar. Munuň sebäbi bolsa Günorta Hazar eteginiň çyglylyk ýerine ýakyn ýerleşenligidir.

Awazadan gaty bir uzak bolmadyk «Mollagara» şypahanasy Türkmenistandan uzaklarda-da bellidir. Mollagaranyň derde derman palçygy taýsyz bejergi üçin diýseň möhüm hasaplanýar.

Uzboýuň gadymy akabasynyň ugrundaky täsin tebigy künjekde ýerleşen bu şypahana Türkmenistanyň Prezidentiniň kabul eden ýörite Karary esasynda häzir dünýä ülnülerine laýyk abadanlaşdyryldy, birnäçe bejeriş, dynç alyş, şeýle hem kömekçi desgalar guruldy.

Gadymyýete syýahat etmegi, köne galalarydyr bir wagtky bolan siwilizasiýanyň keşbini biziň günlerimize çenli saklap galan köne köşklerdir kerwensaraýlaryň galyndylaryny görmek isleýänler üçin Hazar deňziniň kenaryndan 60 kilometr uzaklykda ýerleşen «Gadymy Dehistan» döwlet medeni goraghanasy açyk asmanyň astyndaky hakyky muzeýdir.

Ine, şeýle ajaýypdan gözel, melhemli künjekde «Awaza» milli syýahatçylyk zolagy döreýär. Bu taryhy taslamanyň «terjimehaly» 2007-nji ýylyň maý aýynda Türkmenbaşy şäherinde Türkmenistanyň, Russiýanyň we Gazagystanyň Prezidentleriniň duşuşygyndan başlanýar. Şonda Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow deňiz ýakasyndaky bu şähre we onuň töwereklerine erkin ykdysady zolak diýlen derejäni bermek baradaky başlangyjy öňe sürüpdü. Şondan kän wagt geçmänkä, has anygy, şol ýylyň dekabry aýynda daşary ýurtlaryň belli kompaniýalarynyň gatnaşmagynda geçirilen biznes-forumda bu deňiz-taýy bolmadyk başlangyjyň durmuşa geçirilip ugralmagyna badalga berlipdi. Şonda milli Liderimiz öz çykyşynda şeýle diýipdi: «Biz Hazaryň kenarynda peýda boljak milli syýahatçylyk zolagyna «Awaza» adyny berdik». Milli syýahatçylyk pudagyny dünýä derejesine ýetirmegiň başlangyjy hakykatda şonda öz gözbaşyny tapypdy.

Türkmenistan, umuman, jahankeşdelik üçin juda özüne çekiji hem amatly ýurtdur. Türkmen Baştutanynyň nygtaýşy ýaly, ekologiýa taýdan arasa, baý medeni we tebigy mirasly bu ýurt üçin syýahatçylyk strategik taýdan ähmiýetlidir. Täze döwürde milli syýahatçylyk sazlaşykly ösýän ykdysadyýetiň möhüm bir pudagyna öwürülmelidir. Şunda durmuş-ykdysady taýdan ösüş we halkara hyzmatdaşlygy esasy orna çykýar. Syýahatçylyk bolsa türkmen halkynyň gadymy medeni mirasynyň, özüne mahsus milli ýörelgesiniň, döp-dessurlarydyr adatlarynyň, gaýtalanmajak derejedäki çeper senetleriniň, milli özboluşlylygynyň, tebigy täsinlikleriniň we ýadigärlikleriniň aýawly saklanylmagyny, şol bir wagtda-da, dünýä derejesine wagyz edilmegini, jahankeşdelik akymyny bu ýurda gönükdirmegi maksat edinýär. Şol bir wagtda-da döwrebap medeniýetiň, binägärligiň we şäher gurluşygynyň, bäsleşige ukyply haryt önümçiliginiň ösdürilmeginiň, ekologiýa taýdan abadançylygyň, biosferanyň goralmagyna ýardam etmegiň zerurlygyndan hem ugur alýar.

Hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallasy bilen amala aşyrylýan Türkmenistanyň milli syýahatçylyk ulgamynyň şeýle strategik ugrunda «Awaza» täze nusgadyr. Has düşnükli bolar ýaly, şu ýerde «Awaza» Milli syýahatçylyk zolagynda şu döwre çenli gurlan hem-de gurluşygy tamamlanyp barýan desgalaryň sanawyna ser salalyň:

Uzynlygy 7 kilometrlik bolan emeli derýanyň gurluşygy 2007-nji ýylyň noýabr aýyndan başlanyp, bu emeli gidroinženerçilik ulgam 2010-njy ýylyň oktyabr aýynda tamamlandy. Deňiz suwuny süýjediji desganyň 2007-nji ýylyň oktyabr aýynda başlanyp, 2009-njy ýylyň oktyabr aýynda ulanylmaga berilmegi hem bu ýerde dynç alýanlaryň we ýaşajýlaryň içmek üçin ulanjak agyz suwunuň ýokary derejede tämiz bolmagynda uly peýdasy deger. Hormatly Prezidentimiziň tabşyrygy bilen Türkmenbaşy şäherinde hem-de «Awaza» Milli syýahatçylyk zolagynda agyz suwuny geçiriji we lagym ulgamlarynyň durkuny täzelemek, şol bir wagtda täzelerini gurmak işleri hem ýerine ýetirildi, ulanylyşa berildi. 254 MWt kuwwatlykdaky gaz turbinaly elektrik stansiýasynyň we podstansiýalar toplumy gurlup ulanylyşa berildi. Deňiz ýakasyndaky Türkmenbaşy şäherinde sagatda 800 ýolagça hyzmat etmäge niýetlenen Halkara aerowokzal toplumynyň gurluşygy hem tamamlanyp ulanylmaga berildi. Ulag-ýol infrastrukturasy esasy talaplardan biri. Şeýle bolansoň Awazada içki ýollaryň we köçeleriň gurluşygynyň birinji tapgyry üçin 42 million manatdan gowrak işleri öz ýerli gurluşykçylarymyz tarapyndan alnyp barylýar. Bu iş tapgyrlygyn 2013-nji ýylda hem dowam etdirilýär. Awtomobil ýollarynyň köprülerini, awtobanlary gurmak işleri Türkiýäniň we Russiýa Federasiýasynyň kompaniýalary ýerine ýetirýärler. Şeýle hem köçeleri abadanlaşdyrmak, gök zolaklary döretmek, ysýklandyryş ulgamyny geçirmek, ýanýodalary gurmak, abadanlaşdyrmak işleri häzirki döwürde-de alnyp barylýar.

Ululara we çagalara niýetlenen 400 orunlyk sagaldyş merkezi hem guruldy.

Köpugurly gurulýan «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynda medeni-dynç alşa niýetlenen teatrlaşdyrylan deňiz çüwdürimler toplумы, amfiteatr, çagalar üçin attraksionly oýun meýdançalary, kafeler, awtoduralgalar, tehniki binalary öz içine alýan 83 müň 600 metr inedördül möçberdäki seýilgäh guruldy. Şol bir wagtda 226 orunlyk köp gatly awtoduralganyň gurluşygy tamamlanyp barýar.

Türkmenistanyň Söwda we daşary ykdysady aragatnaşyklar ministrliginiň buýurmasy boýunça 2009-njy ýylda gurluşygyna başlanan 250 orunlyk otelli dynç alyş merkezi ulanylmaga berildi. Türkmenistanyň Mejlisiniň buýurmasy esasynda bina edilýän ýokary derejedäki köpugurly dynç alyş merkezi gurulýar. Türkmenistanyň Deňiz we derýa ulaglary döwlet gullugy tarapyndan gurdurylýan 12 gatly, 5 ýyldyzly myhmanhanasy şu ýylda ilkinji myhmanlary kabul eder. Türkmenistanyň Oba hojalyk ministrliginiň buýurmasy esasynda gurulýan 12 gatly dynç alyş-sagaldyş merkeziniň gurluşygyna 2011-nji ýylyň aprelinde girişilip, ol eýýäm ulanyşa doly taýyn edildi. «Türkmennebitgazgurluşyk» döwlet konserniniň buýurmasy boýunça 2011-nji ýylyň awgustynda dynç alyş toplumynyň gurluşygyna başlandy. Desga şu 2013-nji ýyla doly taýyn ediler. Türkmenistanyň Goranmak ministrliginiň buýurmasy esasynda 12 gatdan ybarat 308 orunlyk şypahananyň we dynç alyş öýüniň gurluşygyna 2011-nji ýylyň awgust aýynda girişilip, doly ulanmaga tabşyryldy. Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň buýurmasy boýunça gurluşygyna 2011-nji ýylyň oktyabrynda girişilen döwrebap kottejler toplумы bina edildi.

Türkmenistanyň syýahatçylyk baradaky döwlet komitetiniň buýurmasy boýunça, 2011-nji ýylyň oktyabr aýynda gurluşygyna başlanan, 12 gatly döwrebap myhmanhana gurlup gutaryldy. Türkmenistanyň Medeniýet ministrliginiň buýurmasy boýunça kaşan desga guruldy. Aşgabat şäheriniň buýurmasy boýunça döwrebap kottejler toplumyna 2011-nji ýylyň oktyabrynda başlandy we ol Türkmenistanyň Gurluşyk ministrligi tarapyndan ýokary hilli ýerine ýetirildi. Ahal welaýat häkimliginiň, Balkan welaýat häkimliginiň, Daşoguz welaýat häkimliginiň, Lebap welaýat häkimliginiň,

Mary welaýat häkimliginiň buýurmalary esasynda hem ulular we çagalar üçin döwrebap sagaldyş-dynç alyş merkezleriniň gurluşygy 2011-nji ýylyň oktýabr aýynda başlandy we ýakyn döwürde tamamlanar.

Ine, şeýle gurluşyklar häzir «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynda barha giň ýaýbaňlanýar. Bu ýerde işlemäge, türkmen bazaryna maýa goýmaga isleg bildirýän daşary ýurt kompaniýalarydyr işewür adamlarynyň sany gitdigiçe köpelýär.

«Awaza» milli syýahatçylyk zolagy halkara syýahatçylyk babatda diňe Aziýa sebitiniň däl, eýsem, bütin dünýäniň ünsüni özünde jemleýär. Muny hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow şeýle häsiýetlendirýär: «Ynsan üçin tenekar howasy bolan we Hazar deňziniň ekologiýa taýdan arassa kenarynda ýerleşen «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň gerimini giňeltmek, ýurdumyzda adamlaryň saglygyny berkitmek we göwnējaý dynç alşyny guramak bilen baglanyşykly ähli zerur şertleri döretmek, dürli sport bäsleşiklerine niýetlenen sport desgalarynyň gurluşygyny çaltlandyrmak Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwrüniň möhüm wezipeleriniň biri bolup durýar».

«Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň konsepsiýasyny ýerine ýetirmegiň barşynda Hazaryň kenarynda ilkinji belent ymaratlar yzly-yzyna peýda bolup başlady. Şeýlelikde, 2009-njy ýylyň 15-nji iýunynda ilkinji täze myhmanhanalar toplumynyň açylyş dabaralary boldy. «Hazyna», «Watançy», «Çarlak» myhmanhanalary öz ilkinji müşderileri üçin gapylaryny giňden açdy. 2009-njy ýylyň oktýabr aýynda bolsa «Nebitçi», «Kuwwat», «Kerwen» diýlip atlandyrylan ýene-de kaşaň üç sany myhmanhana ulanylmaga berildi. Bularyň ählisi hyzmatlaryň, şol bir wagtda-da, bejeriş bermegiňdir hyzmatlar ulgamynyň dünýä ülnülerini özünde jemleýär. Myhmanhanalar esasy infrastrukturalary babatda birmeňzeş sudurda we bezegde bolup, olarda Gündogaryň hem-de Ýewropanyň binagärlik ülnüleriniň ajaýyp sazlaşygy birleşýär. Otaglardan başlap, tä daşky bezeglere çenli olar in häzirkizaman inženerçilik düşüňjeleri esasynda bina edilendir. Has özüne çekýän aýratynlyk bolsa, bu ýerlerdäki türkmen myhmansöýerligi we mähirlilikdir.

Awazadaky in täsin gurluşyklaryň biri emeli derýadyr. Hakykatdanam, mundan sanlyja ýyl ozalam depelerdir çäge alaňlar bolup ýatan ýerde inženerçilik çözgütleridir ynsan zähmeti bilen hakyky derýa döredi. Uzynlygy 7 kilometre, ini 50-den 70 metre çenli bolan Awaza derýasy gezenlenç etmek üçin in sapaly ýerdir. Derýada gaýykly gezelenç etjekmi? Baş üstüne! Hut şu derýa üçin

niýetlenen orta we kiçi göwrümlü gämilere münseňiz, howurly howanyň çyglylyk bilen çalyşýan tapawudyny derrew duýarsyňyz, süňňüňiz ýeňläp, keýpiňiz göteriler. Gämiden düşüp, derýanyň kenarlary bilen pyýada gezelenç edip ugrasaňyz, gözüňiz bu ýerlere jähek bolup, aýratyn bezege öwrülen baglara düşer. Iki kenary birikdirýän 7 sany ulag we 4 sany pyýada köprüler, derýanyň uza-boýuna uzaýan gezelenç hem-de tigrir (welosiped) üçin niýetlenen ýodalar ýöredigiňçe argynlygyňy aýyrýar, göwräňe ýeňillik berýär.

Derýanyň iki kenary güýmenjeleri halaýanlar üçinem, Gündogar aşhanasynyň tagamyna muşdaklar üçinem öz hyzmatlaryny hödürleýär. 28 sany dürli desgalar – restoranlar, kafeler, barlar, oýun meýdançalary bar. Suw-sport çärelerine niýetlenen, baýdarkada ýüzmäge, kanoede gaýykly gezelenç etmäge höwesekler üçin göz önünde tutulan desgalaram bar.

2010-njy ýylyň 12-nji aprelinde diňe Awaza derýasy açylan, Türkmenbaşy şäherinde täze halkara aeroport hem ulanylmaga berildi. Şeýlelikde, Hazar deňziniň türkmen kenarynda Aziýa sebitinde iň uly we iň häzirkizaman aerowokzal toplumy döredi. Sagatda 800 ýolagça hyzmat etmäge ukyply bu howa duralgasy ähli inženerçilik çözgütlerini özünde jemleýän, dünýäniň iň kämil nawigasion enjamlary oturdylan, tehniki taýdan enjamlaşdyrylyşy babatda aňrybaş konstruktorçylyk pikirleriniň utgaşygyny düzýän ýerdir.

Şol gün «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň taryhyna unudylmajak sene bolup ýazyldy. Ýokarda hem agzalyp geçilen, deňiz kenarynda kuwwatlylygy 254 MWt-a barabar bolan gaz turbinaly elektrik stansiýasy hem ulanylmaga berildi. Myhmanhanalar toplumyna ýanaşyk ýerde gije-gündiziň dowamynda 35 müň kubometr deňiz suwuny süýjetmäge ukyply desga hem işe girizildi. Bularyň ählisi deňiz şypahanalar mekanyňy ösdürmegiň azyndan 10 ýyllyk geljegini nazara alyp gurlandyr.

Milli Liderimiziň nygtaýşy ýaly, Türkmenistan bagtly çagalygyň we ähli arzuw-hyýallaryň hasyl bolýan ýurdudyr. Bu hakykat Awaza babatda-da şeýledir. 2010-njy ýylyň 1-nji iýunynda Hazar deňziniň gündogar kenary aýratyn şowhuna hem şatlyga beslenipdi. Çagalary goramagyň halkara gününe gabatlanyp Awazada «Daýanç» we «Arzuw» diýlip atlandyrylan çagalar sagaldyş-dynç alyş merkezleri ulanylmaga berildi. Şonda täze häzirkizaman binalarynda ilkinjiler bolup «Awaza–dostluk mekany» atly zehinli çagalaryň üçünji Halkara festiwalyna gatnaşyjylar, şeýle-de weýrançylykly ýer titremesinden ejir çeken Gaiti döwletinden gelen çagajyklar dynç alypdylar. Şol gün Türkmenistanyň Prezidenti Hazaryň kenaryndaky amfiteatrda dünýäniň 20 ýurdundan gelen ýaşajyk artistleriň gala konsertine tomaşa etdi.

2010-njy ýylyň 9-njy iýulynda milli Liderimiz Hazaryň kenarynda gurulmagy meýilleşdirilýän täze desgalaryň taslamalary bilen tanyşdy we «Awaza» milli syýahatçylyk zolagyny ösdürmek hakyndaky Karara gol çekdi. Şoňa laýyklykda, ministrliklere we pudaklaýyn edaralara, welaýatlaryň häkimliklerine, şeýle-de beýleki guramalara syýahatçylyk, sport, dynç alyş, sagaldyş we beýleki maksatly desgalaryň gurluşygy üçin halkara bäsleşiklerini ýerine ýetirmäge ygtyýar berildi. 2010-njy ýylyň 1-nji iýunynda Awazadaky «Arzuw» sagaldyş merkeziniň çäginde ululara niýetlenen 12 gatly şypahananyň açylyş dabarasy boldy.

Awaza gülleriniň we suw çüwdürimleriniň hem hakyky mekanydyr. 2009-njy ýylyň 4-nji sentýabrynda Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow degişli Karara gol çekipdi. Resminama laýyklykda, «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynda 145 müň 640 düýp agaç nahallaryny oturtmak barada degişli edaralara tabşyryk berlipdi. 2013-nji ýylyň başynda Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan tassyklanan «Türkmenistanyň Milli tokaý maksatnamasyna» laýyklykda onlarça gektar ýerde münlerçe düýp, pürli, saýaly we miweli agaçlar oturdylar.

2010-njy ýylyň oktýabr aýynda Hazaryň kenarynda täze seýilgäh toplumy ulanylmaga berlipdi. Şonda bu dabara gatnaşyjylary kenardan 185 metr daşlykda ýerleşen, üç ölçegli geografiki (lazeriň kömegi bilen) giňişleýin göwrümde şüweleň görkezýän suw ýüzündäki deňiz çüwdürimi görneleri haýran galdyrypdy.

«Awaza» milli syýahatçylyk zolagy diňe bir dynç alyş üçin ajaýyp mekan bolman, eýsem, ol daşky gurşawy goramagyň, ekologiýa sazlaşygynyň hem ajaýyp nusgasydyr. Deňziň gurşawyndaky çöllük, ýarym çägeli ýerler gürr baglyk bolar diýilse ilkinji tapgyrda Awazanyň tokaý zolaklarynyň umumy meýdany 360 gektara barabar meýdany eýeläpdi. Häzirki zaman ekologiýa kadalaryna doly laýyk gelýän myhmanhanalar toplumydyr beýleki desgalaryň töweregi, şeýlelikde, gysga wagtyň içinde gürr baglyga bürendi. Umumylykda alanyňda bolsa, Awaza eýýäm ajaýyp tokaýlyklaryň

we seýilgähleriň künjegidir. Bag oturtmak boýunça 2009-njy ýylda başlanan giň möçberli çäreleriň netijesinde indi ini 300 metre ýetýän gök zolak Hazaryň kenary bilen 12 kilometrden gowrak aralyga uzalyp gidýär. Gök-ýaşyl reňke bürenip seleňläp oturan baglaryň umumy sany 150 müňden geçýär.

Türkmenistanyň Milli tokaý maksatnamasynyň çäklerinde «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynda dynç alýanlar, jahankeşdeler, saglygyny dikeldýänler üçin keýpi-çaglygyny ilkinji talaby bolan baglary döretmek ýene-de giň gerim alar. 2013-2014-nji ýyllarda Awaza derýasynyň iki kenaryny bagy-bossanlyga öwürmek üçin 140 müň düýp agaç nahallary oturdylar. 2020-nji ýyla çenli bolsa ýene-de 110 müň düýp dürli nahallar bu ýere bezeg berer.

Awaza ajaýyp ýollaryň, köp gatnawly, ýokary tizlikli köprüleriň hem döreýän ýeridir. 2011-nji ýylyň 12-nji iýulynda Türkmenistanyň Prezidentiniň, Sankt-Peterburgyň gubernatorynyň we Malaýziýanyň Premýer-ministriniň gatnaşmagynda täze düzümläýin desgalaryň açylyş dabaralary boldy. Olaryň hatarynda Türkmenbaşy-Awaza aralygynda gurlan halkalaýyn ýol, Gyýanlyda bina edilen gazy gaýtadan işleýän zawod, şeýle hem howa menzili (aeroport) - Awaza ýokary tizlikli ýoluň ugrundaky halkalaýyn hereketiň açylyşyny agzamak bolar.

Awaza öz gerimini barha giňeldýär. Hut 2012-nji ýylda açylyp, ulanylmaga berlen onlarça desgal, şeýle hem düýbi tutulan ymaratlar muňa mysaldyr. Şonda Türkmenistanyň Merkezi bankynyň «Şapak» dynç alyş toplumy, şeýle-de, Türkmenistanyň Söwda we daşary ykdysady aragatnaşyklar ministrliginiň buýurmasy esasynda gurlan «Bereket» myhmanhanasy dabaraly ýagdaýda açylypdy.

Awazany ösdürmegiň takyk we uzak möhletleýin meýilnamasy hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň 2013-nji ýylyň 8-nji ýanwarynda Balkan welaýatyna eden iş sapary wagtynda giňden beýan edildi. Şonda birnäçe taslamalary durmuşa geçirmegiň meselelerine garaldy. Döwletimiziň Prezidenti «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynda häzirki döwrüň talaplaryna laýyk gelýän dürli şüwelenler merkezlerini gurmak, sportuň köp görnüşleri boýunça halkara ýaryşlaryny geçirmegi üpjün etjek şertleri öz içine alýan desgalary gurmak, şeýlelikde, geljekde Awazany sport hem-de medeni çäreleriň geçirilýän halkara merkezine öwürmek boýunça ägirt uly işleriň ýaýbaňlandyryljakdygyna ünsi çekdi. Desgalaryň taslamalary taýýarlananda dünýäniň öňdebaryjy tejribeleriniň, innowasion tehnologiýalarynyň, iň kämil inženerçilik-binagärçilik pikirleriniň, çözümleriniň, özboluşly dizaýnerçilik işleriniň ulanylmagy hünärmenlerden edilýän möhüm talap bolup galýar. Awazadaky täze desgalaryň hatarynda binalaryň 17-sini görkezmek bolar. Olaryň arasynda Türkmenistanyň Mejlisiniň, Ulaglar we aragatnaşyk toplumynyň, Oba hojalyk ministrliginiň buýurmalary boýunça bina edilýän, şeýle hem ýurduň ylym, bilim, saglygy goraýyş we derman senagaty, sport we syýahatçylyk pudaklarynyň işgärlerine niýetlenen dynç alyş-sagaldyş merkezleri, myhmanhanalar bar. Hyzmatlaryň doly toplumyny we maşgala dynç alşy üçin iň gowy şertleri bolan, tutuşlygyna abadanlaşdyrylan şäherjikden ybarat bolan kaşaň kottej toplumlary Türkmenistanyň maliýe-ykdysady ulgamynyň, nebitgaz senagatynyň, himiýa pudagynyň we balyk hojalygynyň, Medeniýet ministrliginiň we Daşary işler ministrliginiň, gurluşyk, energetika we senagat ulgamlarynyň, şeýle-de Aşgabat şäheriniň häkimliginiň buýurmalary boýunça gurulýar. Welaýat häkimlikleriniň hem hersiniň ululara hem-de çagalara niýetlenen 300 orunlyk iň döwrebap sagaldyş merkezleri müşderiler üçin öz gapy-laryny açar.

«Awaza» milli syýahatçylyk zolagy ýakyn ýyllarda 7 müň adamy kabul etmek ukybyna eýe bolar. Munuň üçin muhmanhanalardan, pansionatlardan, sagaldyş merkezlerinden, şypahana desgalaryndan başga-da, ýahta-klublary, sport desgalaryny, medeni-dynç alyş merkezlerini, akwaparklary, awtodromy, kartingler üçin ýaryş meýdançalaryny, şeýle hem okeanariumy gurmak meýilleşdirilýär. Awazada ýaýbaňlanan gurluşyklaryň günorta böleginde Türkmenistanyň parahatçylyga, deňhukukly hyzmatdaşlyga, hoşmeýillilige ýugrulan daşary syýasatynyň nyşany bolan Kongresler köşgi binalar. Bu belent bina Aziýada, Ýewropada, umuman, tutuş dünýäde ykdysady hyzmatdaşlyk, gumanitar, medeni, şeýle hem dürli syýasy meselelere, dostluk gatnaşyklaryna bagyşlanan möhüm meseleleriň ara alnyp maslahatlaşylýan ýerine öwürüler. Sergileriň, maslahatlaryň, duşuşyklaryň we beýleki iri forumlaryň geçiriljek ýeri hökmünde tanaljak işewür toplumda «Awaza» milli syýahatçylyk zolagyny dolandyrmak boýunça Baş müdirligiň häzirki zaman edara binasy hem-de okuw-usulyýet merkezi ýerleşer.

Dürli medeni-köpçülikleýin çäreleriň geçiriljek ýerine öwrüljek toplumda häzirkizaman kinoteatry ýerleşer. Şondan uzak bolmadyk ýerde oýun attraksionly seýlgäh hem dörär. Awaza derýasynyň boýuny bagy-bossanlygadyr gülzarlyga öwürmek boýunça uly möçberli işler ýaýbaňlanar. Şeýlelikde,

çal Hazaryň tolkunlary bilen üwrelýän ajaýyp Awaza diňe bir türkmenistanlylaryň däl, eýsem, daşary ýurtlularyň hem dynç alýan, saglygyny dikeldýän merkezine öwürüler.

Türkmenistanyň hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow: «...«Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň uly tebigy mümkinçiliklerini doly amala aşyrmak möhümdir. Ol türkmen halkyna mahsus bolan myhmansöýerligiň aýdyň şöhlelenmesi bolup, halkara syýahatçylyk we dynç alyş, şeýle hem netijeli hyzmatdaşlyk merkezine öwürülmelidir» diýip adalatly nygtaýar.

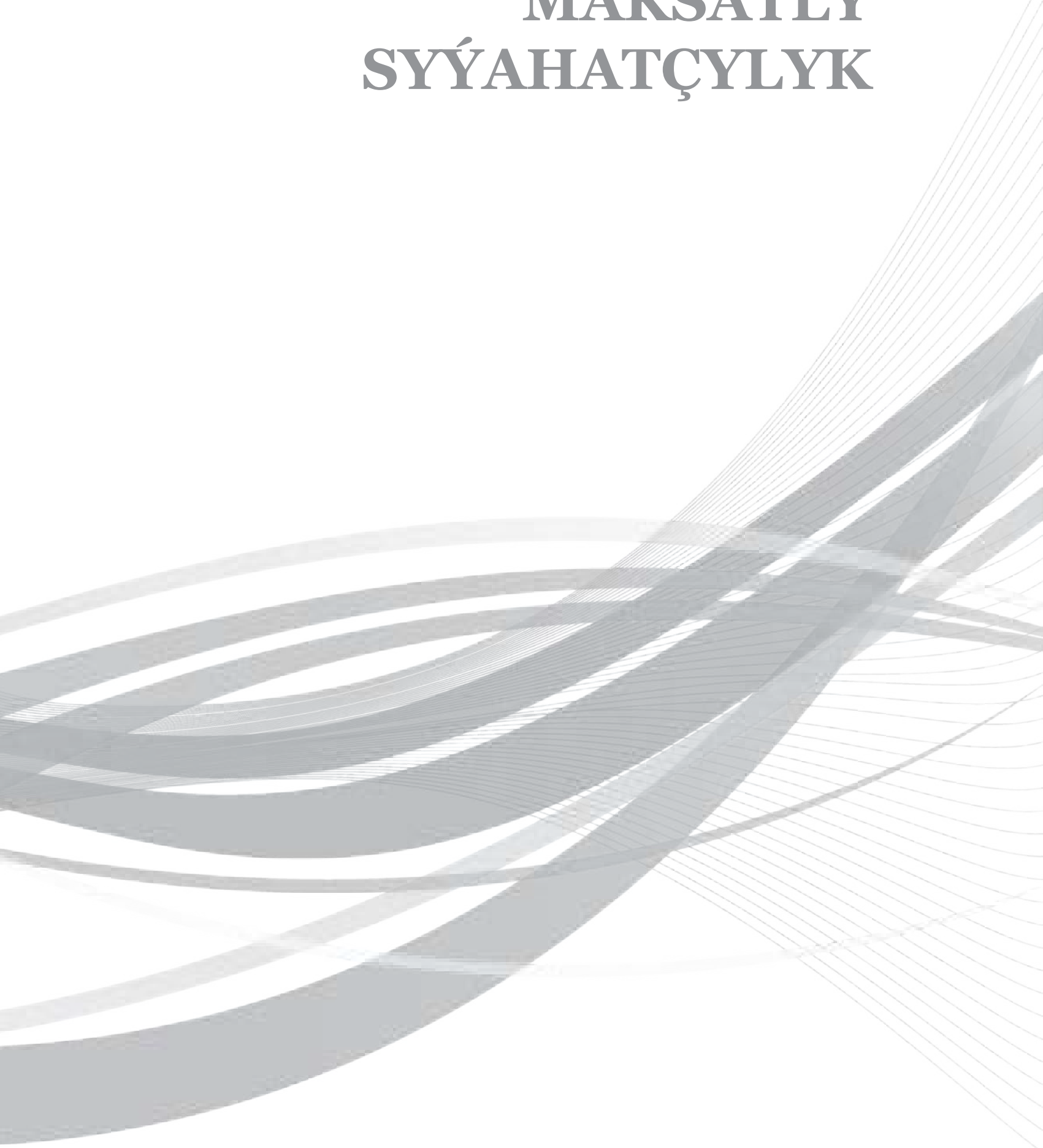
Hazaryň kenarynda dünýä jahankeşdeliginiň TÜRKMEN NUSGASY bolup döreýän, milli syýahatçylygyň göwheri hasaplanýan Awazanyň geljegi şeýledir. Awaza – ýurdumyzyň syýahatçylyk merjenidir.

SAGLYK MAKSATLY SYÝAHATÇYLYK

Saglyk syýahatçylygy soňky ýyllarda dünýäde hem-de ölkämizde örän tiz ösýän syýahatçylyk ugrudyr. Saglyk maksatly syýahatçylyk saýlama mümkinçilikli syýahatçylygyň (alternatiw turizmiň) örän ähmiýetli görnüşi bolup durýar.

Syýahatçylygyň bu görnüşini syýahatçy hassalykdan saplanmaklygy, saglygyny dikeltmekligi, bejertmekligi we saglygyna gowuşmaklygy maksat edinip, bir ýurtdan başga bir ýurda gitmeklik bilen amala aşyrýar. Hassalygyny bejertmek niýeti bilen gezendelik edene-de saglyk syýahatçysy (saglyk turisti) diýilýär. Saglyk syýahatçylygyny diňe hassahanalarda bejergi almak üçin gidilen bir syýahatçylyk görnüşi diýip görkezmek hem dogry däldir. Sagdyn ýaşamaklygy hödürleýän her dürli syýahatçylygyň ugurlary Saglyk syýahatçylygy hökmünde kabul edilmelidir. Dünýä ýurtlarynda saglyk syýahatçylygynyň gymmaty 3 esasy ugur boýunça kesgitlenýär:

1. Lukmançylyk syýahatçylygy. Lukmançylyk syýahatçylygynyň hyzmatlaryna hassahanalarda we beýleki lukmançylyk merkezlerinde ynsanlaryň saglygyny bejermeklik, operasiýa etmeklik we beýleki işleriň edilmekligi girýär.

*Aşgabatdaky Saglygy
goraýyşy anyklaýyş
merkeziniň binasy*

2. Ýylylyk bejergisi syýahatçylygy (Termal turizm). Termal* syýahatçylygynyň hyzmatlaryna termal bejergi merkezlerinde ýa-da şypahanalarda ynsana ýylylykda, gyzgynlykda bejergi, saglygy dikeltme hyzmatyny bermeklik, dynç aldyrmaklyk we beýleki işleriň edilmekligi girýär.

3. Garrylar we maýyplar syýahatçylygy. Garrylar we maýyplar syýahatçylygynyň hyzmatlaryna özlerini bejertmäge gelen garrylara serediş (geriatrik**) merkezlerinde, maýyplara-da olara laýyk lukmançylyk merkezlerinde bejergi bermeklik ýa-da ýaýlalarda durmuşy hyzmatlar bilen birlikde uzak wagtlýk boldurmaklyk işleri girýär.

Halkara saglyk syýahatçylygynyň, bir ynsanyň bir ülkeden başga bir ölkä saglygy bilen baglanyşyklykda syýahat etmeginiň esasy sebäpleri şeýle görkezilýär. Ýagny syýahatçynyň:

1. Bejergi almaklyk bilen birlikde belli bir wagtlýk wagtyhoşlukda dynç almaklyk islegi;
2. Has gowy hilli saglyk hyzmatyny almak islegi.
3. Ülkesinde yklymy we geografik babatly belli bir wagtlýk aralygynda bejergi we dynç almaga gelmek üçin çäklilik mümkinçilikler bolan ýagdaýynda edilen syýahat hereketliligi (gür jeňňelligi-tokaýlygy, gözəl ýaýlalary, taryhy we medeni baýlygy bolan ülkelere gidilme), aglaba ýylylyk bejergisini berýän

* Termal - ýunançadaky «gyzgynlyk, ýylylyk» manysyny berýän «thermë» sözündendir. Termal suwlar, termler – ýyly we gyzgyn çeşmeler, ýerasty suwlar.

** Geriatriýa - ýunançadaky «garry, goja» manysyny berýän «gerön» we «bejergi» manysyny berýän «iatreia» sözündendir. Lukmançylygyň bu görnüşi bedeniň garramagynyň ýagdaýyny öwrenýän biologik-lukmançylyk ylmynyň - gerontologiýanyň (ýun. «gerön (gerontos)» -(garry) + ...logiýa) bölegi bolup durýar.

termal merkezleriň we termal syýahatçylygy mümkinçiliginiň kän bolan bir ülkesinde bolup görmek islegi;

4. Keseli uzak wagta çekýän hronik hassalaryň, garrylaryň we maýyplaryň başga gurşawa gidip bejergi almak islegi;

5. Erkini narkotikdir beýleki tapawutly zatlara aldyran hassalaryň üýtgeşik ýa-da has özüne kybap gelýän daş gurşawda bolmak islegleri;

6. Ynsanyň durmuşa berilmegi we ýaşamak islegi bu sebäpleriň böleklerini düzýär.

Netijede saglyk syýahatçylygy köp görnüşli bolmak bilen birlikde köp sebäpleri-de özünde saklamakdadyr. Esasy sebäbi, ynsanyň has gowy mümkinçilikler bolan üýtgeşik tapawutly bir ülkede saglygyny ýene öňki kaddyna getirmek maksady bilen eden syýahatçylygydyr. Saglyk maksatly syýahatçylyk syýahatçylygyň ýokary depginde ösýän bir görnüşidir.

Türkmenistanda saglyk syýahatçylaryny kabul edip biljek köp sanly halkara ülnülerine laýyk gelýän saglyk edaralary bar. Aşgabat şäherinde, welaýat merkezlerinde hem-de ýurdumyzyň beýleki künjeklerinde häzirki zamanyň kämil enjamlary bilen enjamlaşdyrylan, dünýä ülnülerine laýyk gelýän hassahanalary, öňüni alyş we kesel anyklaýyş merkezleri we beýleki ugurlara degişli lukmançylyk merkezleri guruldy. Türkmenistanyň welaýatlarynyň, etraplarynyň dürli ýerlerinde, ynsanlaryň sag-

*Aşgabadyň
Halkara lukmançylyk
merkeziniň binasy*

«Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň taslamasyndan...

lygyny dikeltmeklige we sagaldyş dynç alşa niýetlenilen täze sypahana-kurort toplumlaryny gurmak we ozal hereket edýänlerini döwrebaplaşdyrmak biziň döwlet syýasatymyzyň möhüm ugurlarynyň birine öwürüldi.

Türkmenistanda ähli babatda nusgalyk täze şypahana-sagaldyş merkezleriniň gurluşygy «Awaza» milli syýahatçylyk zolagyndan başlandy. Häzirki günde Awazanyň umumy ykrar edilen halkara syýahatçylyk merkezine öwürülýändigini anyk görüňär.

Tebigat ölkämize sahylyk bilen Günüň nuruny eçilipdir. Şeýlelik bilen, ýylyň dowamynda 320 gün bizde açyk we güneşli howa bolýar. Mälim bolşy ýaly, köp keselleri bejermekde Günüň ýyly şöhesi iň möhüm şertleriň biri bolup durýar. Türkmenistanyň gurak howasy şypahana-kurort infrastrukturany ösdürmek üçin esasy we zerur şertleriň biridir. Bu babatda anyk maglumatlary Hormatly Prezidentimiziň «Türkmenistan – melhemler mekany» atly kitabyndan almak bolar. Ýurdumyzyň

*Baýramaly
şypahanasy*

Başutany şol kitabynda dünýäniň tanalýan halkara sagaldyş merkezleriniň biri bolan Türkmenistan hakynda, ýurdumyzyň şypahana-kurort infrastrukturasynyň şu güni we geljegi hakyndaky anyk maglumatlaryň üstünde durup geçýär.

Saglyk syýahatçylygy bilen baglanyşykly seredilende ýurdumyzyň şypahana-kurort infrastrukturasynyň möhüm ähmiýetliligi özünde saklaýar:

Mary welaýatynyň iň gadymy we şypaly künjekleriniň biri Baýramalydyr. Baýramaly şypahanasy barada Hormatly Prezidentimiz şeýle belleýär: «bu ýerde Günüň elmydama çogly bolýandygy, sonuň üçinem bärde bitýän dürli ekinleriň bol hasyl getirýändigini, tagamynyň şeýle üýtgeşikdigi geçmişde-de taryplanydyr. Demirgazyk giňişligiň 62° we gündogar uzaklygyň 37-40° aralygynda, deňiz derejesinde 242 metr beýiklikde ýerleşen Baýramalynyň çäginde Günüň ultramelewşe şöhesiniň düşüşiniň ekwiwalentiniň aýratynlygy hemmeleri haýran galdyrýar. Ýeriň üstüne Günüň ultramelewşe şöhleleriniň düşmegi boýunça Ýer togalagy üç guşaga bölünýär. Baýramaly böwrek şypahanasy şolaryň merkezinde ýerleşýär. Häzirki wagtda Baýramaly şypahanasy Orta Aziýada we Ýewropada böwrek kesellerini bejermek boýunça ýeke-täk şypahanadyr. Bu ajaýyp künjegiň esasy bejeriş faktory bolup, bu ýeriň howasy durýar, ol howa ýokary temperaturany saklaýar. Şypahananyň gurak we yssy howasy

Berzeňni şypahanasy

böwrek, ýürek, damar, iýmit siňdiriş, nerw kesellerini bejermek üçin peýdalanylýar. Soňky ýyllarda geçirilen ylmy-barlaglar we uzak ýyllaryň dowamynda toplanan tejribeler Baýramaly şypahanasynyň bejeriş hasiýetine aeroterapiýanyň, ýagny gyzgyn howa bilen bejerişini, şeýle hem gelioterapiýanyň – Gün we howa wannalarynyň, ýagny gös-göni Gün şöhleleri bilen bejerişini netijeli artykmaçlyga eýedigini görkezdi. Şypahanada şeýle hem çäge wulkanlary we termal çeşmeleriň suwlary: kükürtli-wodorodly, hlorly-sulfeýnonatrili suwlar peýdalanylýar, ol suwlar agyz suwy hökmünde hem ulanylýar. Bu künjegiň ýene-de bir tebigy aýratynlygy, bu ýerde Aziýa we Ýewropa giňişlikleri üçin häsiýetli bolan köp agaçlaryň ösýändiginde jemlenendir. Ol agaçlaryň käbiriniň ýaşy 300-500 ýyla ýetýändir. Gara deňziň kenaryndaky şypahanalar bilen deňeşdireniňde cygalygyň 20 esse azdygy, ýylyň bütin dowamynda güneşli günleriň bolmagy, aýratyn hem aram gurak howasy Baýramalyda ýürek-damar kesellerini bejermek üçin diýseň amatly şertleri döredýär»*. Häzirki döwrümüzde Baýramaly şypahanasy diňe bir türkmenistanlylaryň däl-de, eýsem, Ýewropadan, Aziýadan we dünýäniň beýleki yklymlaryndan (kontinentlerinden) geljek köp sanly saglyk syýahatçylary üçin arzuylanýan syýahatçylyk mekanyna öwrüldi.

* Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. TÜRKMENISTAN – melhemler mekany. – Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2011. 55, 59, 64, 65 s.

«Ýurdumyzyň ak mermerli paýtagtyndan 7,5 kilometr günortada, Merkezi Köpetdagynyň ajaýyp künjekleriniň biri bolan Berzeňni diýlen täsin ýer bar. Häzirki wagtda Berzeňni bejeriş merkezi şäher tipli profilaktiki şypahana bolup, ol ýerde ötüşmedik keselleriň bejerilişi we önüniň alnyşy boýunça ýylyň бүтін dowamynda näsag adamlara hyzmat edilýär. Özünde taý tapylmaýan kono-kation

Arçman şypahanasy

düzümi hem-de köp sanly mikrokomponentleri saklaýan bu ajaýyp suw giň terapewtiki mümkinçiliklere eýedir. Olar agyr ýokanç kesellerden soň, adamyň bedeniniň çalt dikelmegine, onuň ýokanç kesellere garşylygyny ýokarlandyrmaga diýseň netijeli ýardam berýär. «Berzeňni» suwy ýürek-damar ulgamynyň kesellerini, dem alyş ýollarynyň, iýmit siňdiriş synalarynyň, merkezi we periferik nerw ulgamynyň, süňk-bogun bilen baglanyşykly, deri, örgün häsiýetli keselleri bejermekde, ýanygyň bejerilişini amala aşyrmakda peýdalanylýar. Berzeňni şypahanasynyň geljegi uludyr, ol häzirki günde düýpli özgertmeleriň bosagasynda dur. Häzirki wagtda şypahanany düýpli abatlamak, häzirki hereket edýän infrastrukturany düýpgöter özgertmek işleri alnyp barylýar. Eýýäm ýakyn wagtda bu ýerde hakyky şypahana şäherjigi dörediler. Özünüň häzirki zaman lukmançylyk enjamlaryny, iň täze tilsimatlary peýdalanmak bilen, ilata iň ýokary dünýä ülnülerine laýyk gelýän kesel anyklaýyş we terapewtiki hyzmatlaryny bermek bilen öz işini has-da giňelder»*.

«Biziň ýurdumyzda adaty bolmadyk şypahana ýerleriniň biri, Köpetdagynyň eteginde ýerleşýän Arçmandyr. Arçmanyň dirilik beriji melhem suwy hakyndaky rowaýat gadymy döwürlerden bäri mälimdir. Asyrlarboýy adamlar bu topragyň daglarynyň, howasynyň, suwunyň, ösümlükleriniň täsin galdyryjy melhemlik hem-de kesel bejerijilik güýji hakyndaky rowaýatlary agyzdan-agza geçiripdirler. Şonuň üçin ähli döwürlerde Arçman halkyň aňynda keramatly we mukaddes ýer hökmünde orun alypdyr. Hut şu ýerde – Aşgabatdan 130 kilometr uzaklykda, deňiz derejesinden 157 metr belentlikde ýerleşýän Köpetdagynyň eteginde mundan yüz ýyldan gowrak ozal biziň ýurdumyzda iň ilkinji kurortlaryň biri peýda bolupdyr. Häzirki günde Arçman şypahanasy – iri häzirki zaman sagaldyş merkezidir, Arçman kurorty häzirki günde biziň ýurdumyzyň ýaşajylarynyň, şeýle hem ýakyn we uzakdaky daşary ýurtlardan gelen myhmanlaryň arasynda uly meşhurlyga eýedir. 2009-njy ýylyň 28-nji noýabry Arçman şypahanasynyň täze taryhynyň başlanan günü hökmünde taryha girdi. Şol gün Arçman hem-de Ýyly suw şypahanalarynyň häzirki zaman sagaldyş merkezleriniň açylyş dabaralary boldy. 420 orunlyk täze merkezde eýýäm münlerçe adam öz saglygyny dikelttdi. Bu täze bina Arçmanda ozal hereket edýän 2 sany 5 gatly 500 orunlyk binalaryň üstüni ýetirdi. Indi bu sagaldyş merkezinde bir ýylyň dowamynda 1 müňe golaý adam dynç alyp biler. Arçman şypahanasynyň täze binasynda kesel anyklaýyş, bejeriş we suw bilen bejeriş bölümleri bardyr. Şypahananyň kliniki-biohimiki barlaghanasy derdi anyklamaga we keseli netijeli bejermäge niýetlenendir. Bu ýerde ultrases, elektro-kardiologiki,

* Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. TÜRKMENISTAN – melhemler mekany... 17, 20, 21 s.

endoskopik we bronhoskopik barlaglaryny, şeýle hem rentgen barlagyny geçirmek bolar. Bu ýere gelen müşderilere lukmançylyk ugrunyň tejribeli hünärmenleri – stomatologlar, okulistler, gastroenterologlar we dürli ugurlardan bolan lukmanlar hyzmat ederler. Bulardan başga hem, şypahanada döwrebap enjamlaryň kömegi bilen indiden beýläk mehanoterapiýanyň we ýagtylyk, elektro uky we magnitoterapiýa arkaly bejermegiň, inňeleri ulanmak arkaly reflektoterapiýanyň netijeli usullaryny hem-de darsenwal tolkunlarynyň täsirlerini, parafinoterapiýany we şöhleli wannalary, bejeriş maşkyny we başga-da birgiden usullary ulanmak bolar. Suw arkaly bejerilýän otaglarda duşuň ähli görnüşleri, şol sanda şarko, kontrastly, aýlawly görnüşleri, ýokary göterilýän duş, gidromassaž teklipl edilýär. Bir söz bilen aýdanyňda, bu ýerde ýylyň bütin dowamynda müşderileri kabul etmek üçin ähli mümkinçilikler döredilendir. Bu ýere gelyän saglyk syýahatçylary üçin lukmançylyk hyzmatynyň dünýä ünlülerine laýyk gelyän ähli amatly şertleri üpjün edilendir. Bir söz bilen aýdanyňda, bu ýerde ähli zat – täsin

Ýyly suw şypahanasy

suw, tämiz dag howasy, galyberse-de, kärine kämil medisina işgärleri näsaglaryň çalt sagalmagyna ýardam berýär. Bulardan başga-da, dünýä boýunça alanyňda, Arçman şypahanasynyň kükürtli-wodorodly mineral suwunyň hut gözbaşdan alnyp ulanylýan ýeke-täk ýerdigini aýdanyňda, bu şypahananyň reýtinginiň örän ýokarydygyna düşünmek bolar»*. Biziň ýurdumyzyň bu ajaýyp melhem künjegine Orta Aziýanyň we Ýewropanyň ýurtlaryndan münlerçe adam öz saglyklaryny berkitmek maksady bilen gelerler. Arçman şypahanasyndan 16 kilometr günortada ýerleşýän Nohur obasy dem alyş ulgamyny bejermek üçin ähli amatly şertlere eýedir, bu ýer ýelden goraglydyr, jülgede arassa dag howasy bardyr. Häzirki wagtda bu ýerde şypahanalary gurmak göz önünde tutulýar.

Köpetdagyň eteginde amatly ýerleşendigi üçin «Ýyly suw» şypahanasy tebigy şertler, çeşmeleriň we dag howasynyň bejerijilik aýratynlyklary bilen sazlaşykly utgaşmagy arkaly tapawutlanýar, olar adamyň organizmine onuň amatly täsirini ýetirýärler. Bu ýerde, esasan, balneologiki täsir etme has-da güýçli duýulýar. Şonuň üçin bejeriş çeşme suwuň basseýnlerde ýa-da wannalarda kabul etmek, ylaýta-da möhümdir. «Häzirki wagtda Türkmenistan öz topragynda inň aňrybaş, kämil sagaldyş-dynç alyş merkezlerini gurýan, şypahana kurort ulgamyny giňeldýän we kämilleşdirýän, umuman,

* Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. TÜRKMENISTAN – melhemler mekany... 25, 31, 32, 38 s.

«Farap» şypahanasy

türkmen halkynyň saglygyny berkitmäge we adamlaryň ömrüni uzaltmaga gönükdirilen «Saglyk» döwlet maksatnamasynyň çäklerinde toplumlaýyn çäreleri durmuşa geçirýän ýurt hökmünde dünýä ýüzünde giňden tanalýar. Munuň aýdyň mysaly bolup «Ýyly suw» şypahanasy hyzmat edýär. Aşgabat şäherinden çykyp, ýokary tizlikli awtomagistraldan günbatara tarap 110 kilometr ýol geçeniňde, «Ýyly suw» diýen ýazga, soňra bolsa ak guwlara çalymdaş bina gözüň düşer. Bu türkmen topragynyň tany-mal melhem künjekleriniň biridir. Bu ýerde dynç alan we saglygyny dikelden bir saglyk syýahatçysy «Ýyly suw» şypahanasynyň täsir ediji täsin güýjüni hiç wagt ýatdan çykarmaz»^{*}.

Türkmenistanyň gündogarynda ýerleşen künjekler, Amyderýanyň kenarlaryndaky topraklar hem ynsanlaryň derdine şypa beriji ýerlere baýdyr. Lebap welaýatynyň şeýle şypaly künjekleriniň biri – Farapdyr. Bu etrapda ýerleşýän belli şypahana – «Farap» şypahanasy ýurdumyza irki döwürden bäri mälüm sagldys dynç alyş merkezidir. Uzak ýyllaryň dowamynda adamlaryň bu ýerden özleriniň derdine şypa gözländiklerine garamazdan, bu ýerde hiç hili şert bolmandyr. Garaşsyzlyk döwrümüzde bolsa, beýleki şypahanalarymyz ýaly «Farap» şypahanasy-da ýurdumyzyň raýatlary üçin öz gapysyny giňden açdy. «Şypahananyň binasy özünde Ýewropanyň we Aziýanyň häzirki zaman binagärçilik usullarynyň sazlaşygyny jemleýär. Bu ýerde iň kämil inžener kommunikasiýalary, täze elektrogeçirijiler, 150 kubometr suw saklamaga niýetlenilen ýapyk görnüşli howuz we ýaşaýyş-durmuş üpjünçiliginiň beýleki desgalary guruldy. «Farap» şypahanasynyň bejeriş suwy guragyryny, daýanç-hereket ediş ulgamyny, deri kesellerini, bagry, öt çykaryjy ýollarynyň kesellerini, ýürek-damar we beýleki keselleri bejermek üçin diýseň peýdalydyr. Lukmançylyk hyzmatlarynyň amatlylygy we guralyşynyň ýokary derejeliligi saglyk syýahatçylarynyň saglygyny dikeltmeklikde we berkitmeklikde aýratyn möhüm bolup durýar»^{**}. Durky doly täzelenen «Farap» şypahanasynyň hakyky tebigy şertleri, özboluşly mineral suwy bu balneologiki şypahanasynyň esasy aýratynlyklary bolup durýar we şypahanada gelýän saglyk syýahatçylarynyň saglygyna seretdirmekligi, dynç almaklygy we ýaşamagy üçin ähli oňaly şertler bar.

Ýene-de, Lebap welaýatynyň saglyk syýahatçylarynyň ünsüni çekip biljek ýerleriniň biri «Mirap» sagaldys-dynç alyş öýüdür. ««Mirap» - bu at diňe Lebap welaýatynda däl, eýsem, Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistanyň ähli künjeginde giňden mälimdir. «Mirap» sagaldys-dynç alyş öýi şu wagta çenli müňlerçe adamlaryň dynç alyp, saglygyny dikeldip giden melhem mesgeni hökmünde giňden bellidir. Bu şypaly ýer Lebap welaýatynyň merkezi – Türkmenabat şäherinden 12 kilometr çemesi demirgazyk-günbatarda ýerleşýär. Serdarabat etrabynyň bagly, gowaça we bugdaý meýdanlary bilen tolkunlary giňiş-giňiş bolup özüne imrindirýän Jeýhunynyň arasynda ýerleşýän bu ýer gür baglyga bü-

^{*} Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. TÜRKMENISTAN – melhemler mekany... 49, 51s.

^{**} Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. TÜRKMENISTAN – melhemler mekany... 73, 76s.

renip otyr. Amyderýadan gözbaş alyp gaýdýan Berzeň kanalynyň boýunda bir tarapy tebigy tokaýlyk, beýleki tarapy adam eli bilen ýetişdirilen onlarça görnüşli agaçlar bilen jäheklenen güýr baglykdaky bu şypahananyň ýylyň bütin dowamynda gelim-gidimi ýeterlik. «Mirap» 1988-nji ýylda sagaldyş-dyňç alyş öýi hökmünde işläp başlaýar, häzirki wagtda ol bir wagtda 100 adamy kabul etmäge ukyplydyr»*. «Mirap» sözi suw bilen baglanyşykly adalga bolup, «emir+ab» sözünden döräp, «suw emiri», «suwa gözegçilik eden» manyny berýär. Däli Jeýhunyny kenarynda ýerleşýän bu künjek özüniň owadanlygy we jana ýakymly howasy bilen bu ýere gelenleri özüne bendi edýär, bedew bady bilen öňe barýan Türkmenistanyň halkyny melhem suwy bilen bejerýär. Bu bolsa gülleýän eýýamyň minnetdarlyk mukamynda barha belent ýaňlanýar.

«Türkmenistanyň melhemli künjekleriniň aglabasynyň peýda bolmagynyň suw çeşmeleri ýa-da olaryň galdyran yzlary bilen baglanyşygy tebigy täsinlikleriniň biri bolup durýar. Munuň şeýledigini gadymy Uzboýuň akymynyň ugrunda ýerleşen Mollagara şypahanasynyň mysalynda hem görmek bolýar. Umuman, Amyderýadan gözbaş alyp gaýdan Uzboýuň Garagumuň sary çägelerini aralap, tä Hazara çenli uzaýan köne hanasynyň ugrunda kiçeňräk kölli ýa-da batgaly, şol bir wagtda-da ynsanyň dürli dertlerine em bolup bilýän şeýle ýerleriniň onlarçasyny bardyr. Geografiki taýdan alanyňda, «Mollagara» diýlip atlandyrylýan bu täsin melhemler mesgeni Türkmenistanyň günbatarynda, has anygy, Aşgabat şäherinden 550 kilometrlik uzaklykda, Balkanabat şäherinden 24 kilometr gapdald, Jebel demirýol menziliň 5 kilometrlik golaýynda ýerleşýär. Ol uly Balkan gerişlerine ýaýlyp gidip, Garagumuň sary çägelerine dirense, beýleki gapdaly Hazar deňziniň ýalpaklygyna çenli uzalyp gidýär. Gadymy döwür-

Mollagara şypahanasy

lerden bäri ilat dürli kesellerden saplanmak üçin bu ýere gelipdir. Şonuň netijesinde Mollagaranyň at-owazasy tutuş ýurda ýaýrapdyr, ýylyň bütin dowamynda bu ýere zyýarata gelýänleriň sany artypdyr. Ylaýta-da, halk arasyndaky ynanja görä, daýanç-hereket ediş synalaryndan ejir çekýänler hem-de önelgesizlikden kösenýänler bu ýerde dertlerine melhem tapypdyrlar. Mollagara şypahanasy, esasan, daýanç-hereketlendiriş böleginiň kesellerini, poliartritleri, osteortrozy, infeksiion rewmoartritleri, distrofiki artritleri, brusellýoz artritleri, nerw ulgamyny, bilagyryny, newritleri, polinewritleri, poliomielitleri, osteohondrozy, oňurga keselini, beýni süňküniň zeper ýetmesini, ginekologik keselleri we önelgesizligi bejerýär. Şypahananyň esasy tebigy aýratynlyklary – bejeriş duzuna baý bolan bejeriş palçygy we mineral suwudyr. Palçygyň her bir kilogramynda bir grama golaý kükürtli wodorod bolup,

* Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. TÜRKMENISTAN – melhemler mekany... 107s

bejeriř palçygynda duzuň mukdary 30%, paý (udel) agramy 1,8-1,9-a barabardyr. Duzuň uly mukdarda bolmagy palçygyň ýokary bakterisid we bakteriostatik aýratynlyklaryna şaýatlyk edýär. Duzly mineral suwy natriý hloruna, kalsiý hloruna, magniýe we broma baýdyr. Mollagara kölüniň suwunyň minerallaşmagy ýokarydyr, has takygy, ol her bir litrde 200-250 milligramma barabardyr. Şonuň üçin suwa giren saglyk syýahatçysy suwuň düýbüne çökmän, onuň ýüzünde saklanyp bilýär. Mollagara şypahanasy seýrek duşýan palçygyň bejeriř aýratynlyklary boýunça dünýäde ikinji orny eýeleýär. Bu aýratynlyk bolsa, gürrüňsiz suratda, şypahana Ýewropa we Aziýa ýurtlaryndan gelmäge höwesek saglyk syýahatçylarynyň juda köp boljakdygyny aňladýar. Şypahananyň otaglarynda we balneologiki binasynda oňat dynç almak, saglygyň dikeltmek, keselleri bejermek we oňuni almak üçin ähli zerur bolan şertler döredilýär. Ol ýerde palçyk we fizioterapiýa bejeriř usullary, wannalar, gidroterapiýa, suwasty owkalama, fitoterapiýa giňden ulanylýar. Şypahana em wannalary, bejeriř wannalary, dermanlyk ösümlikler hem bardyr»*.

Daşoguz welaýatynyň hem şypaly ýerleri kändir. «Gadymy Şabadyň kenarýakalary özüniň be-reketli topragy we tebigy şertleri bilen tapawutlanýar. Bu ýerde Türkmenistanyň beýleki ýerleri bi-len deňşdireniňde gys ir başlaýar, hatda güýzüň ahrynda gar düşmegine hem bu ýerde adaty waka hökmünde garaýarlar. Bu ýere – Garagumuň aňyrsyndaky uç-gyraksyz sähra bahar hem bir aý çemesi giç gelýär. Ýöne bu ýeriň suwy, howasy, topragynyň hasyllylygy, öňän nygmatlarynyň tagamynyň datlylygy aklyňy haýrana goýýar. Şol bir wagtyň özünde bu ýer tebigy täsinliklere hem baýdyr. Ýüzlerçe ýyllar bäri lummurdap akyp ýatan Şabat kenarynyň golaýynda, has dogrusy, meşhur nus-gawy şahyrymyz Nurmuhmet Andalybyň dogduk mekanynda – gür bagly Garamaz obasynda tä-sin galdyryjy bir künjek bar. Halk içinde bu ýer «Ýylanly şypahanasy» diýlip atlandyrylypdyr. Bu bejeriř melhemleriniň mesgeni Gurbansoltan eje adyndaky etrabyň çäginde, welaýat merkezi Daşoguz şäherinden 15 kilometr günorta-günbatar tarapda ýerleşýär. Bu şypahana öz taryhyny 1978-nji ýyldan alyp gaýdýar. Gürrüň berişlerine görä, şol döwürde geologlar uç-gyraksyz sährada ýerasty agyz suwuny gözläp, buraw işlerini geçirenlerinde sowuk suwuň däl-de, eýsem, gyzgyn suwuň üstünden barypdyr-lar. Bu suwuň düzümini şol wagt anyklajak hem bolmandyrlar. Ýöne ýerli halk bugaryp ýeriň ýüzü-ne çykýan suwuň bihal dældigini şol bada duýupdyr. Şeýlelik bilen, ýyllaryň geçmegi bilen bu ýerde özleriniň derdine em tapmak isleýänleriň sany artyp başlaýar. Resmi taýdan bu şypahana 1988-nji ýyl-da işläp başlaýar. Suwuň himiki düzüminiň hili we möçberi babatynda şol döwürde geçirilen barlagyň netijesi suwuň minerallaşmagynyň we bromuň turşulygynyň hem-de biologiki işjeň maddalaryň az özgerýän häsiýete eýedigini görkezdi. Mineral suwlaryň toparlara bölünişine laýyklykda, hlorly-nat-riý düzüminde ýodly we bromly duzly erginiň bardygy, onuň suw bilen garyşyp, 20-60 g/dm³-a çenli minerallaşmaga eýe bolup, özboluşly sazlaşygy emele getirýändigini anyklanyldy. Bu şypahana nerw ulgamynyň, şeýle hem gan aýlanyş, süňk-bogun, dem alyş, iýmit siňdiriş, endokrin, jyns, nerw we deri kesellerini bejerýär. Şu günlerimizde şypahananyň abadanlaşdyrmak, hyzmat edilişini giňeltmek meselesi doly çözüldi. Ýörite kabul edilen Karara laýyklykda, ýakyn geljekde Daşoguz şypahanasyny dünýäniň iň häzirkizaman kurort-sagaldyş merkezlerine laýyk gelýän derejede döwrebaplaşdyrmak iň soňky ünlülere laýyk getirmek üçin işlere girişmek meýilleşdirilýär»**.

Hazar deňziniň gündogarynda–türkmen kenarynyň boýunda örän gysga wagtyň içinde ajaýyp bi-nalar toplumynyň gurulmagy bilen peýda bolan Awaza, gürrüňsiz Balkan welaýatynda ýerleşen şypaly ýerleriň biridir. Hazar deňziniň ekologiýa taýdan arassa kenarynda halkara derejesindäki kurort toplu-myny döretmek baradaky teklibi Hormatly Prezidentimiz 2007-nji ýylda üç döwletiň – Türkmenistanyň, Russiýanyň we Gazagystanyň Prezidentleriniň gatnaşmagynda Türkmenbaşy şäherinde geçirilen sam-mitde öňe sürüpdü. Şeýlelik bilen, «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň terjimehaly başlandy. Bu tas-lama «Türkmenistany durmuş-ykdysady taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli Baş ugry» Milli mak-satnamasy bilen gös-göni baglanyşykly bolup, özüniň ähmiýeti we möçberi boýunça hemmeleri geň galdyrypdy. Bu ägirt uly taslamanyň iş ýüzünde durmuşa geçirilip başlanmagynyň senesi hökmünde 2007-nji ýylda dekabry aýyny görkezmek bolar. Bu taslama ýurduň ägirt uly tebigy we ykdysady müm-kinçiliklerini durmuşa geçirmäge, dynç alyş we syýahatçylyk, durmuş-ykdysady ulgamlara daşary ýurt maýa goýumalarynyň uly akymyny çekmäge çemeleşmegiň özboluşly başlangyjy boldy.

* Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. TÜRKMENISTAN – melhemler mekany... 85, 91, 88, 89, 90, 95 s.

** Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. TÜRKMENISTAN – melhemler mekany... 99, 102 s.

«Awaza» milli syýahatçylyk zolagy

«Hazaryň kenarynda döredilýän şypahanalaryň we dynç alyş merkezleriniň aýratynlyklary nämeden ybarat? Bu aňrsyna-bärsine göz ýetmeýän deňiz tolkunlarynyň akwatoriýasy, altynsow we gyzygyn çägeli deňiz kenary, jana ýakymly gurak howa. Deňiz suwy arassalygy bilen tapawutlanýar. Orta Aziýada, has anygy, GDA-nyň Aziýa ýurtlarynda şular ýaly artykmaçlyk örän seýrekdir. Şonuň üçin hem ýurt baştutanymyz Hazar deňziniň bu kenaryny türkmenistanlylaryň dynç almagy üçin iň oňat ýeriň birine öwürmek kararyna geldi. Awaza gysga döwrüň içinde özi üçin täze derejani – Halkara syýahatçylyk merkeziniň derejesini gazanmagy başardy. Bu ýerde biri-biriniň yzyndan şypahanalar, dynç alyş öýleri, dünýä derejesindäki myhmanhanalar, çagalar sagaldyş merkezleri peýda bolýar. Ulanmaga tabşyrylýan binalar amatlylygy we rahatlygy boýunça dünýä üllülerine laýyk gelýärler.

Hazar deňziniň düwleni

Myhmanhanalardaky ähli amatlyklary bolan otaglar, milli desserhanyň dürli görnüşli naharlaryny taýýarlaýan restoranlar, kafeler, trenažyor zaly, fitnes merkezler, saunalar, owkalaýyş salonlary, suw atraksionly basseýnler... Bularyň ählisi heniz doly sanaw däldir.

Awazanyň kenaryndaky myhmanhanalaryň sagaldyş-bejeriş bölümleri häzirki zaman lukmançylyk enjamlary we fizioterapewtik apparatlar bilen doly üpjün edilendir. Bu bolsa syýahatçylara oňat dynç almak, saglygyny bejermek, lukmançylygyň in soňky gazananlaryna we ajaýyp tebigy şertler – arassa howa, Gün we deňiz wannalaryna esaslanýan saglygy dikeldiş kursuny geçmek diýmekdir. Sport desgalarynyň, medeni-dynç alyş merkezleriniň – suw seýilgähleriniň, ýahta-klublaryň, dürli oýunlar üçin attraksionlaryň gurluşyklaryna aýratyn uly üns berilýär. Şypahana zolagyny uzynlygy 7 kilometre barabar bolan Awaza derýasy kesip geçýär. Onda gaýykly gezelenç etmek, baýdarkalarda, kanoe-lerde ýüzmek, ýelkenli regatlarda öz başarnygyňy barlamak bolýar. Bularyň ählisi ýatdan çykmaýjak täsirleri galdyryýar. Sary çägeleriň arasynda dörän bu täsin gidrotehniki desganyň – emeli derýanyň

Awaza derýasy

kenarlarynda ajaýyp seýilgähli we bagly-bossanly dynç alyş zolagy döredildi. Bu ýerde oturdylan dürli görnüşli münlerçe agaçlar ýakyn ýyllarda bu ýeriň howasyny baýlaşdyrar. Bu hem ajaýyp bir gözeli ýeriň emele gelmegine şert döreder.

Hazar deňziniň bu kenary Beýik Ýüpek ýolunyň düşelgeleriniň biri bolupdyr. Muňa köp sanly galalar, gadymy şäherleriň harabaçylyklary, ajaýyp taryhy ýadygärlikler şaýatlyk edýär. Haýran galdyryjy tebigy landşaftlar, tebigatyň täsin galdyryjy gözelligeri daşary ýurtly syýahatçylary özüne bendi edipdir. Deňiz suwunyň kenary Garagumuň ürgün çägeleri bilen galtaşýar. Birneme aralykdan soň subtropiki oazisler başlanýar, ajaýyp dereler we jülgeler, Köpetdagynyň gerişlerinden öz başlangyçlaryny alyp gaýdýan dag derýajyklary, bejeriş häsiýetli ýerasty köller, «Akpatlawuk» ady bilen belli bolan palçyk geýzerleri, patlawuklar, deňiz aýlagyndaky we adalaryndaky «guş bazary» diňe Hazar deňziniň kenar-

laryna mahsusdyr. Şeýlelik bilen, eger-de syýahatçylar Awaza gelse, onda olara ajaýyp, gözəl şertler we gözellik dünýäsine köp sanly ýörişler garaşýar»*.

Geografik taýdan örän amatly ýerde ýerleşen Türkmenbaşy şäheri Türkmenistanyň deňiz derwezesi hasaplanýar. Şäheriň demirgazygynda açyk kenar ýakasynda ýerleşen, ýerli ýaşajylylaryň we myhmanlaryň dynç alýan ýeri bolan Awazanyň diýseň arassa çägeli kenary, jana aram berýän şypaly howasy we ýyly deňiz suwy bar. «Hazar deňziniň täsinlikleri, tebigy taýdan bejerijilik gudraty, onuň suwunyň şypasy, kenarynyň tylla çägeleriniň Günüň ýiti çoguna gyzan wagty adam endamyna edýän melhemlik güýji barada bilmeýän ýokdur. Aslyýetinde-de, halk arasynda ýaýran yrymlara-ynançlara görä hem, lukmançylyk ylmyň tassyklamagyna we dürli ýyllarda geçirilen tejribeleriň görkezşiine görä hem bu deňziň tutuşlygyna gudratdygy belenilýär. Biz deňiz suwuny we onuň kenarýakasyndaky çägäni, deňziň üstünden öwsüp gelýän çygly şemaly saglygy netijeli dikeldýär diýip hasaplaýarys. Bu gürrüňsiz şeýle. Örän geň galdyryjy täsinlikleriň biri bolup deňziň düýbünde ösýän ýa-da suwuň ýüzünde ýüzüp ýören suwotulary durýar. Häzirki zaman lukmançylyk ylmy hiç bir açyk umman bilen birleşmeýän, özem Garagumuň howurly gujagyny ýassanyp ýatan, millionlarça ýyl mundan ozal tektenologik hadysalar bilen baglylykda açyk ýagdaýda döräp, soň deňiz derejesindäki ululyga eýe bolan Hazaryň bu täsin suwotularynyň bejerijilik häsiýeti hem-de onuň gymmatly taraplary barada açýş etdi...»**.

Hususanda, şu günlerde «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynda dynç almak üçin has amatly şertleri döretmek, dünýä derejesinde çäreleri geçirmäge niýetlenilen binalaryň we desgalaryň

*Hazar deňziniň goralyp
saklanmaly enaýyja balyjagy*

* Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. TÜRKMENISTAN – melhemler mekany... 115, 118, 119 s.

** Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. TÜRKMENISTAN – melhemler mekany... 123 s.

gurluşygyny iň häzirki zaman dünýä ülnülerine laýyk getirip, syýahatçylyk-şypahana ulgamyny emele getirmeklik üçin uly işler alnyp barylýar. Awazada alnyp barylýan gurluşyk işleri Hazaryň merjen kenarýakasynda üznüksiz ýagdaýda amala aşyrylar. Şeýlelik bilen, Awaza ýakyn geljekde Ýewraziýanyň iň iri, şol bir wagtda hem iň häzirkizaman dynç alyş merkezleriniň birine öwürüler.

Hazaryň kenarynda deňiz şypahanalar toplumyny gurmak boýunça iri taslamalar meýilleşdirilýär. Bu taslamalaryň durmuşa geçirilmegi bu ýerde dunç alýanlaryň sanyny birbada 4650 adama çenli artdyrmaga mümkinçilik berer. Her bir taslama özüniň binagärlik aýratynlygy we dizaýnerçilik pikiri bilen tapawutlanar. Iň täze meýiller we milli äheňler bilen sazlaşykly utgaşmagy bu taslamalaryň aýratynlygy bolar, şeýle hem bu ýerde öňdebaryjy tilsimatlar peýdalanylýar. Ekologiki howpsuzlygyň kadalaryny berk berjaý etmek binagärler we taslamaçylyk üçin hökmany şertleriň biridir. Şeýlelik bilen, deňiz şypahanalarynyň binagärlik keşbi Hazar kenarýakasynyň tebigy gözelligine sazlaşykly goşulyşar. Şeýlelik bilen Hazaryň ekologiki taýdan arassa türkmen kenarynda adamlaryň doly bahaly dynç almagy üçin hakyky şypahana şäheri dörär, ol XXI asyryň ähli talaplaryna laýyk geler.

Mineral suwly çeşmeler barada hem aýtman geçmek bolmaz. «Soňky döwürlerde derman serişdeleriniň goşmaça täsiriniň artmagy bilen baglanyşyklylykda adamlaryň derman serişdesini ulanmazdan, özlerini bejertmäge bolan islegleri barha artýar. Ilkinji nobatda, bejerişniň tebigy faktorlaryny (howany, mineral suwlary, bejeriş palçygyny, deňiz kenarynyň howasyny) peýdalanmak bilen

*Hazar deňziniň
türkmen kenary
ekologiýa taýdan
arassalygy bilen
tapawutlanýar*

*Türkmenistan öz
çägindäki şypahana
bejerişi üçin möhüm şert
we bahasyz baýlyk bolan
köp sanly mineral suwly
çeşmelere baý ýurtdur*

şypahana bejergisini ýola goýmak adamlaryň saglygyny pugtalandyrmagyň, profilaktikanyň we keselleri bejermegiň, bejeriş döwründe adamlaryň işe ukyplylygyny ýokarlandyrmagyň möhüm ugruna öwrülýär. Türkmenistan öz çägindäki şypahana bejerişi üçin möhüm şert we bahasyz baýlyk bolan köp sanly mineral suwly çeşmelere hem-de bejeriş palçyklaryna eýe bolan ýurtdur. Ekologiki taýdan arassa tebigy bejeriş faktorlary, olaryň ykdysady taýdan elýeterligi, şol zatlaryň organizme zyýansyz bolmagy adamlaryň saglygyny berkitmäge, immunitet ulgamynyň işjeňligini ýokarlandyrmaga, keselleriň önüni almaga we bejerişden soň adamlaryň özüni dürsemegine, sintetik dermanlaryň ýaramaz täsirini peseltmäge ýardam berýär. Türkmenistanyň mineral suwlary ýurduň tebigy baýlyklarynyň aýrylmaz bölegidir. Häzirki wagtda ýurduň çäginde 20-den gowrak çeşmeler (känler) açyldy, umumy hasaplamalar boýunça olaryň bir günki möçberi 80887 kub metre barabardyr. Soňky birnäçe ýyl bäri mineral suwlaryň häsiýetli taraplaryny kesgitlemek we olary durmuşda ulanmak boýunça barlaglar alnyp barylýar. Eýýäm şu güne çenli Türkmenistanyň dürli sebitlerinde 120-den gowrak çeşme öwrenildi. Şu barlaglaryň netijesinde olar, eýýäm balneologiki şypahana-kurort ulgamlaryna ornaşdyryldy.

Türkmenistanyň çäginde gyrmançaly palçyk ýataklary bilen birlikde birnäçe duzly köller hem bardyr. Olara mysal hökmünde Mollagara, Ýagman I, Ýagman II, Kömek, Topatan köllerini, Garabogaz golundan demirgazykda ýerleşen köp sanly duzly-palçykly kölleri, şeýle hem Daşoguz şäheriniň demirgazygynda ýerleşen Gökçäge kölüni, ýurduň gündogar bölegindäki Soltan Sanjar, Farap, Bababulak, Köwlen, Şor köli görkezmek bolar.

Geçirilen köp sanly barlaglaryň görkezşi ýaly, gyrmançaly palçyklaryň ep-esli görnüşi özüniň kesel bejeriş netijeliligi boýunça bütün dünýä belli sakskiy palçyklaryna meňzeşdir. Gyrmançalyk palçyklaryň möçberi 200 müň kubometrden hem artykdyr. Türkmenistanyň günorta-günbatarynda, Hazar deňziniň gündogar kenaryakasynda, Hazar ýarymadasynyň demirgazyk serhedinden Esenguly şäherçesine çenli aralykda Gaýnardepe, Porsy, Akpatlawuk, Gökpatlawuk, Günbatar Porsyköl, Gülgüne Porsyköl ýaly hereket edýän we sönen läbikli palçyk patlawuklary, Çekişler, wulkanlaryň Keýmir topary ýaly läbikli patlawuklar bar. Türkmenistanyň patlawuk palçyklarynyň möçberi 1 million kubo metre golaýdyr.

Şypahana bejergisi, esasan, tebigy faktorlary peýdalanmaga (howanyň gurak yssylygyna, dag we deňiz howasyna), mineral suwlara, bejeriş palçygyna, deňizde suwa düşürilmegine, bejeriş bedenterbiýesine daýanýar. Şypahana-kurort bejerişiniň esasy möhüm toplumy hasaplanýan bejeriş faktorlaryny (atmosfera basyşyna, temperaturany, cyglylygy, şypa beriji şemaly, Gün şöhlelerini) ulanmak juda peýdalýdyr. Bejeriş esasy möhüm toplumy, şeýle hem dürli tebigy bejeriş faktorlary – fizioterapiýa emleri, diýeterapiýa, derman we beýleki serişdeler bilen utgaşdyrylýar. Klimoterapiýanyň esasy görnüşleri: aeroterapiýa, howa wannalary, gelioterapiýa, speleoterapiýa, talassoterapiýa hem bar.

*Awazada dürli ýaşdakylara
dynç almak üçin ähli şertler
bar*

Kesel bejermekde tebigy faktorlary peýdalanmaga esaslanýan Türkmenistanyň şypahanalary bejerişiň dört görnüşine: howa, balneologik, palçyk we deňiz bilen bejermäge bölünýändir. Özboluşly häsiýetli mineral suwlaryň we bejeriş patlawuk (lüýk) palçyklarynyň uly ätiýaçlyk gorlarynyň bardygyny göz önünde tutup, Çeleken ýarymadasynda täze şypahanalary gurmak we ösdürmek üns merkezinde saklanylýar. Bu ýerde kesel bejerişiň möhüm çig maly bolan ozokeritiň uly ýataklary bar. Umuman, Türkmenistanyň çäginde düzümi we peýdalylygy babatda ähmiýetli mineral suwlaryň 300-den gowrak çeşmesi bardyr. Olaryň hataryna Garaçagyl hem degişlidir. Onuň suwy özüniň düzümi boýunça Truskawesiň 7-nji çeşmesine we Ust-Kačkanyň meşhur mineral suwlaryna meňzeşdir.

Deňiz adamyň nerw ulgamyna oňat täsirini ýetirýär. Deňiz tolkunlarynyň sazlaşykly sesi we suwuň jana ýaramlylygy suwa düşülen mahalynda rahatlandyryjy täsirleri ýetirýärler. Deňziň gaýtalanmajak öwüşginleri we gözelligi bize töwerekdäki gurşaw bilen bitewülikde ýaşamagymyzyň möhümdigine düşünmäge kömek edýär. «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynda gurak we güneşli howa, deňizde suwa düşmek, aeroionoterapiýa, gidroionoterapiýa, psomoterapiýa (çäge wannalary), gelioterapiýa (Günüň şöhesi bilen bejeriş), bejeriş palçygy, ýymitiň deňiz önümleri we sport desgalary tebigy faktorlara esaslanýan talassoterapiýanyň dünýä ülnülerine jogap berýärler.

Birnäçe kilometre uzap gidýän täze gurlan terrenkurlar boýunça pyýada gezelençler (ýokary galyş burçy 0-50 metrden ýokary däl) deňiz howasy bilen utgaşyklykda gipertoniýa, ýüregiň işemiýa keseline, kardioskleroza, infarkty geçiren näsaglara örän peýdalydyr. Şunuň ýaly gezelenç we deňiz howasy ýüregiň oňat işlemegine, nerw we süňk-muskul ulgamynyň işlemegine, şeýle hem bejerişden soň saglygyňy dikeldiş döwrüne örän oňat ýardam edýär»*.

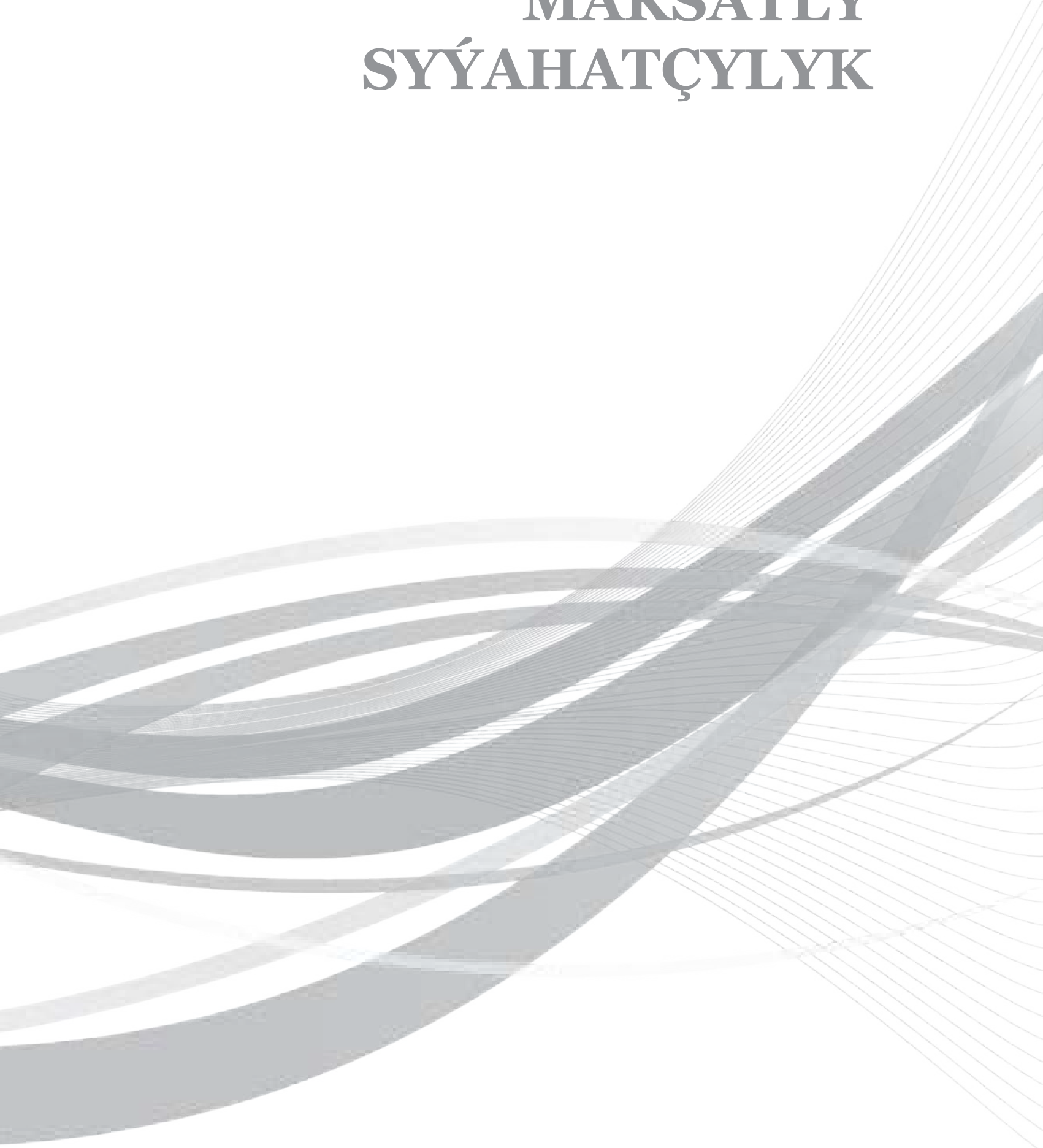
Awazadaky «Arzuw» sagaldyş we dikeldiş merkezi

* Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. TÜRKMENISTAN – melhemler mekany... 139, 141, 143, 144 s.

ZYÝARAT MAKSATLY SYÝAHATÇYLYK

Goja taryhyň alyslyklarynyň dürli döwürlerinde bolup geçen möhüm wakalaryň dilsiz-agyzsyz şaýatlary bolan, mukaddes we keramatly hasaplanylýp, zyýarat edilýän ähmiýetli ýerler milletiň watansöýüjilik pelsepe garaýyşlarynda möhüm orunlary eýeleýärler we taryh, medeniýet, tebigat bilen baglanyşykly gymmatly milli miraslaryň belli bir bölegini emele getirýärler. Zyýarat syýahatçylygy diýlip taryhy ýerler hem hasap edilýän keramatly ýa-da mukaddes hasaplanylýan ýerlere baryp görmek, milli ýörelgelik we dini çärelere gatnaşmak maksatly syýahatçylyga düşünilýär. Halk arasynda «zyýarat» sözi diňe bir dini ugurlar boýunça ulanylmaýar, bu söz dini keramatlyklary baryp görmeklik üçin hem, milli mukaddeslikleri baryp görmeklik üçin hem, taryhy ýerleri baryp görmeklik üçin hem, hassanyň ýanyna baryp ýagdaýyny soramaklyk üçin hem ulanylýar. Syýahatçylykda hem bu söz sarpalanyp ulanylýar. Sebäbi, belli bir taryhy ýeri, belli bir ylahy keramaty bar hasap edilýän ýeri ýa-da milli mukaddesligi bar hasap edilýän belli bir ýeri zyýarat edip baryp görmeklik dünýä ýurtlarynyň ykdysadyýet we syýahatçylyk ulgamlarynda hem möhüm orny eýeleýär.

Gadymy Marydaky hezreti Muhammet pygamberiň egindeşleri bolan sahabalaryň guburhana kümmetleri halkara zyýarat syýahatçylygynyň ähmiýetli ýeridir (XIX asyryň soňundaky görnüşi, çekilen reňkli surat)

Keramatly ýerlere zyýarat. Ähli il-ulusň köpçülikleýin gatnap zyýarat, ybadat edýän ýerlerine we dine ynanyanlar tarapyndan diniň taryhynda bolup geçen dürli wakalar bilen, şonuň bilen birlikde-de pygamberler, olaryň ýakyn egindeşleridir beýleki meşhur şahslar bilen baglanyşdyrylýan ýerlere «Dini zyýaratlyk ýerler» ýa-da «Keramatly ýerler» diýilýär. Bu ýerler ynanç-düşünjä görä, üýtgeşik ylahy gudraty, keramaty, ynsan ruhuna täsir ediji güýji bar hasap edilýän ýerlerdir. Şeýle ýerleriň dünýä dinleriniň umumy taryhyna degişlidigi bilen bir hatarda, halkyň umumy geçmiş taryhy bilen hem gös-göni baglanyşyklydyklary sebäpli, olar syýahatçylaryň iň gelim-gidimli ýerleriniň biridir. Halkara derejesinde keramatly ýerlere edilýän syýahatçylygyň iň meşhurlarynyň biri dünýä musulmanlarynyň Mekgede ýerleşen keramatly Käbä haj zyýaratydyr.

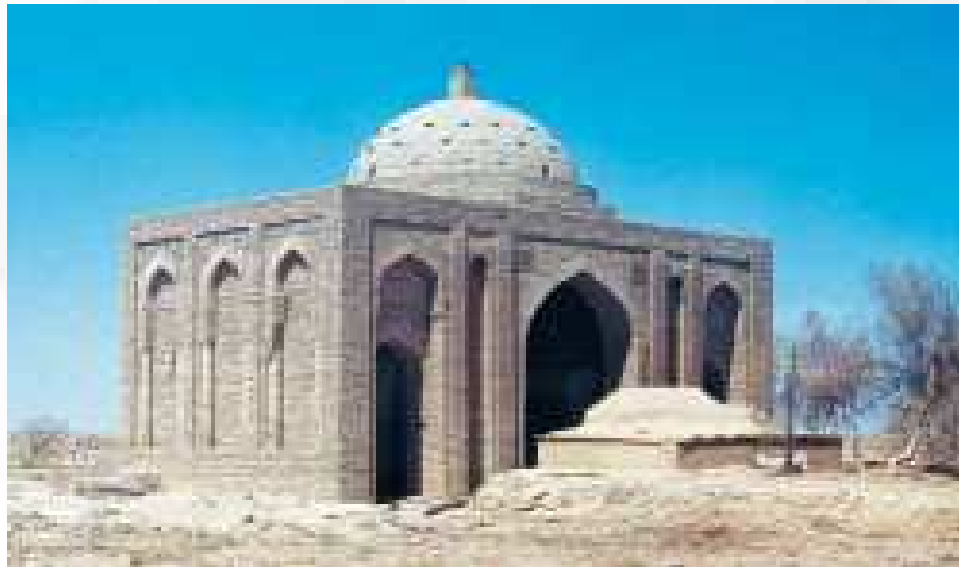
Türkmenistan ölkämizde hem halkara derejesinde keramatly ýerlere edilýän syýahatçylyga degişli keramatly ýerlerimiz az däl. Bu ýerler halkymyzyň we daşary ýurtly syýahatçylaryň hem gelim-gidimli ýerlerine öwürlipdir. Keramatly ýerler hökmünde seredilmek bilen, şeýle ýerleriň hatarynda Ebü Esme, Abdylly ibn Mübärek, Hekim ibn Emr Gafary, Abu Abdylly Bureýda Eslemi, Hoja Ýusup Hemedany, Pälwan Ahmet Baba we beýleki ýüzlerçe din beýikleriniň we alymlarynyň ýaşan ýeri bolan

*Syýahatçy ýaşulularyň
Idris babanyň dogduk
diýary Halaçdaky Hajy
Harbaty metjidine
zyýaraty*

keramatly Merwi, «Şyh Kebir ata» diýlen Nejmeddin Kubra, Azizan Aly Ramiteni Pir-i Nessaj, Seýit Ahmet, Pirýar Weli hem-de ýene üç ýüz altmyş piriň watany bolan keramatly Köneürgenji, topragynda «Şyh Alaw» lakamly pir Abu Aly Dukak hem-de ýene 400-den gowrak pir ýatan keramatly Nusaýy, beýik şyhlar Abulfazl Sarahsynyň, Lukman Sarahsynyň, Şemsil Eýimme Sarahsynyň, Ahmed Hadynyň we ýene ýüzlerçe ulamanyň watany bolan keramatly Sarahsy, «Abywerdi», «Bawerdi», «Abýurdy» ýaly atlary göteren beýik ulamalaryň watany bolan Abywerdi, «Sopularyň Soltany» adyny göteren

*Ýolöten etrabynda
ýerleşen Talhatan
babanyň gubury we
metjidi*

beýik pir Mäne babanyň – Abu Sagyt Abulhaýr Mehneýiniň we beýleki ulamalaryň watany bolan keramatly Mänäni, yslam dünýäsinde «Ähli tefsirleriň enesi» atlandyrylan «Keşşaf tefsiri» («Tefsir al-Keşşaf») atly meşhur eseriň ýazary, «Allama Jarulla» hem-de «Fahry Horezm» («Horezmiň buýsanjy») diýen hormatly lakamlary göteren Abulkasym Mahmyt ibn Omar Zamahşarynyň hem-de Ysmamyt atanyň watany bolan keramatly Yzmykşiri, Maşat ata we beýleki pirleriň mekany, keramatly Maşady-Misseriany, Astana baba we Alamberdar ýaly ulamalar ýatan keramatly Zemm topragyny, Sakarçäge etrabyňyň çäklerinde ýerleşen, Merwdäki mongollaryň zulmundan çekilip, köpsanly merwli şeýhleriň we ulamalaryň ýaşan Gökgümmez atlandyrylýan ýerini, Sahaba Mälik Aždar, pir Aşyk Aýdyň, Baýat Hajy, Baba Gambar, Abu Müslim baba, Talhatan baba, Idris baba, Gözli ata, Pakyr şyh, Gaýypguly Gerçek, Ak işan, Molla Töre ahun, Çary ahun, Patyşa Hoja, Paraw bibi we beýleki ýagşyzadalaryň ady bilen baglanyşykly ýerleri we beýleki ululy-kiçili zyýarat ýerlerini görkezmek bolar.

*Gadymy Köneürgenç Türkmenistandaky zyýarat
syýahatçylygynyň meşhur ýerleriniň biridir*

*Duşak bekediniň ýakynynda
ýerleşen Mälik Aždar baba*

Ilatyň ynanç-düşünjelerine laýyklykda, keramatly ýerler hökmünde halkyň we diniň mukaddeslikleriniň, taryhyň meşhur şahslary bolan öwliýä derejesindäki beýikleriň, tanymlal alym-ulamalaryň guburlarynyň bar bolan ýerlerini, şol kişileriň mazarlarynyň ýerleşen gonamçylyklarydyr öwliýäleri, keramatly zatlardyr kişiler bilen baglanyşdyrylýan we ylahy keramaty bar hasap edilýän dag gerişlerini, gowaklary, depeleri, daşlary, çaylarydyr çeşmeleri, kölleri, agaçlary we şuna meňzeşleri görkezmek bolar. Zyýaratlyk ýerleriň iň ähmiýetli binalary zyýaratgählik derejesini alan din beýikleriniň, şehitleriň, ylahyýet ulamalarynyň guburhana kümmetleri, taryhyň meşhur metjitleri we beýleki ymaratlardyr. Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe Türkmenistanyň syýahatçylygy bilen baglanyşyklylykda zyýarat ýerleri barada halk bähbitli ylmy ýa-da ylmy köpçülikleýin neşirleriň ýazylyjakdygy ikuçsuz.

Mukaddes ýerlere zyýarat. Syýahatçylygyň, esasan hem, zyýarat syýahatçylygynyň, Watanyň mukaddeslik hökmünde görülyän we ezizlenýän topragy bilen berk bagly bolmagy onuň ähmiýetini

*Syýahatçylaryň Görogly
etrabyndaky Ysmamyt ata
zyýaraty*

has-da artdyryýar. Watana bolan söýgi, buýsanç, mukaddeslik ene topraga bolan söýgüden döreýär. Her bir halkyň milli mertebesine bolan buýsanjy, watansöýüjiligi onuň mukaddes we taryhy ýerleri bilen aýrylmaz baglanyşykly bolup durýandygy ýazylýar. Türkmenistanyň syýahatlyk ýerleriniň bir-topar ähmiýetli ugurlarynyň içinde örän wajyp ýeri, dünýä taryhynyň we milli taryhymyzyň möhüm wakalarynyň, Watanymyzdaky täzelik getiriji özgerişlikleriň, halkymyzyň amala aşyran buýsandyryjy gahrymanlyklarynyň anyk şaýatlary bolan mukaddes ýerlerimiz eýeleýär.

*Watanymyzyň mukaddes ýerleriniň biri
bolan Gökdepe galasyndaky metjit*

*Sarabsda ýerleşen Saragt
babanyň guburhana kümmeti*

*Daşoguz welaýatynyň
Diýarbekir ýaýlasyndaky
ýerleşýän Aşyk Aýdyň piriň
guburhana kümmeti*

Türkmenistan zyýaratlyk ýerlere örän baýdyr, ýurdumyzyň mukaddes ýerleri hem onuň içindedir. Bu mukaddes ýerler diňe bir ölkämizde däl, eýsem, halkara derejesinde meşhurdyrlar. Mukaddes ýerleriň möhüm ähmiýetliligi, bu ýerleriň bir milletiň taryh menzilleriniň belli bir döwründe galkynmagyna, özgertmeler geçirmegine, halas bolmagyna ýa-da başga bir möhüm hadysanyň bolup geçmegine öz goýnunda ýer bermegi bilen halkyň aňyna mäkäm ornaşyp, il-ulus tarapyndan sarpalanmagydyr. Bu ýerler, belli bir ýurduň halkynyň belli bir zamanda milli bähbitli, ýurt bähbitli ägirt möhüm işi amala aşyrandygynyň şaýatlary bolup durýarlar.

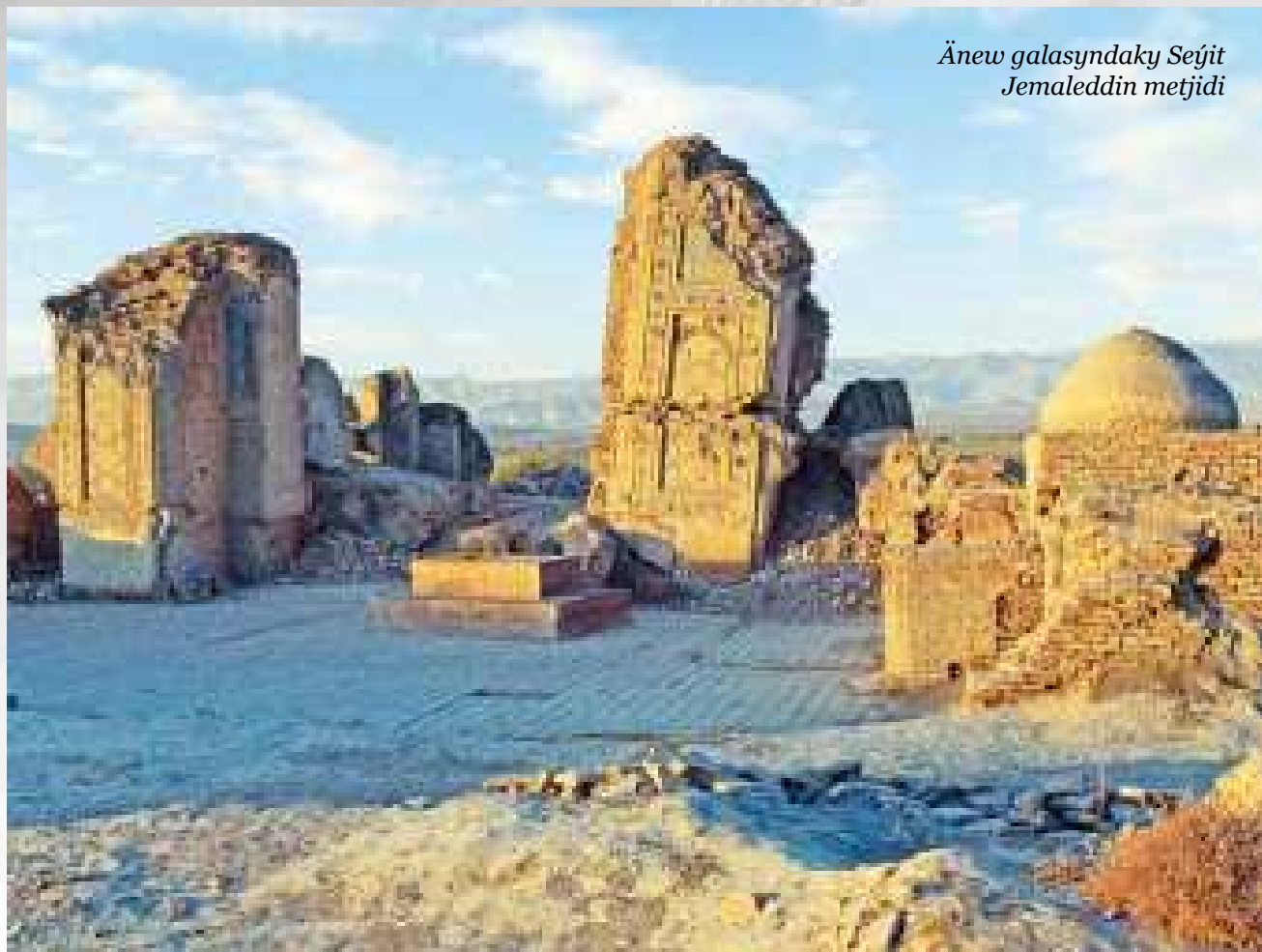
Zyýarat syýahatçylygynyň mukaddes ýerleriniň hatarynda öz döwründe Gündogarda beýik şadöwletdigini ykrar etdiren Parfiýa imperiýasynyň gurlan ýeri we Parfiýa patyşalarynyň rezidensiýasy bolan mukaddes Nusaý topragyny, «Maru-Şahu-Jahan», «Merw-şahyjan», «Horasan şäherleriniň

*Balkan welaýatynyň
Türkmenbaşy etrabynda
ýerleşýän Gözli ata
zyýarat ýerindäki bir
kūmmet*

*Änew galasyndaky Seýit
Jemaleddin metjidi*

*Ahal welaýatynyň zyýarat syýahatçylygyna
degişli meşhur keramatly ýeri Ak işanyň
mazar zyýaratgähidir*

*Mukaddes ýerlerimiziň
biri bolan Nusayý halkara
syýahatçylygyna degişli
möhüm ýerdir*

*Mukaddes Merwiň ýadygärlikleriniň XIX asyryň
soňundaky görnüşi.
Tanymal rus fotografy, syýahatçy S.M.Prokudin-
Gorskiniň reňkli fotosuraty.
Surat ABŞ-nyň Kongresiniň kitaphanasynda
saklanylýar*

*Soltangalanyň içinde
ýerleşen Beýik Seljuk
türkmenleriniň
şadöwletiniň soňky soltany
Sanjaryň guburhana
kümmeti*

*Ahalyň tanymal
ulamasy Gurbanmyrat
işanyň Gökdepe
galasyndaky guburüsti
kümmeti*

enesi» ýaly lakamlary göteren we serhet çäkleri Hytaýdan başlap Ýewropa serhetlerine baryp ýeten ägirt Beýik Seljuk türkmenleriniň şadöwletiniň paýtagty bolan mukaddes Merwi, Horezm şalarynyň Anuşteginogullary hökümdarlar neberesiniň guran Köneürgenç türkmenleriniň şadöwletiniň paýtagty bolan mukaddes Gürgenji, Beýik Seljuklaryň hem-de Gaznalylaryň döwletleriniň arasynda bolan we Beýik Seljuk türkmenleriniň döwlet başyna geçmegi üçin uly ähmiýetli Daňdanakan meýdan söweşiniň bolan ýeri Daňdanakany, ildeşlerimiziň 1879-njy we 1881-nji ýyllarda mukaddes Ene topragyny gorap, eziz janlaryny Watan üçin pida eden ýeri bolan we «Agzybirlik galasy» ady berlen Gökdepe galasyny we beýleki onlarça taryhy ýerlerimizi görkezmek bolar.

Daňdanakan töwerekleri dünýä taryhynda meşhurlyk gazanan beýik söweşleriniň biriniň bolan ýeridir, bir taryhy öwrülişiň bolan ýeridir. Bu söweşiň bolup geçmeginiň anyk taryhy sebäpleri bolandyr, ýöne, biziň üçin has wajyby bu harby çaknyşykdan soňky bolup geçen milletimize bähbitli taryhy hadysalar. Seljuk begiň agtyklary Çagry begiň, Togrul begiň hem-de ogly Musa ýabgunyň önbaşçylygynda bu ýerde 1040-njy ýylda gazanylan ýeňişden soň Beýik Seljuk türkmenleriniň döwleti gurlup, soňra bu döwletiň serhet çäkleri ýer togalagynyň dürli künjeklerine çenli giňelip, ulalyp şadöwlet derejesine baryp ýetýär. Şeýlelikde, orta asyrdaky türkmen milletiniň ady dünýä ýüzünde has-da dabaralanýar. Biz bu taryhy öwrülişik hadysasyny ýatdan çykarmaly däliris. Daňdanakan galasy Mary-Aşgabat gara ýolunyň ugrynda ýerleşýär.

Halkymyzyň mukaddes ýer saýýan Gökdepe galasy türkmen gerçekleriniň şehit düşen mukaddes ýerleriniň we halkyň zyýaratgäh hökmünde ulanylan keramatly ýerleriniň hem biridir. Ol ýerde tanymal ulamalar Gurbanmyrat işanyň (1825-1902 ýý.) hem-de Gökdepe söweşiniň şehitleri Kerimberdi işanyň (1819-1881 ýý.), Seýitmämmed hojanyň (1818-1881 ýý.), Durdy hojanyň (1821-1881 ýý.) we beýlekileriň zyýarat edilýän guburlary bar.

Hormatly Prezidentimiz: «Gökdepe galasyny goraýjylaryň gahrymançylygy, edermenligi Garaşsyzlyk döwrümizde halkymyzyň watansöýüjiliginiň, gaýduwsyzlygynyň we erkinliginiň ajaýyp nyşanyna öwrüldi. Gökdepe ildeşlerimiziň geçmişde görkezen beýik gahrymançylygynyň, batyrlygynyň, gaýduwsyzlygynyň, namysjaňlygynyň, watansöýüjiliginiň nusgalyk topragydyr» diýip belleýär. Şonuň bilen bir hatarda-da, milletimiziň gussaly gynanjynyň mesgeni bolan bu ýer türkmenleriň şehit gerçekleriniň mübäreket jesetlerini goýnuna salan milli matam ýerimiz hem bolup durýar.

Il-ulusymyzyň ýene-de bir dünýä belli mukaddes ýeri - Aşgabatdyr. Aşgabat şäheri Garaşsyz hem-de Bitarap Türkmenistan döwletiniň paýtagty bolup durýandygy bilen hem mukaddesdir. Şäher 1881-nji ýylda bu ýerde ýerleşen «Ashabat» atly türkmen obasynyň ýerinde gurlupdyr. XIX asyryň soňunda köp sanly syýahatçylar Ashabada gelip görüpdirler, onuň owadan we gowy meýilnamalaşdyrylan şäherdigi barada ýazgylar galdyrypdyrlar. Demir ýolunyň çekilmegi şäheriň ösüşine uly täsirini ýetiripdir. 1921-nji ýylda bu şäheri «Poltaraskiy» atlandyrypdyrlar. 1924-nji ýylda, oňa «Aşgabat» ady gaýtarylyp berlip, Türkmenistan Sowet sosialistik respublikasynyň paýtagty diýlip ygylan edilipdir.

*1941-1945-nji
ýyllaryň urşunda
watan gorap şehit
bolan gahryman
ildeşlerimiziň
hatyrasyna
Aşgabat şäherinde
goýlan ýadygärlik*

1948-nji ýylda bolup geçen pajygaly ýertitremesinde şäher binalarynyň aglabasy ýykylypdyr. Doganlyk respublikalaryň kömek bermegi bilen şäher täzeden dikeldilipdir.

Aşgabat şäheri Garagum çöli bilen Köpetdagyny aralygynda dag eteginde, deňiz derejesinden 240 metr beýiklikde ýerleşýär. Ol döwletimiziň esasy şäherlerinden deň uzaklykda, ýurdumyzyň günortasynda, oňyn geografik ýagdaýda ýerleşýär.

Dünýäniň garaşsyz döwletleriniň hataryna giren Türkmenistanyň paýtagt şäheri bolmak bilen Aşgabat täzeden dogluşy başyndan geçirdi. Köp sanly bina-ymaratlaryň, suw çüwdürimleriniň gurlmagy, ýaşaýyş mähelleleriniň we seýilgähleriň döremegi bilen häzirki döwrümüzde paýtagtymyz gaýtalanmajak owadan keşbe eýe boldy. Aşgabadyň gözelleşmegi Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe hem uly depgin bilen dowam edýär. Aşgabat şäherinde milli ähmiýetliligi uly bolan, döwletimiziň Garaşsyzlygyny we Bitaraplygyny alamatlandyryýan seýilgäh şekilindäki mukaddes meýdanlar hem döredildi, ymaratlar hem guruldy. Ajaýyp ymaratlardyr gül çeçekleri we suw çüwdürimleri bilen doly bu mukaddes meýdanlarda türkmeniň geçmişinde uly işler edip taryhda at-abraý galdyran onlarça beýik şahsyýetlerimiziň heýkelleri hem goýuldy.

Garaşsyzlyk döwrümüzde Aşgabadyň ýakynynda ýerleşen Gypjak hem-de beýleki mukaddes ýerlerimiz döredi. Türkmen medeniýeti, taryhy we etnografiýasy bilen gyzyklanyp ölkämize gelýän syýahatçylaryň aglabasy ölkämiziň mukaddes ýerlerini baryp görmeklige uly isleg bildirýärler. Biziň watandaşlarymyz Türkmenistanyň Mukaddes ýerlerine uly sarpa goýýarlar.

Aslynda, Türkmenistan Watanymyzyň islendik ýeri, künjegi döwletimiziň her bir raýaty üçin mukaddesdir. Her kimiň dogduk ýurdy şol ynsan üçin mukaddes ýerdir. Her adamyň dogduk öýi şol adam üçin mukaddesdir. Türkmenistan Watanymyzyň islendik künjegi watandaşlarymyz üçin mukaddesdir.

Agmbat şäherindiki
Bimrofik binasy

*Gözel Aşgabadymyzyň
mukaddes meýdanlarynyň
biri– Garaşsyzlyk seýilgähi*

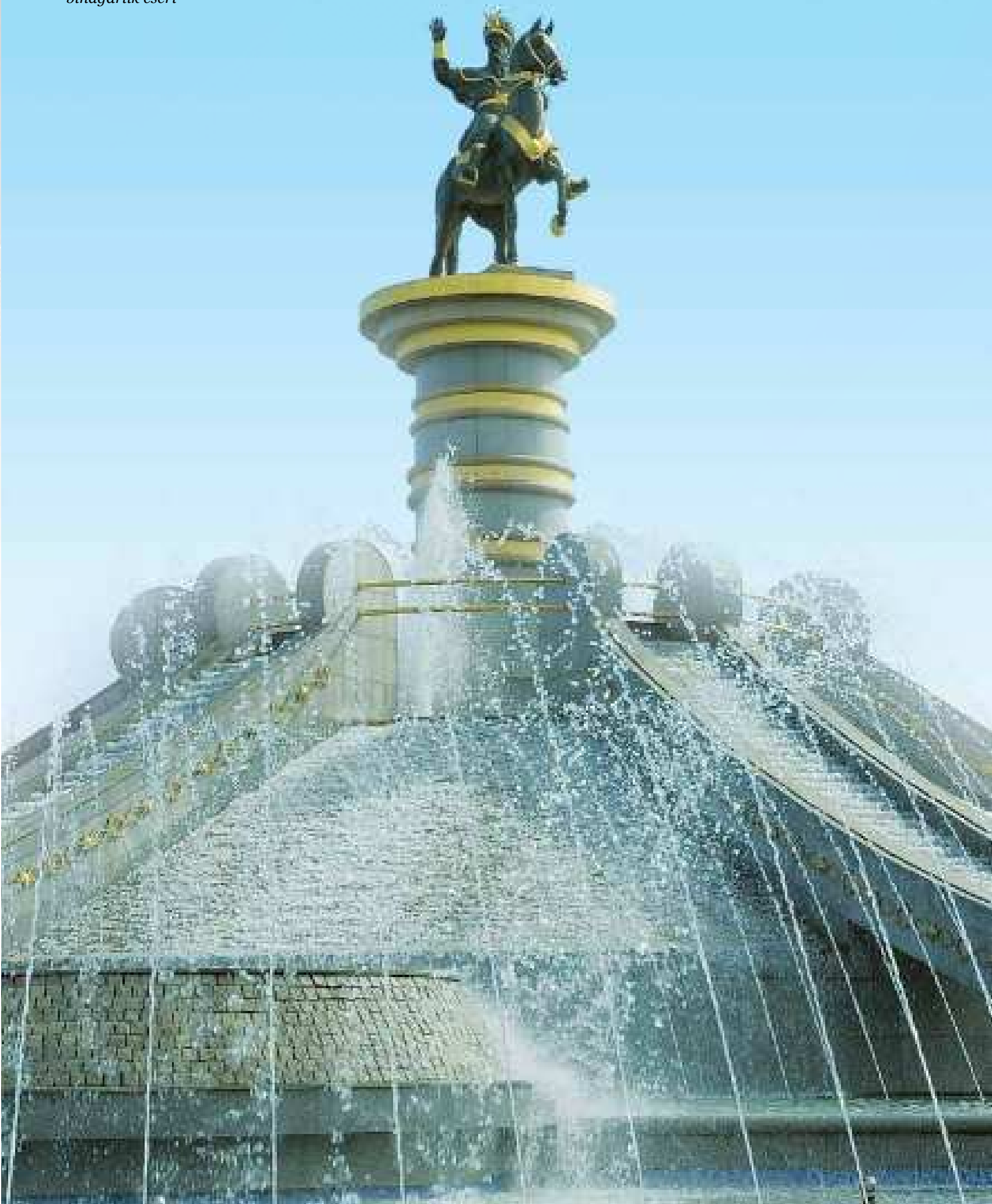

«Ylham» seýilgähindäki heýkelleriň bir topary

Gözel paýtagtymyzyň ak binalary

*Aşgabatda Oguz hana we ogullaryna
bagyşlanan heýkelli, suw çüwdürimli
binagärlik eseri*

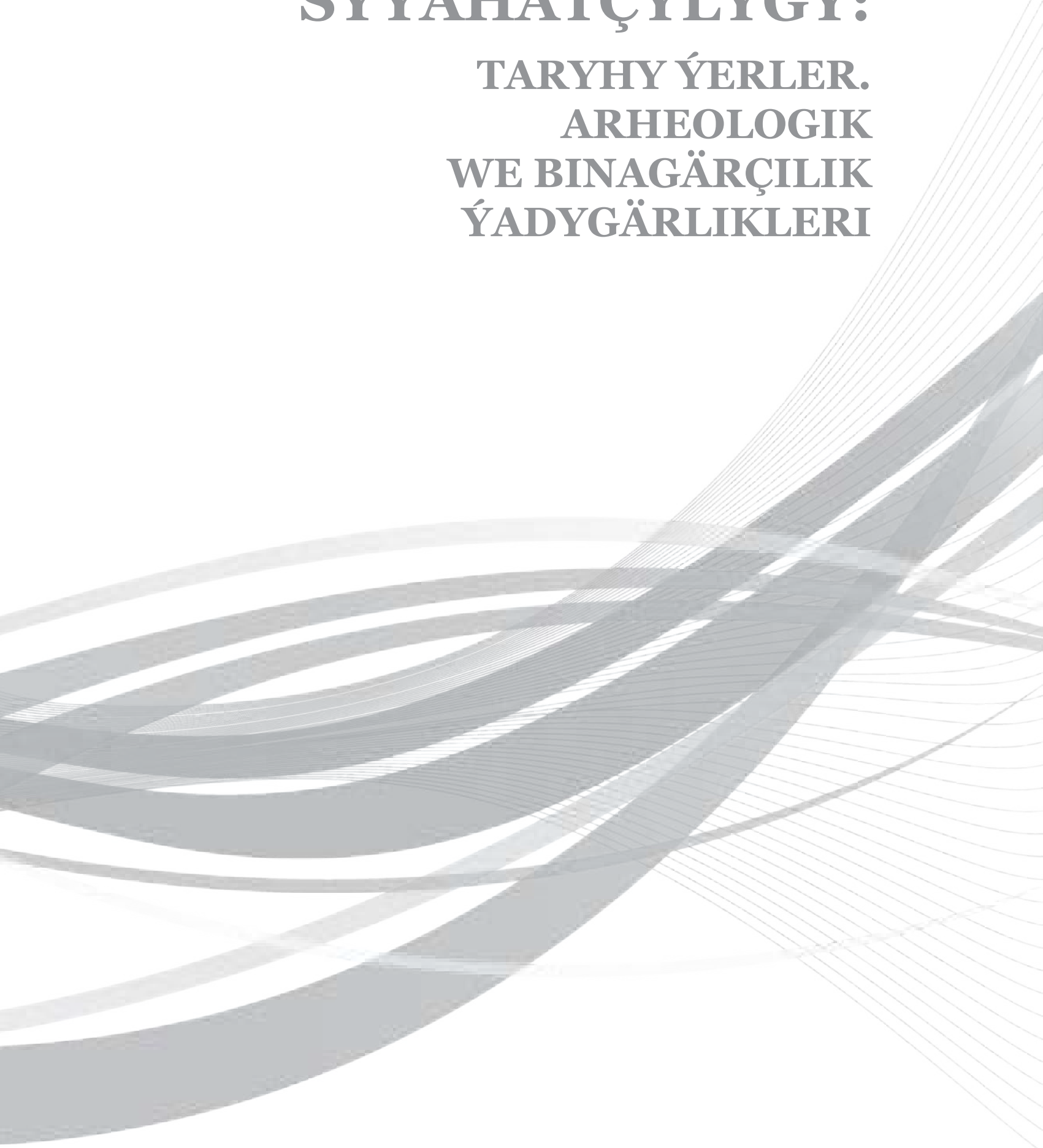

MEDENI-ÖWRENIJILIK SYÝAHATÇYLYGY:

TARYHY ÝERLER.
ARHEOLOGIK
WE BINAGÄRÇILIK
ÝADYGÄRLIKLERI

Köp sanly jahankeşdeleriň öz ýaşayan ülkesinden beýleki bir ülkä syýahat etmeginde taryhy ýerleri, şonuň bilen birlikde-de, arheologiki we binagärçilik ýadygärliklerini görmeklige bolan niýet ýatýar. Her bir intellekti ýokary derejede bolan syýahatçy bir ýurda dynç almak maksady bilen gideninde başga bir teňneligini hem gandyrmak isläp, özüni kabul eden ülkäniň we onuň halkynyň geçmişi bilen gyzyklanýar. Ol bu bilesigeliçligi bilen baglanyşyklykda ruhy teňneligini gandyrmaklyga çalşyp, gelen ülkesiniň taryhy ýerlerine aýlanyp, saklanyp galan arheologik ýa-da binagärçilik (arhitektura) ýadygärliklerine baryp görýär. Bu gezelençler syýahatça myhmançylyga gelen ülkesiniň taryhy bilen tanyşmaklyga, arheologik ýadygärlikleriň haýsy döwürlere degişlidigini bilmeklige, binagärlik ýadygärlikleriniň estetiki derejesini, sudur aýratynlyklaryny öwrenmeklige kömek edýär. Taryhy ýerler, arheologik we binagärçilik ýadygärlikleri ýerli halkyň, ülkäniň geçmiş medeniýetinden habar berýärler we bu ýeriň medeniýetiniň ýeten derejesini görkezýärler. Biziň ýurdumyz hem Orta Aziýanyň taryhy ýerlere, arheologik we binagärçilik ýadygärliklerine örän baý ülkesidir.

Syýahatçylygyň bu ugry Medeni-öwrenijilik syýahatçylygy diýlip hem atlandyrylýar, sebäbi syýahatçy bu syýahatçylygyny taryhy-medeni ähmiýetli desgalara baryp görmek we medeni çärelere gatnaşmak maksady bilen amala aşyrýar. Hormatly Prezidentimiz: «Medeniýeti we milli mirasy baý milletiň ykbaly hem belentdir» diýip belleýär. Ençeme ýüzýyllyklaryň dowamynda parasatly ata-babalarymyz türkmen topragynda bilimli nesilleri bolan bize bahasyna ýetip bolmajak mirasy galdyrypdyrlar.

Gadymy döwürlerden bäri türkmen topragy beýik söwda ýollarynyň özboluşly çatrygynda, Beýik Ýüpek ýolunyň ugrundan ýerleşipdir. Munuň özi ösen türkmen medeniýetiniň dünýäniň dürli halklarynyň medeniýetine täsir etmegine we dünýä halklarynyň medeniýetiniň bolsa türkmen milletiniň medeni mirasynyň baýlaşdyrmagyna şert döredipdir.

*Gadymy Marydaky Marguş
ýurdunyň taryhy ýeri.
Goňurdepe arheologik
ýadygärliگی*

Marguş medeniýetine degişli naýbaşy ussatlykda ýasalan gadymy külaçylyk eserleri

Günbatardan gündogara, günortadan demirgazyga gol ýaýradan Beýik Ýüpek ýolunyň örän gyzykly, täsirli hem-de syrly taryhy bar. Beýik Ýüpek ýolunyň dünýä taryhyndaky orny diňe bir ykdy-sady serişdeler bilen däl, eýsem, Ýewraziýa giňişliginde ýaşan halklaryň adamzadyň medeni-taryhy mirasynyň bir bölegi bolup durýan baý medeni, ylym we bilim kuwwaty, döredijilik mümkinçilikleri bilen hem kesgitlenilýär. Bu halkara ýol dostlukly we hoşniýetli goňsuçylyk gatnaşyklary, medeni-ruhy ýörelgeler esasynda ençeme halklary baglanyşdyryp, Ýewraziýa nusgawy medeniýetleriň döremegine täsirini ýetiripdir.

Türkmenistanyň taryhy dünýä taryhynyň aýrylmaz bir bölegidir. Türkmenistan müňýyllyklar bilen kesgitlenýän öz taryhynyň bütün dowamynda medeniýeti, dünýä belli baý kitaphanalary, düýpli eserleri döreden beýik akyldarlary bilen şöhratlanan diýardyr. Beýik Ýüpek ýolunyň ugrunda ýerleşen bu ýlke adamzat taryhynyň irki döwürlerinden bäri Jeýtun, Marguş, Dehistan ýaly gadymy ekerançylyk we şäher medeniýetleri, türkmen halkynyň umumy dünýä medeniýetiniň baýlaşmagyna, kämilleşmegine täsir eden maddy we ruhy gymmatlyklary bilen hem giňden meşhurdyr.

Geografiýa gurşawynyň aýratynlyklaryna garamazdan, türkmen topragyndan Gündogar bilen Günbataryň arasynda müňýyllyklaryň dowamynda iň bir ygtybarly we howpsuz kerwen ýoly geçipdir. Merwiň, Gürgenjiň, Nusaýyň, Abywerdiň, Dehistanyň medeniýetiniň we ylmyň iri merkezlerine öwrülmeği, kerwen ýollarynyň ugrunda Daýahatyn, Akjagala, Şiraz ýaly kerwensaraýlaryň gurulmagy, zer-gärçilik, demir işlemek, mata, haly dokamak, aýna ýasamak ýaly senetleriň, binagärligiň, şekillendiriş we amaly sungatyň, haryt-pul gatnaşyklarynyň, söwdanyň gülläp ösmegi gadymy türkmen ülkesiniň ilkinji halkara kerwen ýolunyň ýurtlary bilen hyzmatdaşlyk gatnaşyklaryny alyp barandygyny ykrar edýär. Türkmenistanyň täsin galdyryan we seýrek duşýan medeni-taryhy ýadygärlikleri, türkmen halkynyň baý maddy we ruhy gymmatlyklary taryhyň anyk subutnamalarydyr hem-de nesilleri watansöýüjiligiň belent ruhunda terbiýelemekde bahasyna ýetip bolmajak hazynadyr.

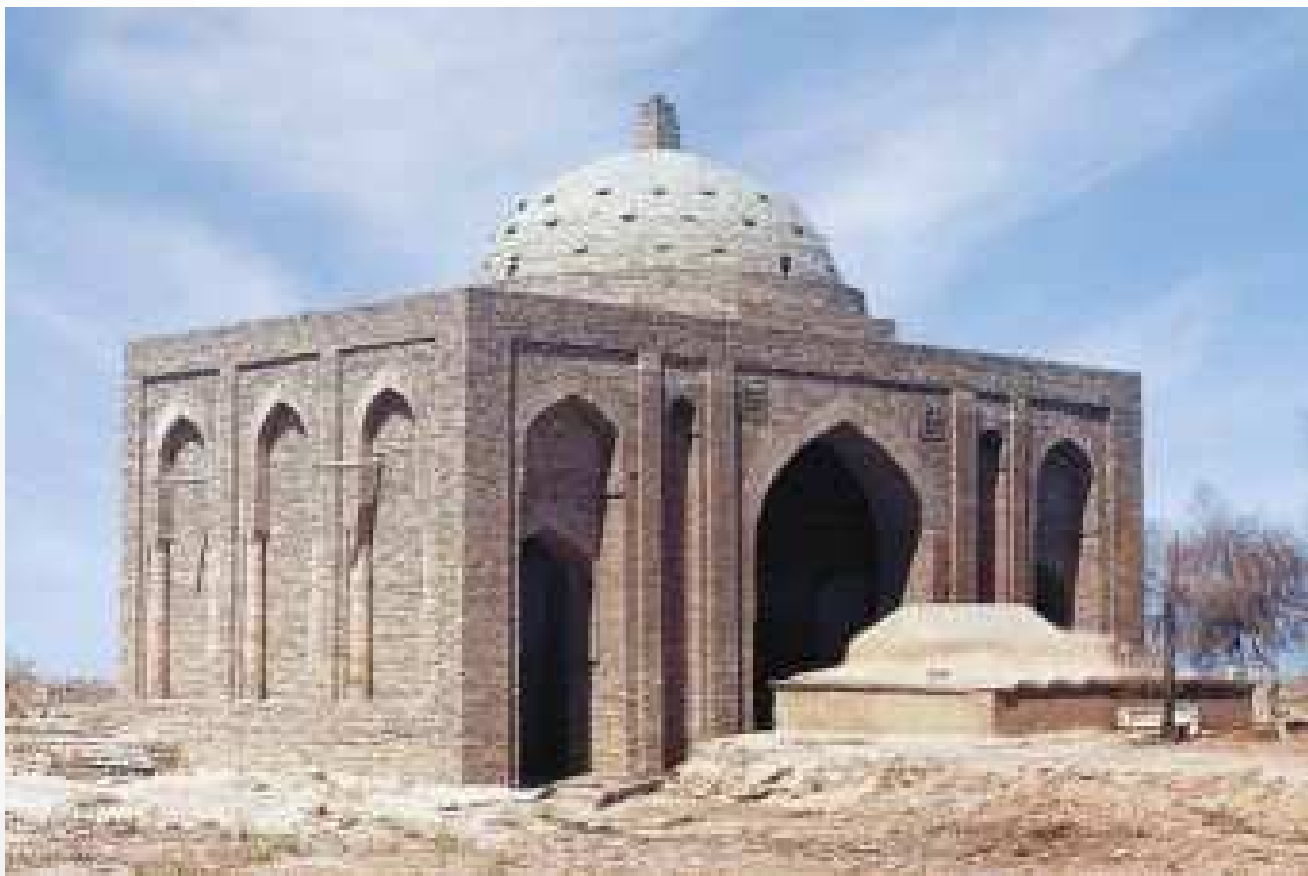
Gadymy medeniýetleri dikeltmek, dünýä halklarynyň medeniýetleriniň dürli-dürlüligini gorap saklamak biziň döwrümiziň örän möhüm wezipeleri bolup durýar. Häzirki döwürde umumy adamzat ähmiýetli gymmatlyklary ebedileşdirmek ugrunda halkara derejede möhüm işler alnyp barylýar. Beýik Ýüpek ýolunyň wajyp merkezleri bolan gadymy we orta asyr ýadygärlikleriniň iki ýarym müňe golaýyny, şol sanda Türkmenistanyň çäginde ýerleşen kerwensaraýlaryň, köşkeriň, metjitleriň, keramatly ýerleriň 25 töweregini BMG-niň bilim, ylym we medeniýet meseleleri boýunça guramasynyň Bütindünýä mirasynyň sanawyna goşmak üçin zerur işleriň geçirilmegi, täzeçe çemeleşmeler halkara hyzmatdaşlygyň mundan beýläk-de yzygiderli ösdüriljekdigine uly ynam döredýär.

*Lebap welaýatynyň çäklerinde ýerleşen
Daýahatyn kerwensaraýy*

Talhatan baba kümmeti

Türkmenistan öz ösüşiniň täze taryhy zamanasynda – Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe dünýä döwletleri bilen parahatçylyk, dostluk we agzybirlik ýollaryny gurýar, ählumumy parahatçylygy, durnukly ykdysady ösüşi berkitmäge ýardam edýär. Döwletimiz Ýewraziýa giňişliginde halkara ulag ulgamlaryny sazlaşykly ösdürmek maksady bilen «Demirgazyk-Günorta» we «Gündogar-Günbatar» ulag geçelgelerini – awtomobil ýoluny, demir ýol, howa we deňiz ýollaryny gurmak başlangyjy bilen çykyş edýär. Munuň özi köp şahaly we köp ugurly Beýik Ýüpek ýoluny dikeltmekdäki aýgytly ädimlerdir.

*Merwde irki orta
asyrlara degişli resmi
bina*

*Köne Nusataryhy ýeri
(miladydan öňki
II-I asyrlar).*

Asyryň iri taslamasy – «Türkmenistan–Özbekistan–Gazagystan–Hytaý» gaz geçirijisi gadymy Beýik Ýüpek ýoluny gaýtadan dikeltmäge we dünýäniň halklarynyň arasynda özara düşünişmegiň berk binýadyny esaslandyrmaga mümkinçilik berdi. Şunuň bilen baglylykda, «Özbekistan–Türkmenistan–Eýran–Oman–Katar» halkara ulag geçelgesini döretmek baradaky Aşgabat ylalaşygyna gol çekilmegi, ýakyn geljekde «Gazagystan–Türkmenistan–Eýran» halkara demir ýolunyň Türkmenistanyň çäklerinden geçýän «Bereket–Gyzylgaýa–Serhetýaka» böleginiň gurluşygynyň tamamlanmagy Ýewropa we Aziýa ýurtlaryna Günorta Aziýa, Pars aýlaglaryna amatly we gysga ýol bilen çykmaga, sebitiň halklarynyň bähbitlerine hyzmat eder. Bu halkara syýahatçylyk gatnaşyklary üçin hem örän bähbitlidir. Gazagystany, Türkmenistany we Eýrany birleşdirjek demir ýolunyň gurluşygy tamamlanandan soňra, syýahatçylara demir ýol gatnawlarynyň kömegi bilen syýahat etmäge giň mümkinçilik açylar, şeýlelikde, demir ýollar arkaly Ýewropa, Günorta Aziýa we Ýakyn Gündogar ýurtlaryna gezelençler guralar. Müşderilere niýetlenen täze wagonlar bilen demir ýol ulaglarynyň düzümi yzygiderli täzelenip durlar.

*Gadymy
Marydaky
Marguş
ýurdunyň taryhy
ýeri. Togalak-21
arheologik
ýadygärliگی*

Marguş ýurdunyň taryhy ýerindäki arheologik ýadygärlikde çykarylan bina diwarlarynyň galyndylary hem bu ýerde ösen medeniýetiň bolandygyny görkezýär

Ata-babalarymyzyň bize galdyran taryhy ýerlerinde, miladydan öňki üçünji müňýyllykdan başlap gurlan Altyndepe, Margiana, Parfiýa we beýleki gadymy döwletleri, öz döwründe Aziýanyň merkezin-däki ägirt uly sebitiň syýasy, ykdysady we medeni durmuşyna, Gündogar bilen Günbataryň, Demirgazyk bilen Günortanyň arasyndaky gatnaşyklara örän uly täsirini ýetiripdir. Bu gadymy döwletlerden galan taryhy ýerler geçmişde şan-şöhrat gazanyp ýaşap geçen ata-babalarymyzyň ömür süren döwürlerinden habar berýärler.

Ýurdumyzyň Mary welaýaty taryhy ýerlere baý ülkedir. Soňky zamanlarda alymlar tarapyndan Garagum çölüniň çägeleriniň jümmüşinde Murgap derýasynyň gadymy akymynyň ugrunda ýaşan köne döwür ilatynyň ýaşan mesgenlerini öwreniş işleri geçirilipdir. Murgabyň gadymy akymynyň ýakalaryny özleşdirmäge synanyşyklar eneolit döwründäki (miladydan öňki IV müňýyllyk) Günorta Türkmenistanyň ýerli taýpalaryna degişli bolupdyr. Soňky şowly synanyşygy, tanymal alym W.I.Sarianidi has giçki eýýama, akkad döwrüne (miladydan öňki 2250-2000 ýyllara) degişli edýär, belki, has düýpli ylmy öwrenilişler alnyp barylsa, ondan biraz irräkki ýaşayş mesgenleriniň hem bu ýerde üsti açylmagy mümkin. Murgap derýasynyň öz akymyny günbatara tarap tebigy ýagdaýda üýtgetmegi bilen baglanyşyklylykda, ilat bu ýerlerden m.ö. II müňýyllygyň ortalarynda göçüpdir. Şondan ozalky geçen müň ýyla golaý wagtyň içinde Murgabyň gadymy hanasynyň giňişliginde Mouru ýa-da Marguş gadymy ýurdy emele gelýär we gülläp ösýär.

Bu ýurt Mesopotamiýa bilen Hind derýasynyň arasyndaky çäklerinde agalyk eden we бүтін Ýakyn Gündogaryň ykdysadyýetinde, şeýle hem medeniýetinde möhüm orny eýelän gadymy ýurt bolupdyr. W.I. Sarianidi: «Köp sanly ägirt uly köşkler, belent ymaratlar, şa gonamçylygy, iň baý gonamçylyklar, gadymy sungat eserleri özleriniň ähli geň galdyryjy täsinlikleri bilen bu ýerde ozal mälim bolmadyk dünýä medeniýetiniň gadymy merkeziniň bolandygyna ynandyryjylykly şaýatlyk edýärler. Ol «Merkezi Aziýa» diýip atlandyrmagyň hakyky hukugyna eýedir» diýip belleýär. Häzirki döwürde Gadymy Mary topragynyň dünýäniň başinji gadymy siwilizasiýasynyň ýerleşen ýeridigi dünýä alymlary tarapyndan ykrar edildi. Bu örän buýsandyryjy hadysa.

*Soltangalanyň içinde ýerleşen Soltan Sanjar Seljukynyň guburhana kümmetiniň
XIX asyryň soňlary–XX asyryň başyndaky görnüşi.
Tanymlal rus fotografy, syýahatçy S.M.Prokudin-Gorskiniň reňkli fotosuraty.
Surat ABŞ-nyň Kongresiniň kitaphanasynda saklanylýar*

Marguş ýurduny we beýleki gadymy künjeklerimizdäki taryhy ýerlerimizi ylmy jähtden öwrenmeklikde daşary ýurtly we türkmenistanly alymlaryň uly paýy bar.

Bu ýurdy köne türkmenler «Mary(ğ)» diýip atlandyran bolsa, zoroastrizmiň «Awesta» kitabynda «Mouru» diýlip atlandyrylýar, parslar köne döwürde «uş» goşulmasyny goşup, «Marguş» diýipdirler, ýunan (grek) ýazarlary Aleksandr Makedonskiniň Gündogara ýörişleri zamanynda gelip Orta Aziýa bilen tanşyp, bu adyň aýdylyşyny öz dillerine uýgunlaşdyryp «Margiana» diýipdirler. Ilkinji gezek «Marguşyň» ýa-da «Margiananyň» Türkmenistanyň günorta-gündogarynda, Murgap derýasynyň köne akabasynyň ugrunda ýerleşendigini akademik W.W. Struwe XX asyryň ortasynda

*Beýik Seljuk türkmenleriniň şa döwletiniň
soňky soltany Sanjar ibn Mälik şa Seljukynyň
guburhana kümmetiniň häzirki görnüşi*

*Bu taryhy ýerde ýerleşen
Hoja Ýusup Hemedanynyň
gubury we metjidi*

orta atypdyr. Erk gala, Gäwür gala, Mary welaýatynyň demirgazygynda ýerleşen Ýaz depe, Tahyrbaý depe, Daşly depe, Goňurdepe, Togalak depe, Awçy depe, Kyrk depe we beýleki onlarça gadymy depeler syýahatçylaryň ünsüni çekip biljek arheologik ýadygärliklerdir.

Orta asyrlarda bu ýeriň türkmençe ady «Mary» ýa-da «Maru», arap diline uýgunlaşdyrylyp «Merw» atlandyrylypdyr. Orta asyr Merwi – «Merwi-Şahi-jan» ýa-da «Maru-Şahu-jahan» lakamy bilen dünýä meşhur bolupdyr. Bu döwrüň meşhur galasy Beýik Seljuklar döwrüniň baş şäheri bolan «Soltangaladyr». «Soltangalada» dünýä binagärçiliginiň beýik eserleriniň biri bolan, Beýik Seljuk türkmenleriniň imperiýasynyň soňky soltany Sanjar ibn Mälik şa Seljukynyň (soltanlygy 1118-1157 ýý.) guburhana kümmetiniň ägirt binasy ýerleşýär. Bu bina türkmen binagärçiliginiň hem in naýbaşy binagärlik eseridir. Bina Soltan Sanjaryň hut özüniň buýurmasy bilen saragtly türkmen binagäri («mig-mary») Atsyz ogly Muhammet tarapyndan gurlupdyr.

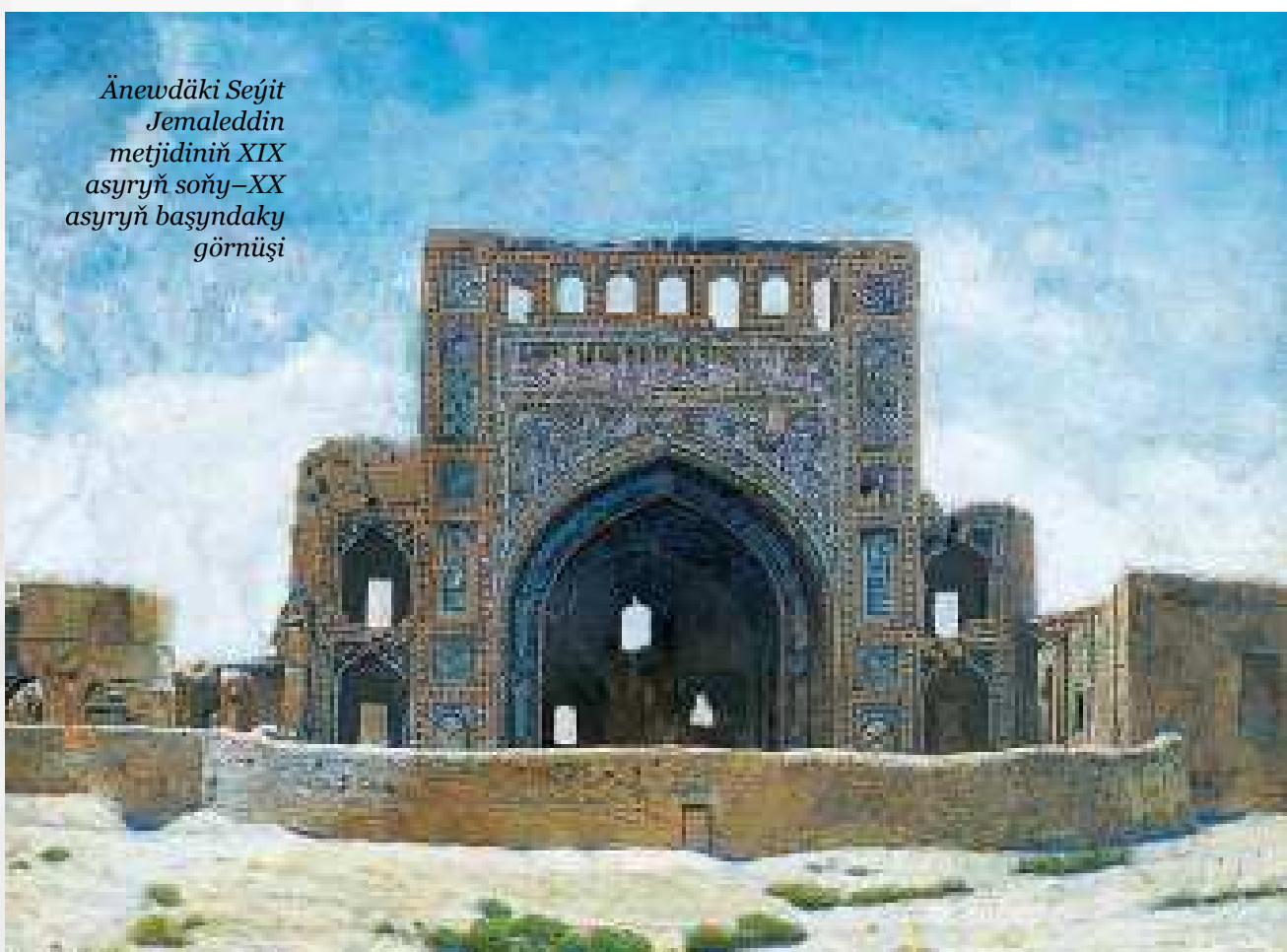
Syýahatçylar taryhy ýerleri saklanyp galan islendik ölkä barsalar, şol ölkäniň haýbatly görünýän galalarynyň diwarlary olara ýatdan çykmajak täsirini ýetirýär. Türkmenistanda, Gadymy Maryda we beýleki köne şäherlerimizde yüzlerçe köne galalar haraba ýagdaýda saklanyp galypdyr. Ol galalaryň gurlan gurluşyk önümi çig kerpiçden ýa-da pahasadandyr. Bu galalaryň diwarlarynyň rejelenip dikeldilmeginiň täze bir döwri ýetip geldi, bu döwür Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwrüdür. Gala diwarlarydyr köne köşkləri dikeltmek üçin ýurdumyzda çig kerpiçdir pahsa ýaly gurluşyk önümleri diýseň köp.

Gadymy galalara baý bolan orta asyr Merwiniň binagärçilik eserleriniň hatarynda sahabalaryň, Muhammet ibn Zeýdiň, Gyz bibiniň guburlarynyň üstünde gurlan kümmetleri, Hoja Ýusup Hemedanynyň gubury we metjidini, Uly gyz gala we Kiçi gyz gala ýaly köşk binalaryny, orta asyr Merw welaýatynyň çäklerinde ýerleşen Talhatan baba metjidini, Ymam Bekiriň guburhana kümmetini (Ýölöten etraby), Gök gümmez kümmetlerini (Sakarçäge etraby) we beýleki binalary görkezmek bolar. Bu binalary görmäge gelyän syýahatçylaryň yzy üzülenok.

*Gadymy Marydaky
Muhammet ibn
Zeýdiň kümmeti*

Gadymy Ahal topragy hem taryhy ýerlere baý toprakdyr. Munuň şeýledigini, takmynan, 6-3 müň ýyl mundan ozalky zamanlary öz içine alýan arheologiki döwür bolan täze daş (neolit) döwrüne degişli Jeýtun taryhy-arheologik ýadygärligi, Kaka demirýol bekediniň ýakynynda ýerleşen Namazga depe, Duşagyň günortasynda ýerleşen Ýassydepe, Mänäniň ýakynynda ýerleşen Altyndepe, Aşgabadyň ýakynynda ýerleşen Akdepe, Gäwersiň ýakynynda ýerleşen Garadepe, Gowşut bekediniň ýaky-

*Änewdäki Seýit
Jemaleddin
metjidiniň XIX
asyryň soňy–XX
asyryň başyndaky
görnüşi*

*Beýik pir Abusagyt Abulhaýyr
Mehneýiniň Mänedäki guburhana
kümmeti*

فِي حَقِّهِ تَقَالِيدُ الْأَوَّلِينَ عَدِ حَتَّى

أَنْتَ يَا خَلْقَ الْمَلَأَ قَرْنَهُ عَفْوَ

*Köneürgenç taryhy ýerindäki Aly Soltan
ýa-da Soltan Aly atlandyrylýan şahsyň
guburhana kümmeti*

nynda ýerleşen Ýelkendepe, Yzgant obasynyň ýakynynda ýerleşen Daşlydepe, Ahal obasynyň ýakynynda ýerleşen Pessejikdepe, Tejen ýakynlarynda ýerleşen Göksüýri, gadymy dünýä ak bugdaýynyň däneleriniň tapylan we ynsanlaryň ýerleşen mesgenleri boýunça dürli taryhy döwürleri öz içine alýan (Änew-I, Änew-II /m.ö. IV-III müňýyllyklar/, Änew-III /m.ö. II müňýyllyk/, Änew-IV, /m.ö. VI-III asyrlar/, orta asyr Bagabady) Änew taryhy ýeri, Parfiýa döwletiniň patyşalarynyň dogduk watany we syýasy merkezi bolan Nusaý taryhy ýeri, «Abywerdi», «Bawerdi» ýaly ady beýik şahsyýetleriň watany – Abywerd, «Sarahsy» ady göteren beýik şahsyýetleriň watany – Saragt, meşhur «Mehneýi» adyny göteren beýik alymlaryň watany – Mäne we beýlekiler ýaly orta asyr taryhy ýerleri hem görkezýär. Ahal welaýatynda saklanyp galan binagärçilik eserleriniň hatarynda Abusagyt Abulhaýr Mehneýiniň, Abulfazl Sarahsynyň, Gaýypguly Gerçek, Patyşa Hoja guburhana kümmetleriniň binalaryny, Sarashdaky Ýartygümmez binasyny we beýlekileri görkezmek bolar.

Türkmenistanyň dünýä meşhur taryhy ýerlere baý künjekleriniň biri hem Daşoguz welaýatynyň gadymy topragydyr. Miladydan öňki döwürlere degişli Horezmiň gadymy ýadygärliklerini, orta asyrlary mysal alanymyzda, türkmenleriň taryhda möhüm yz goýup giden uly döwletleriniň biri - Köneürgenç türkmenleriniň şadöwletiniň paýtagt şäheri bolan «Gürgenç» (häzirki ady «Köneürgenç») taryhy ýerini, Yzmykşir taryhy ýerini, Döwkesen taryhy ýerini, Diýarbekir taryhy ýerini we beýleki taryhy ähmiýeti uly bolan ýerleri Daşogzuň mysalynda görkezmek bolar. Syýahatçylyk ähmiýeti uly bolan Daşogzuň binagärçilik eserleriniň hatarynda Soltan II Arslan Horezmşanyň, Soltan Tekeş Horezmşanyň, Şeýh Nejmeddin Kubranyň, Soltan Alynýň, Törebeg hanymyň, Seýit Ahmediniň, Pirýar Weliniň, Mätkerim işanyň, Ysmamyt atanyň guburlarynyň üstünde gurlan kümmetleri, Gutly Temiriň metjidiniň uzyn minarasy, Gülgerdan atly ymaratyň galyndysy, gadymy juma metjidiniň galyndysy, Ibn Hajybyň guburhanasy we medresesi, gadymy binanyň galyndysy bolan Atsyz depe, «Daşmetjit», Kyrkmolla galasy, ýykylan ýene-de bir juma metjidiniň minarasynyň galyndysy bolan Kelte minara, Gadymy derweze, Akgala we beýleki binalary agzamak bolar.

Köneürgenjiň binagärçilik ýadygärlikleri: Soltan Il Arslan Horezmşanyň we Soltan Tekeş Horezmşanyň guburhana kümmetleri, «Gutly Temiriň minarasy» atlandyrylýan metjidiň minarasy

Türkmenistanyň günbatarynda ölkämiziň gözeli küňjekleriniň biri bolan Balkan welaýaty ýerleşýär. Balkan welaýaty hem ölkämiziň meşhur taryhy ýerlere baý küňjegidir. Balkanyň taryhy ýerleri hökmünde, Balkan dagyndaky irki daş eýýamynyň (paleolitiň) ilkidurmuş taryhy ýadygärliklerini, Dehistan (Maşat-Misserian) taryhy ýerini, orta asyr Paraw (Ferawe) taryhy ýerini, «Diklidaşlaryň»

Köneürgenç taryhy ýerindäki Mätkerim işanyň, Nejmeddin Kubranyň we Aly soltanyň guburhana kümmetleri

*Köneürgençde soltan Tekeşin
guburhana kümmeti*

*Soltan Muhammet ibn Tekeş Horezmşanyň
metjidiniň peştagy we minarasy, aňyrda
Misrianyň demirgazykdaky minarasy
görünýär*

goýlan dürli ýerlerini, Etrek etrabyndaky (Baýat hajy) taryhy ýeri, Gözli ata zyýarathanasynyň ýerleşen ýerini, Magtymguly etrabyndaky binagärlik ýadygärlikleriniň bolan ýerlerini we beýleki taryhy ymaratlaryň bar bolan ýerlerini görkezmek bolar.

Balkan welaýatynyň binagärçilik ýadygärlikleriniň hatarynda: Misriandaky Soltan Muhammet ibn Tekeş Horezmşanyň metjidiniň peştagyny we minarasyny, «Maşat ata» ýa-da «Şirkebir ata» atlandyrylýan metjidi, Maşat gonamçylygyndaky kümmetleriň binalaryny, Misserianyň demirgazykdaky minarasyny, Paraw bibi kümmetini, Öwezberdi şyhyň, Magtym-Mugezzemiň, Şyh Attaryň guburhana kümmetlerini we beýleki binalary görkezmek bolar.

*Maşat
gonamçylygyndaky
kümmet we «Şirkebir
ata» metjidi*

Gadymy Lebap topragy-da Türkmenistanyň taryhy ýerlere baý künjegidir. Lebabyň taryhy ýerlerini, bu welaýatyň Amul taryhy ýeri, Zemm taryhy ýeri, Daýahatyn kerwensaraýynyň bolan ýeri, Birata etrabyndaky binagärlik ýadygärlikleriniň, Halaç etrabyň binagärlik ýadygärlikleriniň, Astana babadaky (Atamyrat etrabyndaky) binagärlik eserleriniň we beýleki taryhy gymmatlyklaryň bar bolan ýerleriniň mysalynda görüp bolar. Lebap welaýatynda saklanyp galan binagärçilik eserleriniň hatarynda: Daýa Hatyn kerwensaraýyny, Astana babanyň, Alamberdaryň, Abu Müslim Horasanynyň

*«Maşat ata» ýa-da
«Şirkebir ata»
atlandyrylýan metjit*

kümmetleriniň binalaryny, Idris babanyň medresesiniň we beýleki medreseleriň binalaryny görkezmek bolar.

Ülkämizde geçmiş asyrlardan galan binagärlik ýadygärlikleri has köpdür.

Bu ýadygärlikleri gorap saklamaklykda möhüm kanuny binýat boljak «Milli taryhy-medeni mirasyň obýektlerini goramak hakynda» Türkmenistanyň kanuny ýakynda kabul edildi. Türkmenistanyň bu kanuny milli taryhy-medeni mirasyň obýektlerini ýüze çykarmak, aýawly saklamak, peýdalanmak, ýaýratmak we döwlet tarapyndan goramak çygyryndaky gatnaşyklary düzgünleşdirýär; türkmen halkynyň öz medeni-milli özboluşlylygyny aýap saklamaga we ösdürmäge, ýaşayan ýeriniň milli taryhy gursawyny goramaga, dikeltmäge we aýap saklamaga, Türkmenistanyň çäginde medeniýetiň döreýşi we ösüşi hakynda maglumat çeşmelerini aýap saklamaga we goramaga bolan hukugyny üpjün edýär. «Milli taryhy-medeni mirasyň obýektlerini goramak hakynda» Türkmenistanyň kanunyna görä, milli taryhy-medeni mirasyň obýektleri medeni gymmatlyklaryň jemi bolup, olara türkmen halkynyň taryhy, arheologik we arhitektura hem-de beýleki nukdaýnazarlar bilen seredilýän, Türkmenistanyň medeni mirasy, ýurduň taryhy we medeniýeti üçin aýratyn möhüm ähmiýeti bolan hem-de diňe olary beýleki döwletlere bermek hukugy bolmazdan degişli

Soltan Muhammet ibn Tekeş Horezmşanyň metjidiniň peştagynyň haşamly bezegi

Astana baba binagärçilik ýadygärligi

edilen, Türkmenistanyň ýokary derejedäki milli medeni gymmatlyklarynyň sanawyna girýän we möhüm taryhy-medeni ähmiýete eýe bolan obýektler (maddy gymmatlyklar) degişlidir. Kanunyň çygryndaky obýektlere ÝUNESKO-nyň bütindünýä medeni we tebigy mirasy goramak hakyndaky Konwensiýasyna laýyklykda, gozgalmaýan taryhy we medeni ýadygärliklere degişli aýratyn duran ýadygärlikler, ansamblar, gözəl ýerler degişli bolup durýar. Olar ähmiýeti boýunça ÝUNESKO-nyň Bütindünýä mirasynyň sanawyna goşulan we goşulmaklyga niýetlenilýän, şeýle hem beýleki ýurtlaryň halklarynyň bilesigelijilikli taryhy we medeni akyl ýetirişinde gyzyklanma döredýän halkara ähmiýetli; Türkmenistanyň taryhy we medeniýeti üçin taryhy, ylmy, arhitektura, çeperçilik we memorial gymmaty bolan umumydwlet ähmiýetli: welaýatlar, welaýat hukukly şäherler, etraplar, etrap hukukly

*Alembardaryň
guburhana
kümmeti*

şäherler, etrapdaky şäherler, şäherçeler, geňeslikler üçin gymmaty bolan ýerli ähmiýetli derejelere bölündi. Bu Kanunda gozgalmaýan mirasyň obýektlerini ÝUNESKO-nyň sanawyna girizmek üçin görkezmegiň tertibi kesgitlenildi, şeýle hem häzirkizaman şertlerinde taryhy-medeni mirasyň obýektlerine eýelik etmegiň hem-de ulanmagyň aýratynlyklaryna bagyşlanan düşüňjeler girizildi. Häzirki döwürde Gadymy Nusaý, Gadymy Mary, Gadymy Köneürgenç ýaly ýerler ähmiýetliligi boýunça tapawutlandyrylyp, ÝUNESKO-nyň Bütindünýä mirasynyň sanawyna girizildi.

Kanunda milli taryhy-medeni mirasyň geografik ýerleşiş, hukuk statusy, mukdar we hil häsiýetnamalary we obýektlere baha bermek hakynda täzelenýän maglumatlardan we resminamalardan durýan maglumatlar bankyny özünde jemleýän döwlet maglumat ulgamy hökmünde Türkmenistanyň milli taryhy-medeni mirasynyň obýektleriniň Döwlet reyestri barada düşüňje berildi.

Milli taryhy-medeni mirasyň obýektlerini aýap saklamagyň meselelerine: olary aýap saklamak boýunça çäreler, taryhy we medeni ýadygärlikleriň gazyp agtaryşlaryny we barlaglaryny geçirmeklige, Reyestre girizilen aýratyn taryhy, ylmy, çeperçilik ýa-da beýleki medeni gymmaty bolan milli taryhy-medeni mirasyň obýektleriniň ýerlerinde aýratyn goralýan taryhy-medeni ýerleri döretmek baradaky düzgünler barada düşüňje berilýär. Aýratyn goralýan taryhy-medeni ýerler Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan döwlet taryhy-medeni goraghanalar, taryhy obalar görnüşinde we beýleki görnüşlerde döredilýär.

Milli taryhy-medeni mirasyň obýektlerini goramak boýunça işi maliýeleşdirmek, milli taryhy-medeni mirasyň obýektlerini goramak işinde höweslendiriji çäreler, milli taryhy-medeni mirasyň obýektlerini goramak babatda halkara hyzmatdaşlygy barada şertler kesgitlenildi.

Gadymy Marydaky Uly gyz gala köşgi

*Türkmenabat şäheriniň ýakynynda
ýerleşen köne Amul galasy*

Kabul edilen bu we beýleki kanunlarymyz Türkmenistan döwletiniň hukuk ulgamyny, kanunçylyk binýadyny mundan beýläk-de kämilleşdirmekde we pugtalandyrmakda, biziň milli taryhy-medeni mirasymyzy goramak baradaky tagallalary durmuşa geçirmekde möhüm ädim boldy.

Öwezini dolup bolmaýan gymmatlyklaryň ruhy, medeni, ykdysady we durmuş maýasy bolan medeni mirasy gorap saklamak baradaky Türkmenistanyň döwlet syýasaty öňki nesiller tarapyndan toplanan ähli köp görnüşli gymmatlyklary bitewi medeni giňişlikde saklap galmaga, şahsyýeti ösdürmekde we kemala getirmekde, jemgyýeti ynsanperwerleşdirmekde, milli özboluşlylygy gorap saklamakda medeniýetiň esasy ornuny ykrar etmäge esaslanýar.

Ýurdumyzyň medeniýetini ösdürmek, onuň däplerini aýawly saklamak we dowam etmek, bu ulgamy şu günün talaplaryna hem-de biziň ýurdumyzyň dünýäniň medeni giňişligine aralaşmagynyň wezipelerine gabat gelýän täze, häzirki zaman derejä çykarmak baradaky hormatly Prezidentimiziň tagallalaryna jogap edip, ony kanunçylyk taýdan üpjün etmek üçin ölkämizde görüýän çäreler Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe türkmen halkynyň täsin medeni mirasyny gorap saklamaga, ony hemmetaraplaýyn we çuňňur öwrenmek üçin giň mümkinçilikleri açýar.

Orta Aziýa sebiti, köp sanly ululy-kiçili döwletlerini guran ildeşlerimiziň ýaşan hem-de ýaşayan topragydyr. Bu sebitde ýerleşen Türkmenistanyň Garaşsyz döwlet bolmagy bilen şan-şöhratly türkmen taryhynyň täze bir sahypasy açyldy.

Arheologik gazuw agtaryşlarynyň netijeleri, IX-XII asyrlarda, Günorta Türkmenistanyň Merw, Peşan, Daňdanakan, Amul, Zemm, Saragt, Mehne, Abywerd, Kufen, Nusaý, Ýazyr, Dehistan, Ahur we beýleki ululy-kiçili şäherleri, Demirgazyk Türkmenistanyň Köneürgenç, Zamaňşar, Wezir we beýleki şäherleriň uly ösüşde bolandygyny görkezýär. Türkmenistan topraklarynda ýerleşen şäher-kentler şol döwürde medeniýetiň, binagärçiligiň, sungatyň, ylmyň dürli ugurlarynyň juda gülläp ösen ýeri hasaplanýlar. Türkmen soltanlarynyň köşki-saraýlarynda ýüzlerçe alymdyr şahyrlar işläpdirler, gymmatly eserleri döredipdirler. Beýik Seljuk türkmenleriniň şadöwletiniň soňky soltany Sanjar ibn Mälikşanyň köşgünde 300-den hem köp şahyrdyr alymlaryň bolandygy muňa bir mysal bolup biler.

Şol akyldarlaryň hatarynda, türkmen topragynda önüp-ösen ýa-da döredijilikli ömrüniň belli bir bölegini biziň mukaddes topragymyz bilen baglanyşdyryp, bu ýerde işläp, dünýä derejesinde

*Könürgeñde Töre beg
hanymyň guburhana kümmei*

Aşgabatdaky «Ylham» seýilgähindäki heykeller

Sýjahatçylar Gadymy Nusaýda

uly açyşlar eden Merwezi, Horezmi, Sarahsy, Nesewi, Abywerdi, Abýurdy, Zamahşary, Merwerudy, Mehneýi, Türki we beýleki lakamlary göteren ildeşlerimizi we ýene-de ýüzlerçe alymlary görkezmek bolar. Bu medeniýet ulgamynyň beýik şahsyýetleriniň aglabasynyň heýkelleri Aşgabat şäheriniň merkezinde ýerleşen «Ylham» seýilgähinde goýuldy. Bu seýilgäh daşary ýurtly syýahatçylaryň biziň medeniýetimiziň galkynmagynda ähmiýetli işleri bitiren beýik şahsyýetlerimiz bilen tanyşmak islegini gandyrmakda möhüm hyzmaty edip biljek medeni meýdandyr.

Dünýäniň we döwletimiziň medeni gymmatlyklarynyň içine girýän taryhy şäherlerimizi, milli taryhymyzyň möhüm wakalarynyň şaýatlary bolan mukaddes ýerlerimizi, özboluşly binagärlik we sungat eserleri saklanyp galan ähmiýetli miraslyk ýerlerimizi, halk ynançlary bilen baglanyşykly kermatly ýerlerimizi görmeklik üçin daşary ýurtly syýahatçylar ölkämize gelýärler we biziň halkymyzyň bu gymmatlyklary bilen ýakýndan tanyşýarlar. Biz hem hoşniýetli we hoşmeýilli myhman bolup gelen syýahatçylara «Hoş geldiňiz!» diýýäris.

AHAL WELAYATYNYŇ TARYHY ŞÄHERLERI

1. Täze Nusaý: Gadymy döwür we orta asyrlar, Aşgabadyň çäklerinde, 18 kilometrlikde, Bagyr obasynyň ýanynda ýerleşýär.
2. Şähryslam - Täkýazyr: Orta asyrlar, Baharly etrabynyň demirgazygynda, 20-22 kilometrlikde ýerleşýär.
3. Bagabat-Änew: Aşgabadyň günorta-gündogarynda, 12 kilometrlikde, häzirki Änewiň günbatary tarapynda ýerleşýär.
4. Kufen-Çugundor: Orta asyrlar, Artyk otly menzilinden 25 km demirgazykda.
5. Abywerd: Orta asyr, Kaka etrap merkeziniň günbatarynda ýerleşýär.
6. Köne Kaka: Antik we orta asyrlar.
7. Mehine: Orta asyr, Kaka etrabynynda, Sarahsdan Abywerde barýan ýoluň ugrunda ýerleşýär.
8. Sarahs: Gadymy döwür we orta asyr.
9. Durun: Orta asyrlar, Baharlynyň etrap merkezinden 22 kilometr uzaklykda ýerleşýär.

BALKAN WELAYATYNYŇ TARYHY ŞÄHERLERI

1. Dehistan (Misserian): Orta asyrlar, Günorta-Günbatary Türkmenistanyň iň uly ykdysady, söwda-senetçilik we medeni merkezleriniň biri.
2. Dehistan (Maşat): Orta asyrlar. Misseriandan demirgazyk-gündogarda, 7 kilometrlikde ýerleşýär.
3. Rüstem gala: Orta asyrlar, Serdar (Gyzylarbat) şäheriniň Madow obasynyň demirgazygynda, 9,5 kilometrlikde, Dehistandan 15 kilometrlik uzaklykda ýerleşýär.
4. Guýly gala: Orta asyrlar, Serdar (Gyzylarbat) şäheriniň Madow obasyndan günbatarda, takmynan, 22 kilometrlikde ýerleşýär.
5. Sort gala: Orta asyrlar, Dehistandan günorta-gündogarda, 32 kilometrlikde ýerleşýär.
6. Ahur gala: Orta asyrlar, Misserianyň günorta-gündogarynda 42 kilometrlik uzaklykda ýerleşýär.
7. Madaw: Orta asyrlar, Etrek etrabynyň Madaw obasyndan günortada, 30 kilometrlikde ýerleşýär.
8. Goç obasyndan demirgazyk-günbatarda ýerleşýän gala: Orta asyrlar.
9. Ferawa-Parow: Orta asyrlar, Serdar (Gyzylarbat) şäherinden 18 kilometrlik uzaklykda ýerleşýär.
10. Bazarly böwür: Balkanabat-Jebel (Lammaburun-Şakulburun) aralygynda ýerleşýär. Rowaýata görä, port şäheri bolupdyr.
11. Daşrabat: Täze döwüründen (neolitden) başlap, orta asyrlara çenli ýaşayş bolan, Kürlibilde (Jebel-Oglaňly aralygynda) ýerleşýän mesgen.
12. Düýneşgala I-II: Uly Balkanda Arlandan çykylyan ýerde ýerleşýär.
13. Kürtüşbaba: Orta asyrlar, Tünüderýanyň-Uzboýuň orta akymynda ýerleşýär we XIV-XVI asyrlar bilen senelenýär.

14. Talayhanata: Orta asyrlar, Tünüderýanyň-Uzboýuň orta akymynda ýerleşýär we XIV-XV asyrlar bilen senelenýär.

15. Akýaýla: Orta asyrlar, Tünüderýanyň-Uzboýuň orta akymyndaky XIV-XVI asyrlara degişli uly kerwen ýolunyň ugrunda ýerleşýär.

16. Balkan-Bolo-Balam (Igdigala): Antik we orta asyrlar, Tünüderýada-Uzboýda, Serdardan (Gyzylarbatdan) demirgazykda 150 kilometrlikde ýerleşýär.

DAŞOGUZ WELÁÝATYNYŇ TARYHY ŞÄHERLERI

1. Şasenem galasy: Antik we orta asyrlar bilen senelenýär. Daşoguz şäheriniň günorta-günbatarynda 90 kilometrlikde ýerleşýär.

2. Diýarbekir (Horezmnaï): Antik we orta asyrlar, Köneürgençden günortada, 84 kilometrlikde, Aşgabat-Köneürgenç gara ýolunyň çepinde ýerleşýär.

3. Şirimbaýgala: Antik we orta asyrlara degişli, «Boldumsaz» daýhan birleşiginiň demirgazyk-günbatarynda, 70 kilometrlikde ýerleşýär.

4. Boldumsaz galasy: Antik we orta asyrlar, Daşoguz şäherinden demirgazyk-günbatarda, takmynan, 30 kilometrlikde ýerleşýär.

5. Bedirkent: Antik we orta asyrlar, Görogly etrabyň Balyş Öwezow adyndaky daýhan birleşiginiň demirgazyk-günbatarynda, 40 kilometrlikde ýerleşýär.

6. Yzmykşir-Zamahşar: Antik we orta asyrlar, Daşoguz şäherinden günorta-günbatarda, 60 kilometrlik uzaklykda ýerleşýär.

7. Eşretgala: Antik we orta asyrlar, Gubadag etrabyň «Perman» daýhan birleşiginden 40 kilometr uzaklykda ýerleşýär.

8. Şäherlik: Orta asyrlar, Köneürgençden 90 kilometrlik günortada ýerleşýär.

9. Döwkesen-Wezir: Antik we orta asyrlar, Köneürgençden, takmynan, 60 kilometrlik uzaklykda, günorta-günbatarda ýerleşýär.

10. Döwdangala: Orta asyrlar, Daşoguz şäherinden, takmynan, 70 kilometrlik uzaklykda, günorta-günbatarda, Malýabyň ugrunda ýerleşýär.

11. Gyzyljagala: XII-XVI asyrlar, Görogludan (Tagtadan) 60 kilometrlik uzaklykda, günorta-günbatarda, Malýabyň ugrunda ýerleşýär.

12. Şemaha: Antik we orta asyrlar, Köneürgençden günbatarda, takmynan, 40 kilometrlikde, gyryň erneginde ýerleşýär.

13. Şirwangala: Orta asyrlar, Köneürgençden günbatarda, takmynan, 50 kilometrlikde ýerleşýär.

14. Akgala: Orta asyrlar, Köneürgençden günbatarda (gyryň erneginde), takmynan, 50 kilometrlikde ýerleşýär.

15. Mangyrçardere: XVII-XIX asyrlar, Köneürgençden, takmynan, 40 kilometrlikde, Mangyryň demirgazyk pesinde ýerleşýär.

16. Gürgenç-Ürgenç: Köneürgenç şäheri, Daşoguz şäherinden demirgazyk-günbatarda, takmynan, 100 kilometrlikde ýerleşýär.

17. Gyzyljagala II: Orta asyrlar, Saparmyrat Türkmenbaşy ad. etrap merkezinden demirgazyk-günbatarda, 15 kilometrlikde ýerleşýär.

LEBAP WELÁÝATYNYŇ TARYHY ŞÄHERLERI

1. Zemm-Kerkuh: Orta asyr, Atamyrat (öňki Kerki) şäheriniň ýanynda ýerleşýär.

2. Kelif: I-VII asyrlar, Kelif şäherçe geňeşligi, Kelif demir ýol menziliň günortasynda, 5 kilometrlikde ýerleşýär.

3. Nawidah - Zöhre-Tahyr köşgi: Orta asyr, Amyderýanyň sag kenarynda, Hojambaz etrap merkezinden demirgazykda, 3 kilometrlikde Gutlak obasynda ýerleşýär.

4. Amul galasy: I-IV, IX-XIII, XV-XIX asyrlar, Türkmenabat şäheri, Dünýä bazarynyň günortasynda ýerleşýär.

5. Firabr-Bitik (Farab): Orta asyr, Farap şäherçesiniň günbatarynda ýerleşýär (Bitik geňeşligi, Eljik obasy).

6. Sadwar: Orta asyr, Amyderýanyň çep kenarynda, Birata etrabyňnyň ýanynda, Döldül ätländen 20-25 kilometr uzaklykda, aşak ýanda ýerleşýär.

7. Dargan: Orta asyr, Birata etrap merkezinden 4,5 kilometrlik gündogarda ýerleşýär (Birata şäherçe geňeşligi).

MARY WELAÝATYNYŇ TARYHY ŞÄHERLERI

1. Merw – Soltangala, Abdylhangala we beýleki galalar: Merw oazisiniň merkezi şäheri, Baýramaly şäheriniň demirgazyk eteginde ýerleşýär.

2. Paşan: Baýramaly şäheriniň demirgazygynda, 23 kilometrlikde, Garagum etrabynda ýerleşýär.

3. Hormuzfarra: Baýramaly şäheriniň demirgazygynda, 30 kilometrlikde, Garagum etrabynda ýerleşýär.

4. Kuşmeýhan: Baýramaly şäheriniň demirgazyk-gündogarynda, 30-32 kilometrlikde, Garagum etrabynda ýerleşýär.

5. Genugird: Mary şäheriniň günorta-günbatarynda, 30 kilometrlikde ýerleşýär.

6. Daňdanakan: Merwden 70 kilometrlikde, Mary şäheriniň günbatarynda, takmynan, 30 kilometrlikde ýerleşýär.

7. Karineýin: Murgabyň orta akymynda, Merw bilen Merwerrudyň aralygynda ýerleşýär.

8. Merwerrud: Murgap derýasynyň ýokary akymynda, Tagtabazar etrabyňnyň günortasynda ýerleşýär.

TÜRKMEN HALKYNYNŇ MILLI ÖZBOLUŞLYLYGY

Halkara syýahatçylykda möhüm bolan ähmiýetlikleriň biri jahankeşdeleriň syýahat etmekligi niýetleýän ülkesiniň milli özboluşlygynyň bolmagydyr. Ýer togalagynyň her bir ülkesinde milli özboluşlyk bar. Käbir ülkeler özläriniň bu milli gymmatlygyndan syýahatçylyk ulgamynda ýokary derejede peýdalanýarlar. Biziň ölkämizde hem halkymyzyň milli özboluşlyk häsiýetini halkara syýahatçylykda giňişleýin we ýokary derejede ulanylyp boljak uly mümkinçilikleri bar.

Etnograf alymlar medeniýeti etnosyň esasy bölekleriniň biri hökmünde häsiýetlendirmek bilen, medeniýetde geçmişden miras alnan medeniýet böleklerinden düzülen has irki («aşaky») hem-de täze, häzirki döwür medeniýet hadysalaryny öz içine alan, taryhy jähtden has soňky («ýokarky») ýaly genetiki taýdan tapawutlanýan iki aýry gatlagyň taryhy barlygyna we «aşaky medeniýetiň» her bir ülke üçin, her bir halk üçin ähmiýetiniň uludygyna ünsi çekýärler. Alymlaryň pikirine görä, dünýä halklarynyň gadymdan gelýän ýörelgelik (tradision) medeniýetiniň iň naýbaşy gymmatlyklarynyň gorallyp saklanylmagy, diňe bir milletiň başlangyç gözbaşlaryna bolan aýawly garaýyş hökmünde däl, eýsem, islendik milletiň, şonuň ýaly-da, umumy adamzadyň şu günü we geljegi baradaky taýsyz alada hökmünde kabul edilyär.

Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe, münýýlyklaryň jümmüşinden gözbaş alyp gaýdýan baý hem-de gadymy medeniýetiň, däp-dessurlaryň mekany bolan Türkmenistan dünýäniň durnukly ösýän ýurtlarynyň hataryna goşuldy. Biziň döwletimiziň durnukly ösüşi biziň özboluşly

*Türkmen halky dürli hünärde ussat bolşy
ýaly, aw-şikäre hem ussat bolupdyr*

milli syýasata esaslanýandygymyzdan gelip çykýar. Bu-da biziň ölkämizde ýaşaýan il-ulsumyzdan milletimiziň başlangyç gözbaşlaryna aýawly garaýşy, milli ýörelgelerimize bolan sarpany talap edýär. Sebäbi türkmen halky dünýä medeniýetiniň genji-hazynasyna, medeni-ruhy ösüşine örän uly goşandy goşan in gadymy halklaryň biridir we ilat oňyn gadymy häsiýetlerini: mertebelilik, hoşniýetli goňsuçylyk, ynsanperwerlik, watansöýüjilik, agzybirlik, ejize ýardamlylyk, gözellige we kitaba söýgi, ula sarpa-kiçä hormat, zenany aýamaklyk, çaga ynsaply terbiýe, halal ýaşayş, töre-ýörelge tutup, des-sury ýöretmeklik, işjeňlik, batyrlyk, tebigat bilen sazlaşykly ýaşamak we beýleki ynsansöýüjilikli häsiýetlerini ýadyndan çykarmaly däl.

Türkmenler milli özboluşlylygyny asyrlar boýy saklap gelipdirler. Ildeşlerimiz bilen taryhyň dürli-dürli döwürlerinde görşüp, duşuşyp, tanan çet ýurtlular halkymyzyň milli özboluşlylygyny hem ünslerinden sypdyrmadyrlar. Ine, bir mysal: yslam dinini getiren araplar ildeşlerimiziň ýaşaýan topraklaryna VII asyryň ortalarynda gelmek bilen türkmenleriň arassa ahlagyň eýesidiklerine, döwleti dolandyrmaklyga ussatdyklaryna, harby käri ezber bilýän gaýduwsyz esgerlerdiklerine göz ýetiripdirler. Türkmenleriň abraýy musulmançylygy kabul edenlerinden soň has-da artypdyr. Türkmenleriň yslam dinini kabul etmekleri yslam taryhynyň, bütin Gündogaryň taryhynyň, milli türkmen taryhynyň, umumylykda alanynda dünýä taryhynyň hem in ähmiýetli wakasy bolupdyr.

Patyşa Russiýasynyň ölkämize gelmegi bilen ruslar hem türkmenleri ýakyndan tanap başlapdyrlar. Olar hem ildeşlerimiziň arassa ahlaklydyklaryna, birsözli agras häsiýetli ynsanlardygyna, batyrlygy diýseň ýokary bolan edermen esgerlerdigine, dost tutunsaň janyňy ynanyp boljak adamlardygyna göz ýetiripdirler. Olar, esasan hem, ildeşlerimiziň harby işe, tälime ussat ynsanlardygyny ünsünden sypdyrmadyrlar. Şol döwürde ildeşlerimiziň milli özboluşlylygyna üns berlip, Patyşa Russiýasynyň harby güýçleriniň içinde türkmenleriň harby birleşmesi* hem döredilipdir. Türkmen harbylary

* Zakaspiý oblastynda, Ashabat şäherinde 1885-nji ýylyň 24-nji fewralynda Türkmen atly milisiýasy döredilýär, olara milli eşikde gulluk etmeklik rugsat edilipdir. 1892-nji ýylyň 7-nji noýabrynda Türkmen atly milisiýasyny Türkmen atly dwiziýasyna öwürmeklik kararlaşdyrylýar. Has takygy, 1893-nji ýylyň 1-nji ýanwarynda Türkmen atly milisiýasy doly ýatrylýar. Türkmen atly-umumy kada-kanuna tabyn bolmadyk (irregulýar) dwiziýasynyň merkezi ýerleşme ýeri Köşi obasy bolupdyr. Bu dwiziýanyň esgerleriniň milli eşiginde we gara gaba türkmen telpeginde bolmaklygy talap edilipdir. Bu harby birleşme, 1911-nji ýylyň 22-nji fewralynda Türkmen atly dwiziony, 1914-nji ýylyň 23-nji awgustynda Türkmen atly polky, 1916-njy ýylyň 31-nji martynda Teke atly polky şekilinde üýtgedilýär.

Türkmenleriň egin-eşigi, döp-dessurlary milli özboluşlylygymyzyň esasynda ýatyr. Suratkeşler halkymyzyň milli özboluşlylygyny anygy bilen tomaşaçylara tanatmalydyr. (G.Tatowyň çeken suraty)

harby hereketlerde diýseň ýokary derejede gaýduwsyz batyrlyk, edermenlik görkezipdirler. Patyşa Russiýasynyň hökümeti bu gahryman türkmen harby birleşmesi üçin ýörite niýetläp dabara egin-eşigini hem tikdiripdir.

Bu getirilen mysallar, çet ýurtlularyň türkmenleri milli özboluşlylygy bilen tapawutlanýan millet hökmünde tanamagy baradaky taryhy mysallarynyň bölejikleridir. Taryh menzilleri içinde türkmenler bilen duşuşyp, gowy tananlaryndan soň gaýry milletleriň aglabasy biziň milletimizi hormat-sarpa mynasyp millet hökmünde görüpdirler. Türkmen halkynyň asylzada millet bolmagy munuň şeýle bolmagyna uly täsir edipdir. Asylzada häsiýetli gadymy taryhly millet bolmagy, halkyň etnografik babatda baý gorunyň bolmagy, ynsanyýet jemgyýetiniň kämil ösüşli bir kowumy bolmagy daşary ýurtly syýahatçylarda halkymyzy tanamaklyga uly ymtylş döredýär. Biz Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe syýahatçylygymyzyň bu utuşly ugruny üstünlikli peýdalanmalydyrys.

«Türkmen halky münýýlyklaryň dowamynda milli öwüşginli medeni-ruhy gymmatlyklary döredip, umumadamzat medeniýetiniň baýlaşmagyna mynasyp goşant goşup gelýär»* diýip, hormatly Prezidentimiz adalatly nygtaýar. Türkmen milleti dünýäniň medeniýet hazynasyna hiç bir zaman gaýtalanmajak, özboluşly uly goşandy goşan gadymy millettir. Onuň bu gadymylygy milli özboluşlygyndan hem görünýär. Halkymyzyň bu buýsançly gymmatlygyny milletimiziň başlangyç gözbaşlaryna aýawly garaýyş hökmünde goralyp saklanar, ylmy jähtden düýpli öwreniler we syýahatçylyk ugrunda ulanylar.

---

* Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow. Oraz baýramy mynasybetli Türkmenistanyň halkyna gutlag (31.08.2011ý.). // Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 5 tom. - Aşgabat, TDNG, 2012, 581 s.

*Türkmenleriň asyrlar boýy ýitirmän
saklap gelýän toý däp-dessurlary
folklorda*

TÜRKMENISTANYŇ DAŞ ÝADYGÄRLIKLERI

Türkmenleriň ýaşayan topraklaryna gelip, ildeşlerimiziň baý medeniýeti bilen tanyş bolan köne döwür syýahatçylary, ýüzi kesilip-oýulyp bezelip goýlan ýa-da dikilen daş ýadygärliklerini hem özüleriniň üns merkezlerinden sydyrmandyrlar. Daş ýadygärliklersiz ildeşlerimiziň ýaşayan dag eteklerini, düzlüklerini göz önüne getirmek hem kyn. Daş ýadygärlikler öz ýasalan döwrüniň taryhy we medeni miraslarynyň nusgalary bolmak bilen bir hatarda, şol döwrüň jemgyýetçilik we medeni durmuşynyň näderejä ýetendigini görkezýän sungat eserleri-de bolup durýarlar. Bu daşlaryň bir topary belli bir kanuna laýyk ýerleşdirilmek bilen dag eteklerinde we beýleki meýdanlarda dikilgi durlar, daşlaryň aglaba bir bölegi bolsa, türkmen gonamçylyklarynda guburlaryň başujuna dikilip goýlupdyr.

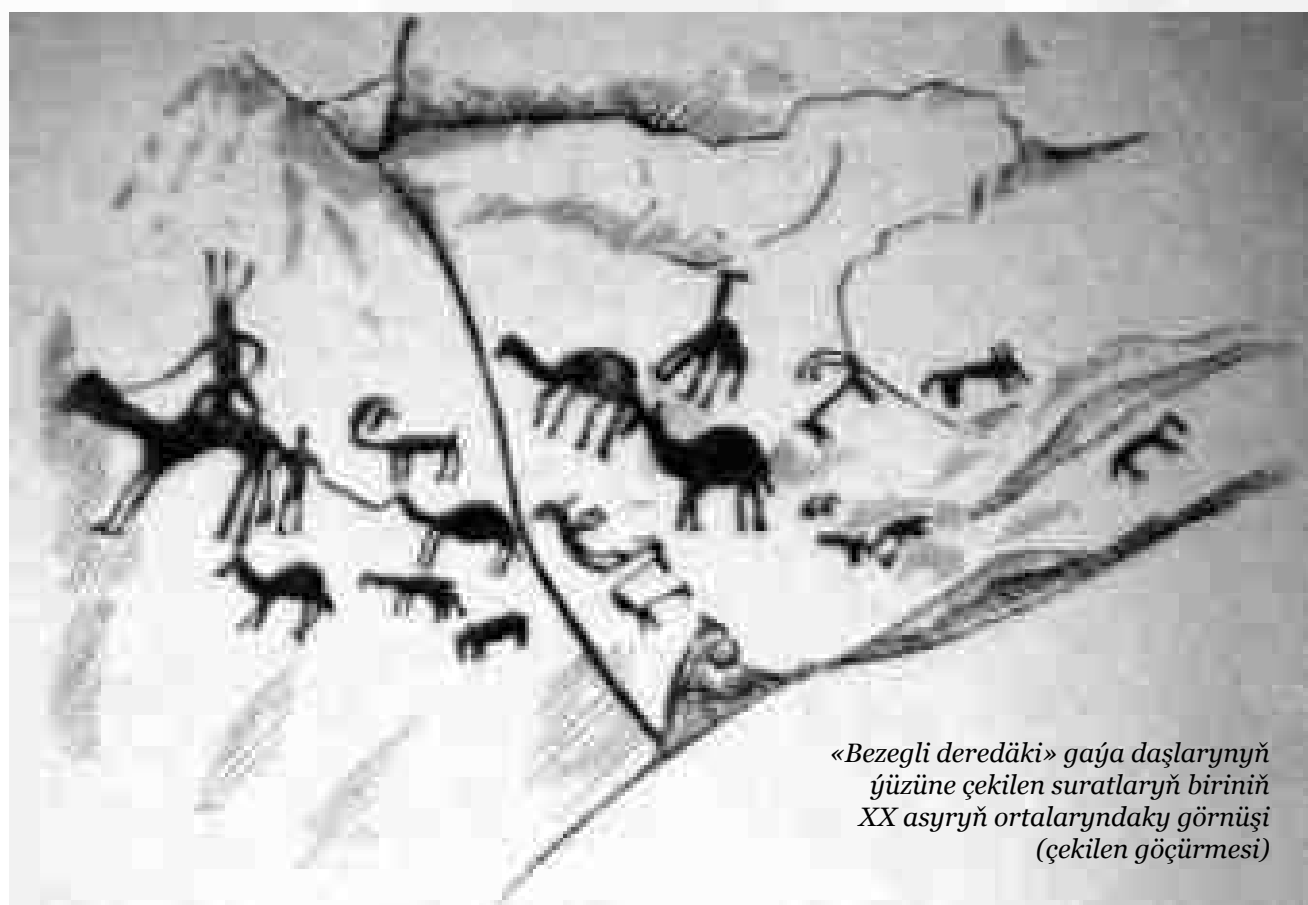
Olaryň ýüzüne her hili suratlar, nagyşlar, boý-taýpalaryň tagmalary we beýleki şekiller çekilen geometrik sudurly ýa-da sandyk şekilli («sandykalar» atlandyrylýan) daşlar, haýwanlaryň heýkelleriniň şekillerindäki, «Goçgorag» atlandyrylýan goçuň şahynyň suduryny aňladýan we beýleki sudurly daşlar, telpek ýa-da selle görnüşli we keşbi umumylykda adam şekillerine meňzeýän sudur-

*«Bezegli diredäki» gaýa daşlarynyň ýüzüne çekilen suratlaryň biriniň
XX asyryň ortalaryndaky görnüşi (çekilen göçürmesi)*

daky «Dikilgi daşlar» ýa-da «Dikili daşlar», ýüzüne köne döwürleriň elipbiýleriniň harplarynda ýazgylar ýazylan gubur daşlary we beýleki sudur tapawutlyklaryny göz önünde tutup öwrenip bolar. Balkan welaýatyndaky «Dikilgi daşlaryň», aýyk meýdanda biri-birinden belli bir kanunalaýyk uzaklykda we tarapda dikilip goýulmagynyň syry entek açylan gelýär.

Geçmişin has irki döwürlerinden şu günlerimize çenli saklanyp galan bu daşdan ýasalan ýadygärlikler türkmen medeniýetiniň, sungatynyň, heýkeltaraşlygynyň ajaýyp nusgalary bolmak bi-

«Bezegli deredäki» gaýa daşlarynyň
ýüzüne çekilen suratlaryň biriniň
XX asyryň ortalaryndaky görnüşi
(çekilen göçürmesi)

Türkmenistanda duş gelýän mermer daşynyň ýüzüne nagyşlarydyr haşamlar edilen, ýazgylar ýazylyan gubur daşlarynyň biri

Könürgençde ýerleşen kümmetiniň içindäki şeýh Nejmeddin Kubranyň gubur sandykasy

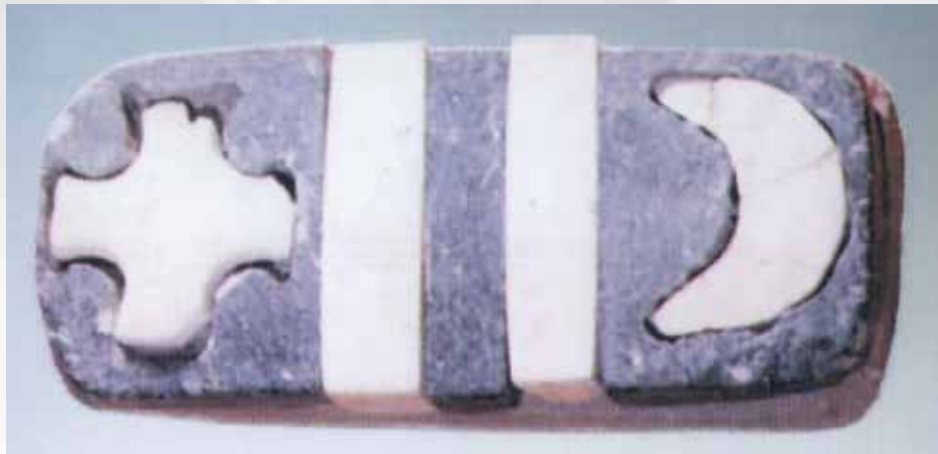
len, halkymyzyň bu ugurlardaky gymmatly miraslary bilen gyzyklanýan syýahatçylaryň ünsüni kanunalaýyklykda özlerine çekýärler.

Gadymyýetiň dikilgi daş ýadygärliklerine Türkmenistanyň Balkan we beýleki welaýatlarynda duş gelmek bolýar. Şeýle dikilgi daş ýadygärliklerine Balkan welaýatynyň Etrek, Magtymguly (öňki Garrygala) etraplary diýseň baýdyr. Bu ýerlerde, taryhymyzyň gymmatly we ajaýyp ýadygärlikleri bolan «Dikili daşlaryň» bir topary dikilgiligine saklanyp galan bolsa, bir topary wagtyň geçmegi bilen ýykylyp, ýerde keseligine, gummy ýassanyp ýatyrlar. Daşlaryň köpüsi adam suduryny ýa-da adam bedenleriniň suduryny ýatladyp duran «antropomorf» şekilindedirler. Bu daşlaryň ýasalan döwürleriniň, dikilip goýulmagynyň sebäpleriniň ylmy jähtden öwrenilmegi zerur. Çendir derýasynyň ýakasyndaky jülge-

de, Gyzyl Ymam obasynyň ýakynynda ýerleşen «Bezegli deredäki» gaýa daşlarynyň ýüzüne çekilen suratlar 1931-nji ýylda, «Türkmenkulturyň» ylmy saparlarynyň birinde, A.P.Poseluwewskiý tarapyndan tapylyp, dünýäniň ylmy jemgyýetçiligine ýetirilipdir. Olary has anyk öwrenmek üçin, Türkmenistan SSR-iniň YA-synyň Taryh, dil we edebiýat instituty 1946-njy ýylyň aprel aýynda, şol wagtky Garrygala raýonyna alymlar toparyny ugradypdyr.

Balkanwelaýatynyň çäginde «Awaza» millisýahatçylykmerkeziniň döredilmegi Türkmenistanyň syýahatçylyk ulgamynda kämillige tarap ösüşiniň täze bir Altyn sahypasyny açdy. Munuň şeýle bolmagy, Türkmenistanyň daş ýadygärlikleriniň öwrenilmeginiň täze bir döwrüne badalga berjekdigi hem ikuçsuz.

*Altyndepeden tapylan ýüzi
şekilli daşjagaz*

TÜRKMEN HÜNÄRMENTÇILIGINDÄKI SUNGAT

Milletimiziň gözellig düşünjesini dolulygyna beýan edýän Türkmen halkynyň hünärmentçiligindäki önümler, ussat ussalarymyzyň «altyn ellerinde» nepislikde işlenilip hakyky sungat eserleri derejesine ýetirilipdir. Halkymyzyň senetçileriniň döreden bu sungaty gadymydyr hem-de asyrlar boýy özboluşlylygy bilen tapawutlanypdyr. Dürli sebäplerdäki gyzyklanmalaryň syýahatçylaryň bilesigelijiliginde orun eýeleýändigini we olaryň naýbaşy gözeli hem-de özboluşlylygy bilen tapawutlanýan sungat eserlerini edinmek islegi sebäpli, bu sungatyň görnüşleri syýahatçylyk ulgamy üçin ähmiýetliligi özlerinde saklaýarlar.

Türkmenistanyň topraklarynda adam ýaşaýşynyň yzlary gadymy asyrlaryň jümmüşinden gözbaş alyp gaýdýar. Türkmenistanyň topraklarynyň uly bölegini çöl ulgamy eýeleýär. Has gadymy döwürlerde gadymy adamlar derýa boýlaryny we dag eteklerini özleşdirip, ýaşaýş mesgenlerine öwürýärdiler. Gadymy adamlar mydama suw üçin, ekerançylyk ýerleri üçin, öri meýdanlary üçin göreşmeli bolupdyrlar. Suwuň ýetmezçilik etmegi ilatyň belli bir bölegini göçüp-gonma durmuşyny ýöretmeklige mejbur edipdir. Ilatyň zerurlyk hajatlaryna, isleglerine baglylykda hünärmentçilik hem bölüklere bölünipdir. Göçüp ýörmegi endik edinen çarwalar halylar, kilimler, ýün matalary dokapdyrlar,

Halkymyzyň senetçilik gurallary we önümleri

keçe edipdirler, mal derisinden egin-eşik dikmekligi we beýleki hünärleri ýöredipdirler. Şäherdir oba ýaşajylary ýüpekdir pamyk dokmaçylygy, külalçylyk, demirçilik, misgärçilik, agaç, daş we deri işlemek bilen meşgullanypdyrlar.

Haly, kilim, keçe etmeklik türkmenlerde örän ir döwürlerden gözbaş alyp gaýdýan hünärmentçilikdir. Halydyr keçe çarwalaryň hojalyk durmuşynda elmydama ulanýan esbasy bolupdyr. Olar keçe bilen agaç tärimli öýlerini örtüpdirler, şýdip, ýazlaga çykanlarynda sowukdan, yssydan goraýypdyrlar. Keçedir halyny düşek hökmünde ulanypdyrlar, halydan torba, çuwal, horjun, eňsi, gapylyk, ümür-duman, düýe halygy we beýleki görnüşde atlandyrylan ulanylyş esbaplaryny dokap hojalykda ulanypdyrlar.

*Ildeşlerimiz halyny, esasan, düşek
hökmünde ulanyptyrlar*

*Häzirki döwürde
syýahatçylar üçin
keşdelenen matalardan
sowgatlyk önümleri
hem taýýarlanylýar*

Türkmenler, esasan, öýde dokalan matalardan egin-eşik edinipdirler, keşdeler bilen bezäpdirler. Türkmen matalarynyň belli-belli görnüşleri öýlerde «tara» diýlip atlandyrylan gadymy dokmaçylyk enjamynda dokalyp gelnipdir. Ahal we beýleki welaýatlaryň dokmaçylygy muňa mysal bolup biler. Türkmenler şeýle matalary «elde dokalan matalar» diýip atlandyrýarlar. Tarada umumylykda, 35 san-timetr ýa-da beýleki giňlikdäki ini bolan matalar dokalýar. Ýüpekden, pagta pamygyndan, ýüňden we beýleki ýüplüklerden dokalan matalarda ulanylan boýaglar gyrgyzy, ýaşyl, sary, mele we beýleki reňklerdir. Esasy reňkler ýan-ýana dokalanda, biri-biri bilen sazlaşykda bolar ýaly, käbir reňklere goýy boýaglar, käbirine bolsa açyk boýaglar berlipdir. Gyzlaryň, gelinleriň, ýaş oglanlaryň egin-eşiklerinde gyzyly hem-de açyk boýagly matalar ulanylypdyr. Ýaşy ulurak aýallaryň, garry eneleriň, orta ýaşdan geçen erkek adamlaryň, garry gojalaryň egin-eşiklerinde bolsa mele we beýleki goýy boýaglara boýalan matalar ulanylypdyr. Türkmenleriň ýaşayyş durmuşyna we ýaşayan yklymyna uýgun gelýän reňkleri özünde göterýän matalar, özboluşlyk häsiýeti göz önünde tutulmak bilen olar keteni, sowsany, daraýy, çepbetew, sary tagta, göwderi, gyrgyzy we beýlekiler ýaly atlar bilen atlandyrylypdyr.

Geçmişde hem Türkmenistan topragy örän ýokary hili we naýbaşy gözelligi bilen tapawutlanan matalary bilen meşhur bolupdyr. Muny ölkämizde ýerleşen Gadymy Marynyň mysalynda hem görüp bileris. «Şahyjan» («Şalaryň jany») lakamy göteren Merwde sary we beýleki reňklerde ajaýyp ýüpek matalary dokalypdyr. Bu matalar «Şahyjan matalary» ady bilen bütin Gündogara belli eken. Diňe bir Merwde dokalan däl, eýsem, Horasan sebitiniň ähli künjeklerinde dokalan matalara arap ölkelerinde «Şahyjan matalary» diýlip satylypdyr. Gündogarda gurply kişileriň baýlyk derejesi onuň hazynasynda saklanylýan Merw matalarynyň toplarynyň sany bilen ölçelýändigini habar berýän ýazarlar hem bolupdyr. Arap syýahatçysy Ibn Haukal Merw egin-eşikleriniň günorta-günbatar taraplara ugradylýandygy we olaryň uly meşhurlyga eýedigini ýazypdyr. Yslamyň ýaýran ähli ýurtlaryna diýen ýaly syýahat eden Makdisi ýüpekden we pagtadan dokalan dokma önümleriniň hiliniň ýokary derejede bolandygyny nygtapdyr. Istahri Merwde ýüpekçilik hojalygynyň kämil derejä ýetmegi bilen, ýüpek gurçugynyň tohumynyň alys ýurtlara çykarylýandygyny we birnäçe ýurtlardaky ýüpegi taýýarlamagyň däpleriniň Merwden getirilendigini, Merw sebitinde in ýumşak pagtanyň hem öndürilýändigini beläpdir.

Halkymyzda, adatça, keçe etmeklik, haly dokamaklyk, kilim-palas dokamaklyk, mata dokamaklyk, keşde etmeklik zenanlaryň hünäri bolan bolsa, zergärçilik, misgärçilik, demirçilik, külalçylyk (küýzegärlik), neçjarçylyk (agaç işlemeklik), daş işlemeklik we beýleki meslekler erkekleriň käri bolupdyr. Zergärçilik käri bilen häzirki döwrümüzde hem erkekler meşgullanýarlar.

Häzirki döwrüň keşdelenen matalardan edilen zenan egin-eşıgi

Zergärçilik eserleri: heýkel (merkezde), uly we kiçi bukawlar, maňlaýlyk, dürli görnüşli çaňňalar

Zergärçilik eserleri: süňsüle, kiçi bilezik we ownuk asyk

Zergärçilik eseri: gursakça

*Zergärçilik eseri:
bukaw*

*Häzirki döwrün
külalçylygy*

*Halk
hünärmentçiliginiň
önümleri*

Milli medeni mirasymyzyň belli bir bölegini emele getirýän zergärçiligimiziň önümleriniň ajaýyplygyny we kämilligini söz bilen beýan etmeklige söz ýetmez. Zergärçilikde, esasan, kümüş we altyn ulanylypdyr, daşlardan: hakyk, pöwrize, zümerret, lagl, merjen we beýlekiler ýaly gymmat bahaly daşlar, şonuň ýaly-da dür ulanylypdyr. Taryhyň soňky asyrlarynda aglaba altyn çäýylan kümşe hakykdur pöwrize daşlary dakylp şaý-sepler ýasalypdyr.

Türkmen zergärçiliginde miladydan öňki bir müňýyllyk bilen senelenýän göçüp-gonup ýören çarwalaryň (hunlar, skifler we beýlekiler) zergärçilik ýörelgeleriniň, sudur-nagyşlarynyň şu günlerimize çenli dowam etdirilip gelinýändigini aýtmagymyz gerek. Türkmen halkymyzdan bolan zergärler asyrlar boýy şaý-sepleri ummasyz köplükde ýasap, dünýä ýaýradypdyrlar. Häzirki döwrüň dünýä ýurtlarynyň muzeýleriniň aglabasy gymmatlyklar hazynalarynda türkmen zergärçilik eserlerini saklaýarlar. Türkmen erkegi eý görýän mähribanlaryny—enesini, ejesini, ýanyoldaşyny (gelnini), uýalaryny, şonuň ýaly-da ýakyn hemrasy bolan bedew atyny bezemek üçin bu şaý-sepleri ýasapdyr. Ýene-de türkmen halkynda bellemeli bir aýratynlyk, zergärçilik bolsun, halyçylyk bolsun, ýa-da sungatyň beýleki aglaba görnüşlerinde bolsun, her bir türkmen taýpasy özüniň bu hünärdäki sungatyny milletiň sungaty derejesine ýetiripdir.

Önümleri hojalykda ulanylan hünärmentçiligiň ýene bir görnüşi küllalçylykdur. Ylymda ol «keramika» atlandyrylýar. Bu hünär halkymyzyň asyrlar boýy hemrasy bolup gelipdir. Küllalçy ussalar hojalykda ulanylýan humlary, küýzeleri, tabaklary we beýleki gap-gaçlary laýdan ýasap, reňkli nagyşlar bilen bezäp, ot alawynda bişirip, önüm ýasap, halka hödürleýdirlär.

Amaly sungatymyzyň görnüşleriniň syýahatçylyk ulgamynda jahankeşdeleriň ünsüni bu miraslarymyza çekmeklik maksady bilen ulanylmagynyň möhüm ähmiýeti bar. Türkmenleriň amaly haşam sungatynyň görnüşleri barada ozal hem kitaplar ýazylypdyr, häzirki döwrümüzde ondan hem kän eserleriň, işleriň dürli dillerde ýazylyp, halka kitap hökmünde hödürlenmegi syýahatçylyk pudagy üçin hem ähmiýetliligini özünde saklaýar.

Matalar we keşdeler

TÜRKMEN HALYSY

Ilat arasynda «Türkmeniň kalby» diýlip sarpalanýan ajaýyp türkmen halylary ölkämize gelýän syýahatçylaryň ünsüni çekýän milli gymmatlygymyzdyr. Haly – halk hünärmentçiliginiň gymmatly ýadygärligidir we milletiň maddy medeniýetiniň hazynalyk gorunyň içinde örän möhüm ýeri eýeleýän ähmiýetli mirasarlardan biridir. Hormatly Prezidentimiziň «Janly rowaýat» atly kitabynda bu gymmatly milli mirasymyz baradaky ähmiýetli maglumatlara uly orun berlipdir.

Hormatly Prezidentimiziň ylmy-jemgyýetçilik ähmiýeti uly bolan kitabynda haly dokamagyň taryhyna we etnografiýasyna degişli temanyň ýeterlik derejede oňat işlenilip geçilendigi, makalalaryň we kitaplaryň köp sanlysynyň ýazylandygy, ýöne ylmy, akademiki barlaglaryň heniz ýeterlik däldigi, «Janly rowaýat» atly kitabyň ýazylmasynyň asyrlardan bäri dowam edip gelýän sungatyň alymlar we

Türkmen halysy gadymy nagys äheňleri bilen syýahatçylary jadylaýar

hünärmenler, sungaty öwrenijiler hem-de ýazyjylar, haly öwrenijiler we halyçy ussatlar tarapyndan mynasyp öwrenilmegini hem-de beýan edilmegini gazanmak üçin türkmen halyçylyk sungatyna täzeçe çemeleşmäge hem-de bu ugurda ylmy işleri çuňlaşdyrmaga çakylykdygy bellenilýär. Hormatly Prezidentimiziň nygtaýşy ýaly, diňe biziň ýurdumyzda däl, eýsem, dünýäniň dürli ýurtlarynda, dürli dillerde, Ýer togalagynda halyçylyk sungaty bilen meşhur türkmen milletiň halylary barada ýüzlerçe haly albomlary, ýüzlerçe kitaplar ýazylypdyr. Bu neşirleri okap, gözden geçiren syýahatçylar ölkämize geleninde türkmen halylary bilen diýseň gyzyklanýarlar, gadymy halylarymyzyň saklanylýan muzeýlerine baryp, nusgalyk halylary görmeklige ymtylýarlar. Türkmenistanyň şäherlerindäki meşhur bazarlara baryp, iň bolmanda bir türkmen halysyny edinmeklige çalyşýarlar. Olar gözəl halylarymyzyň gözüni dokundyrýan jadylaýjy nagyslaryny synlamakdan doýmaýarlar. Syýahatçylykda hem bu ähmiýetlikler göz önünde tutulyp, ezber peýdalanylmalydyr, halylarymyzyň we halyçylygymyzyň wagyz ediş, tanadys işleri hem dogry ýola goýulmalydyr.

Türkmen halysy ajaýyp nagyşlarydyr dürli reňk öwüşginleri bilen haýran galdyrýar

Türkmen halylarymyzyň täsin gözelligine gözüň dokunýar

Aşgabatdaky Türkmen halysynyň milli muzeýiniň täze binasy

Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe döwletimiziň dürli pudaklary boýunça giň gerimli, il bähbitli uly işler amala aşyrylýar. Halyçylyk babatda hem bu şeýledir. Häzirki zaman halyларымыз-да ýurduň ösüşleriniň ajaýyp nyşanlary häsýetlendirilýär. Halyçylyk sungatynyň has-da ösmegine, halyçylaryň bolsa belent sepgitlere ýetmeklerine uýgun şertler döredilýär.

Bagtyýarlyk döwrümüzde tehnikaýyň täze ösüş eýýamy geldi, ýagny halkymyz dünýä ülnülerine gabat gelýän teknikalar bilen üpjün edilen, ähli amatlyklary bolan, çeper halyçylyk

Türkmen halysynyň syýahatçylara sowgat hökmünde alyp gitmeklige niýetlenen görnüşleri

kärhanalary bilen üpjün edilýär. Ozal bar bolan fabrikleriň hem durky täzelenip, halyçylar üçin iň amatly şertler döredilýär.

2009-njy ýylda «Türkmenhaly» döwlet paýdarlar korporasiýasynyň we gymmatly halyalarymyzyň iň köne nusgalary saklanylýan Türkmen halysynyň milli muzeýiniň täze binalary guruldy. Her ýylyň maý aýynda, Türkmen halysynyň baýramçylygynyň ön ýanynda, dünýä halyşynaslarynyň halkara maslahaty geçirilýär. Bu halkara çäre mynasybetli dünýäniň Germaniýa, Beýik Britaniýa, Türkiýe, Eýran,

Horjun we beýleki haly önümleri

Pakistan, Owganistan, Fransiýa we ABŞ ýaly ýurtlaryndan gelen alymlar, halyşynaslar, amaly-haşam sungatynyň görnükli hünärmenleri hem-de wekilleri halkara maslahatyna gatnaşýarlar. Şeýlelikde, halyçylygymyzyň dünýä jemgyýetçiligine ylmy esasyda tanadylýş işleri alnyp barylýar.

Ata-babalarymyzdan gelýän mirasymyz baý hem dürli görnüşlidir. Halk amaly döredijiliginiň keçe basmak, küýzegärçilik, keşde çekmek, zergärçilik, demri, süňki we agajy ýonup haşamlamak sungaty ýaly görnüşleriniň arasynda halyçylyk sungaty has-da ösen hem baý öwüşginlidir. Ajaýyp halyalarymyz dünýäniň gadymy milletleriniň biri bolan türkmen halkynyň milli mukaddesligidir we haly halkyň jümmüşinden çykan ady näbelli ussat halyçylaryň, esasan hem, aýallaryň köp nesliniň döredijilik zähmetiniň önümidir, şonuň ýaly-da, asyrlar boýy daşary ýurtly syýahatçylaryň öýüne edinmekligi arzuw edip gelen islegli harydydyr.

*Haly – halyçy zenanlarymyzyň altyn elleri
bilen döredilen naýbaşy dokma önümidir*

**EKOLOGIK
SYÝAHATÇYLYGY
WE TÜRKMENISTANYŇ
TEBIGATY**

Türkmenistan özboluşly tebigy gymmatlyklara-da baý ýurtdur. Türkmenistanyň şäher-obalary, künjekleri arassa, tämiz. Bu ekologik tämizlik türkmenistanlylaryň öwezini dolup bolmajak uly baýlygydyr. Dünýä ýurtlarynyň aglabasynyň ýaşajyklary dync almaklygy maksat edinip amala aşyran syýahatlaryny ekologik taýdan arassa ölkelere guraýarlar. Muňa «ekologik syýahatçylygy» diýilýär. Ekologik syýahatçylygynda jahankeşde syýahatyny seýrek duş gelýän adam täsiri ýetmedik tebigy we gowy saklanyp galan medeni-taryhy mirasyň bar bolan ýerlerini görmek maksady bilen amala aşyrýar. Munuň içinde-de, gezendeler syýahata barjak ölkesiniň tebigy desgalaryna, goraghanalaryna, milli tebigy seýilgählerine, şeýle hem tebigaty goraýyş maksatly çärelerine gatnaşmak maksady bilen amala aşyrýar. Ekologik syýahatçylygyň wezipesi gezendelere tebigat bilen aragatnaşygy üpjün etmek we olaryň tebigaty goramaklyk çärelerine bolan gyzyklanmalaryny güýçlendirmeklige ýardam etmeklik bolup durýar. Ekologik syýahatçylygyň maksatnamalarynda syýahatçylaryň milli we beýleki parklary, goraghanalary, ekologik arassalygy bilen tapawutlanýan künjekleri we beýleki ýerleri görmäge gelmekleri göz önünde tutulýar. Bu syýahatçylyk işleriniň amala aşyrylyş döwründe ekologiýa babatda maslahatlar, jemgyýetçilik bilen duşuşyklar we beýleki çäreler geçirilýär. Gelejekde tebigy gurşawy goramak şerti bilen, tebigy ýerlerde, ýagny adamyň kän barmadyk ýerlerine syýahatçylygy ornaşdyrmak işi ölkämizde has işjeň ýagdaýda guralar.

Garaşsyz, Bitarap Türkmenistan ÝUNESKO-nyň Taryhy-medeni mirasy goramak baradaky Konwensiýasyna goşulmak bilen, ýurdumyzyň çäklerinde ýerleşen gadymy medeni we tebigy ýadygärlikleri gorap saklamak hem-de olary geljekki nesillerimize ýetirmek borjuny öz üstüne aldy. Tebigy baýlyklary gorap saklamaklyk, aýawly we oýlanyşykly ulanmaklyk Türkmenistanyň döwlet syýasatynyň esasy ugurlarynyň biri bolup durýar. Biziň Türkmenistan döwletimizde ölkämiziň ekologiýasy babatda uly işler alnyp barylýar. Senagat galkynyşyny, ýagny ölkä bähbitli senagat gurluşyklaryny amala aşyrmaklyga Garaşsyzlygymyzy alanymyzdan soň mümkinçilik aldyk. Häzirki döwürde gurulýan senagat desgalary tebigy daşky gurşawa, howa, suwa zyýansyz täze tehnologiýalaryň esasynda gurulýar. Bu hem ölkämizi ekologik taýdan tämiz saklamagymyza kömek edýär.

Tebigatyň gözelligi diýseň täsindir. Üstesine hem, bu gözelligi özüniň özboluşlylygy bilen göreni özüne bendi edýär. Baý asman bulutlaryna baryp ýetýän daglaryň depesinden inýän çeşmeler, deňziň argynlygyny aýryp, süňňüni el bilen çekilen deýin ýeňledýän hemem köp dertlere melhem bolýan suwy, kükregiňi giňeldip, dem almaňy ýeňilleşdirýän baglaryň we gülleriniň hoştaplygy, adam synasy üçin bolan bejeriş palçygy, derýa tolkunlarynyň özi bilen getirýän jana şypaly mylaýym şemaly – bularyň hemmesi kesel bejeriş häsiýeti bilen uly ähmiýete eýedir. Sahy we bereketli türkmen topragy bolsa sunuň ýaly tebigy aýratynlyklara baýdyr.

Bu gün tebigaty goramaklyk baradaky toplumlaýyn, giň gerimli we uzak möhletli maksatnamalarymyz daşky gurşaw bilen gatnaşygy sazlaşykly guramaklyga, ekologiýa taýdan arassa ykdysadyýeti döretmeklige ugrukdyrylandyr. Halkara şertnamalaryň çarçuwasynda milli derejede we Orta Aziýa ölkeleri geriminde toprak we suw baýlyklarymyzyň oýlanyşykly ulanylmaklygy, öri meýdanlary we tokaý hojalygyny durnukly dolandyrmaklyk, biologik köpdürlüligiň goralyp saklanylmagy we artdyrylmagy hem-de klimatyň üýtgemegini, ozon gatlagyny goramaklyk babatda birtopar taslamalar durmuşa geçirilýär. Türkmenistan ölkesi sebitleýin we global ekologik meseleleri çözmekligi niýetläp BMG-niň daşky gurşaw we durnukly ösüş boýunça düzümleri bilen, şonuň ýaly-da, BMG-niň Ýewropa ykdysady komissiýasy bilen, Global ykdysady fond bilen, halkara hyzmatdaşlygy babatdaky German jemgyýeti we beýleki halkara institutlary bilen hyzmatdaşlygyny giňeldýär. Türkmenistan Hazar deňziniň deňiz gurşawyny goramak boýunça (Tähran konwensiýasy) Çarçuwaly şertnamasynyň we Orta Aziýada durnukly ösüş üçin daşky gurşawy goramak boýunça Çarçuwaly şertnamasynyň (Aşgabat konwensiýasy) hem agzasydyr. Şeýlelikde, kenarýaka zolaklaryň durnukly ösüşi, strategiki ugurlaryň esaslaryň biri bolup durýar we Hazar deňziniň kenarynda «Awaza» milli syýahatçylyk zolagynyň döredilmegi-de, bu ýerde diňe bir syýahatçylygyň ösüşine däl, eýsem bu sebitiň tebigy baýlyklarynyň goralmagyna, olaryň oýlanyşykly ulanylmagyna, ekologik howpsuzlygyň ähli düzgünleriniň ýerine ýetirilmegine hem-de ýerli ilatyň durmuş derejesini ýokarlandyrmaklyga ugrukdyrylandyr.

Türkmenistan durnukly ösüş boýunça Döwletara iş topary (komissiýasy) bilen hem, Halkara Araly halas etmek fondunyň kordinasion suwhojalyk Döwletara iş topary bilen hem işjeň hyzmatdaşlygy saklaýar. Bu netijeli hyzmatdaşlygyň çarçuwasynda Orta Aziýa ýurtlary bilen bilelikde köp ugurlarda,

esasan hem, klimatyň üýtgemegi, ekoulgamyň dikeldilmegi, çölleşmedir topragyň zaýalanmagynyň önüni alma meseleleri ýaly ugurlarda işler alnyp barylýar.

Ýurdumyzda milli ykdysadyýetiň ösüşini, aýratyn hem onuň senagat, ulag-daşama, kommunal hojalyk ýaly pudaklarynyň ösüşini ýokary depginde saklamaklyk, baýlyk tygşytlylygynyň netijeliligini ýokarlandyrmaklyk, şonuň ýaly-da, alternatiw energiýa çeşmelerini ösdürmeklik we ekologik taýdan howpsuz tehnologiýany ornaşdyrmaklyk meýilnamalaşdyrylýar. Klimatyň üýtgemegi boýunça şu ýylky kabul edilen Türkmenistanyň milli strategiýasynda kesgitlenen meseleleriň üstünlikli durmuşa geçirilmegi üçin Milli tokaý maksatnamasy, klimatyň üýtgemegine öwrenişme hereketiniň Milli meýilnamasy, klimatyň üýtgemeginiň netijelerini peseltme hereketiniň Milli meýilnamasy häzir işlenilip düzülýär. Gelejekde bu meýilnamalar, Türkmenistan döwletiniň BMG, Bütin dünýä banky we beýleki halkara guramalary bilen hyzmatdaşlykdaky durmuş-ykdysady ösüşiniň milli maksatnamalarynyň we strategiýalarynyň aýrylmaz bölekleri bolarlar. Bu tebigaty goraýyş resminamalaryna laýyklykda, 2013-nji ýyldan başlap, ýurdumyzda daşky gurşawy we tebigy baýlyklary goramaklyk, Garagum çölüniň biologik köpdürlüligini özleşdirmeklik boýunça ylmy-öwreniş işleri uly hyjuw bilen alnyp barlar. Häzirki döwrümüzde Hazar deňziniň ekologik meselelerini çözmeklige ugrukdyrylan köp taraply ylmy-öwreniş maksatnamalaryny taýýarlamaklyk amala aşyrylýar we Türkmenistanyň esasy goralýan tebigy ýerlerini ÝUNESKO-nyň tebigy miraslar Sanawyna goşmaklyk barada teklibi taýýarlamaklyk babatda hem gerekli işler alnyp barylýar.

Türkmenistanyň tebigatynyň täsin galdyryjy gözelligi bolan ýerleri halkymyzyň gymmatly tebigy baýlyklary bolup durýar. Döwlet goraghanalary we beýleki ýerlerimiz bu milli tebigy baýlyklarymyzyň arasyndadyr. Ülkämiziň goralyp saklanýan tebigy gymmaty uly bolan gözel ýerlerimiziň hatarynda Hazar döwlet goraghanasyny, oňa degişli Hazar döwlet goraghanasynyň Ogurjaly çäkli goraghanasyny we Esenguludaky meýdanlaryny, Sünt-Hasardag döwlet goraghanasynyň ýerlerini, Köpetdag döwlet goraghanasynyň ýerlerini we bu döwlet goraghanamyzyň Mäne-Çäçe goraghanasyny, Bathyz döwlet goraghanasyny, bu döwlet goraghanamyzyň ýanyndaky Pulhatyn çäkli goraghanasyny, Gyzyjlar çäkli goraghanasyny, Çemenebit çäkli goraghanasyny, Gaplaňgyr döwlet goraghanasynyň Gulantakyr we

beýleki meýdanlaryny, Sarygamyş çäkli goraghanasyny, Şasenem çäkli goraghanasyny, Köýtendag döwlet goraghanasyny, Kelif çäkli goraghanasyny, Repetek döwlet biosfera goraghanasyny, Amyderýa döwlet goraghanasynyň meýdanlaryny we ýene-de ajaýyp tebigy owadanlygy bilen tapawutlanýan kân-kân ýerlerimizi görkezmek bolar.

Ýurdumyzyň syýahatçylygy üçin ähmiýetli Döwlet goraghanalarymyzyň biri Köýtendag döwlet goraghanasydyr. Köýtendag döwlet goraghanasy Köýten daglarynyň we Gowurdak pes daglyklarynyň hem-de oňa ýakynlaşýan ýerleriň, derýa jülgeleriniň ekologik ulgamynyň toplumyny dikeltmek we gorap saklamak, ösümlik we haýwanat dünýäsiniň genetik goruny hem-de sebitiň tebigatyny goramaklygyň ylmy esaslaryny işläp taýýarlamak maksady bilen 1986-njy ýylyň 11-nji iýulynda döredildi. Onuň meýdany 37139 gektara deň bolup, ol, esasan, Köýtendagyň demirgazyk ýapgydynyň merkezi böleginiň ýokarky guşaklyklaryny öz içine alýar. Goraghana Lebap welaýatynyň Köýtendag etrabynda ýerleşýär.

Goraghana Garlyk (40000 ga), Hojapil (31635 ga), Hojaburjybelent (17592 ga) we Hoja garawul (6011 ga) çäkli goraghanalary degişlidir.

Häzirki wagtda Köýtendagyň biodürlüligi 2000-den gowrak görnüşden ybaratdyr. Köýtendagyň ösümlikler dünýäsinde (florasynda) halk we ylmy lukmançylykda ulanylýan derman ösümlikleriň 130-dan gowragy duşýar. Bu ýerde ösýän ösümlikleriň sekiz görnüşi Türkmenistanyň Gyzyly kitabynyň ikinji neşirine girizilendir. Häzirki wagtda goraghananyň çäklerinde ösümlik örtügi dikeldildi. Munuň esasy şaýady Zerewşan arçasynyň tokaýlyklarynda ýaş agaçlaryň ýyl-ýyldan köpelmegidir.

Köýtendagyň haýwanat dünýäsi (faunasy) hem özboluşlylygy bilen tapawutlanýar. Bu ýerde goraghana döredilenden soň, toýnakly haýwanlaryň baş sany artdy.

Türkmenistanda diňe Köýtendagda duşýan Türkmenistanyň Gyzyly kitabynyň (1999 ý.) 2-nji neşirine we Halkara tebigaty goramak jemgyýetiniň Gyzyly sanawyna giren Burma şahly teke goraghananyň çäklerinde ýyl boýy duşýar. Mundan başga-da, dag goçy, geçigaplaň we syrtlan ýaly haýwanlar hem ýyl-ýyldan köpeliýär. Häzirki wagtda käkiliğiň, oklukirpiniň, ýabany towşanyň populýasiýasy dikeldildi. Garaşsyz Döwletleriň Arkalaşygynyň çäklerine girýän ýerleriň faunasyna ýeke-täk bolan köýteniň kör balygy hem berk gorag astynda saklanylýar.

Goraghana degişli bolan Hojapil çäkli goraghanasynda dinozawrlaryň belent tekizligi, Umbar-dere şaglawugy, Kyrkgyz deresi atly tebigy ýadygärlikler hem bar. Garlyk çäkli goraghanasynda bol-sa dünýä belli Garlyk gowaklar ulgamy, kükürtwodorodly Gaýnarbaba çeşmesi ýerleşýär. Hojabur-ýybelent çäkli goraghanasynda bolsa köp asyrlap ýaşan gojaman pisselikler bardyr. Köýtendag döwlet goraghanamyzyň mysalynda görşümüz ýaly, Döwlet goraghanalarymyzyň ölkämiziň tebigy täsinlikle-rini, gözelliglerini gorap saklamaklykda möhüm ähmiýeti bar.

Ýurdumyzyň döwlet goraghanalarynyň ýene biri – Bathyz döwlet goraghanasydyr. Bu Döwlet goraghanamyz Paropamiz we Hindiguş gerşiniň dag eteklerinde, gözöl ölkämiziň günortasynda ýerleşýär. Ol 1941-nji ýylyň 3-nji dekabrynda, ölkämiziň haýwanlarynyň we ösümlikleriniň seýrek duşýan görnüşlerini goramak maksady bilen döredilipdi. Bu ýerde bar bolan tebigy toplumlar tutuş Ýewraziýanyň çäginde duş gelmeýär, bu ýeriň haýwanlarynyň we ösümlikleriniň köpüsi bolsa dünýäniň hiç bir ýerinde duş gelmeýär. Şoňa görä-de, ol dünýäniň iň möhüm goraghanalarynyň ha-taryna goşuldy we 2000-nji ýylyň başynda ÝUNESKO-nyň Bütindünýä medeni we tebigy mirasynyň sanawyna girizmek üçin hödürlenildi.

Goraghana 87680 gektar meýdany tutýar. Mundan başga-da, çäkli goraghanalaryň üçüsi: Çe-

mennebit, Pulhatyn we Gyzyljar onuň garamagyndadyr. Dürli meýdan görnüşleriniň üçüsini öz içine almak bilen, olar pisse tokaýlygy, çöllük sähra, akarsyz oýlar ýaly şertli atlary göterýärler.

Pisse tokaýlygy – munuň özi, Bathyzyň günbatar serhedinde ýerleşen daglyk ýerdir. Daşky görnüşi boýunça ol sawannany ýadyňa salýar. Agaçlar ýokarky pürleri bilen galtaşman, birek-birekden uzakda ösýär. Pisse agajy 500 ýyla çenli we hatda 700 ýyl hem ýaşap bilýär. Onuň miweleri ýokary hili bilen tapawutlanýar, 60%-e golaý ýagy özünde saklaýar.

Bu ýerde bitýän otlar boýlarynyň aňrybaş belentligi boýunça aşaky we ýokarky şekilde iki kiçi topara bölünýärler. Aşaky topara gyrtyç, ýylak we ösümlikleriň beýleki köp bezeg görnüşleri – malkol-miýa, gülälekler, çigildemler, delfinium, tutuş ýeri örtýänler degişlidir. Olardan «guşgy çigildemi» diýil-ýän endemik ösümligi örän täsindir, ol diňe Türkmenistanyň günorta-gündogarynda ösýär. Lemanyň sary çigildemi hem gözelligi boýunça ondan pes däl, ol hoşboý ysy bilen tapawutlanýar. Otlaryň ýokarky kiçi topary belendräk ösýän köpýyllyk pakyrlyry, gandyrýarlary, dadrany öz içine alýar.

Sähralyk Bathyzyň ýer üsti gurluşynyň (landşaftynyň) esasy görnüşidir. Pisse tokaýlygy ýaly otlar we sähralyk hem iki kiçi topary döredýär. Aşakdakysynda diňe gyrtyç we ýylak agdyklyk edýär, ýokarky topar tokaýa garanynda has gürdür we dürli ösümlikleri öz içine alýar. Olaryň arasynda çomuç-badrakema, köpýyllyk saýawan (zontik) ösümligi aýratyn orny eýeleýär. Çomuç tokaýlygy Bathyz sähralygynyň aýratynlyklarynyň biridir. Agamet astragaly hem sähralyk üçin häsiýetlidir.

Goraghananyň landşaftynyň üçünji görnüş 500 metr çuňlukdaky Ýeroýulanduz akarsyz oýlardy, onuň meýdany 300 inedördül kilometre golaýdyr. Gadymy zamanda Tetis deňziniň düýbünde bolan wulkan ojagy onuň döremeginiň sebäbi bolup hyzmat edipdir. Onuň hereketiniň netijesinde magma ýeriň jümmüşinden ýokary galypdyr, ýöne üste çykman, gadymy deňziň düýbünde galan gümmez ýaly bolup, ägirt uly «ştoklar» görnüşinde doňup galypdyr. Ýeroýulanduz akarsyz oýlary diýseň özüne çekijidir. Ol gulanlaryň we jerenleriň esasy ýaşaýan ýeri hökmünde hem täsindir. Bathyzyň ösümlük dünýäsi örän baýdyr, onda damarly ösümlikleriň müňden gowrak görnüş 75 görnüş 75 görnüş endemikdir. Ösümlikleriň 13 görnüş 13 görnüş Türkmenistanyň Gyzyl kitabyna girizildi, ol «Gyzyl kitap görnüşleriniň» umumy sanynyň 12%-ini düzýär.

Jandarlary barada aýdylanda bolsa, bu ýerde amfibiýalaryň 2 görnüş 2 görnüş, süýrenijileriň 39 görnüş 39 görnüş, guşlaryň 257 görnüş 257 görnüş, süýdemdirijileriň 26 görnüş 26 görnüş ýaşaýar. Goraghanada oňurgasyz jandarlaryň 1326 görnüş 1326 görnüş (kiçi görnüşleri) hasaba alyndy, olaryň 108-si (8,1%-i) endemiklerdir. Bathyz haýwanat dünýäsiniň 53 görnüş 53 görnüş Türkmenistanyň Gyzyl kitabyna girizildi, munuň özi ýurdumyzyň «Gyzyl kitap görnüşleriniň» umumy sanynyň 35%-ini düzýär. TTBGHB-niň Gyzyl sanawyna kepjebaş, balykçy bür-güt, gajar, ak durna, depe garaguşy, üç reňk gije uçýan ýarganat, bars we gulan girizildi.

Bu döwlet goraghanasynda haýwanlaryň we ösümlikleriň seýrek görnüşleriniň bolmagy ony Türkmenistanyň gözəl künjekleriniň birine öwürýär. Bathyz döwlet goraghanasy ýurduň ilatynyň arasynda uly meşhurlyga eýedir we ölkämiziň çäklerinden daşarda hem giňden tanalýar. Onuň özboluşly tebigaty bilen tanyşmaklyk syýahatçylarda ýatdan çykmajak täsirleri galdyrýar.

Ölkämiziň tebigy gözelligleriniň naýbaşy künjekleri bolan özboluşly goraghanalarymyz, ajaýyp ýerlerimiz we beýleki milli gymmatlygy möhüm bolan ýerlerimiz halkara syýahatçylygynyň üns merkezinde duran ýerlerdir.

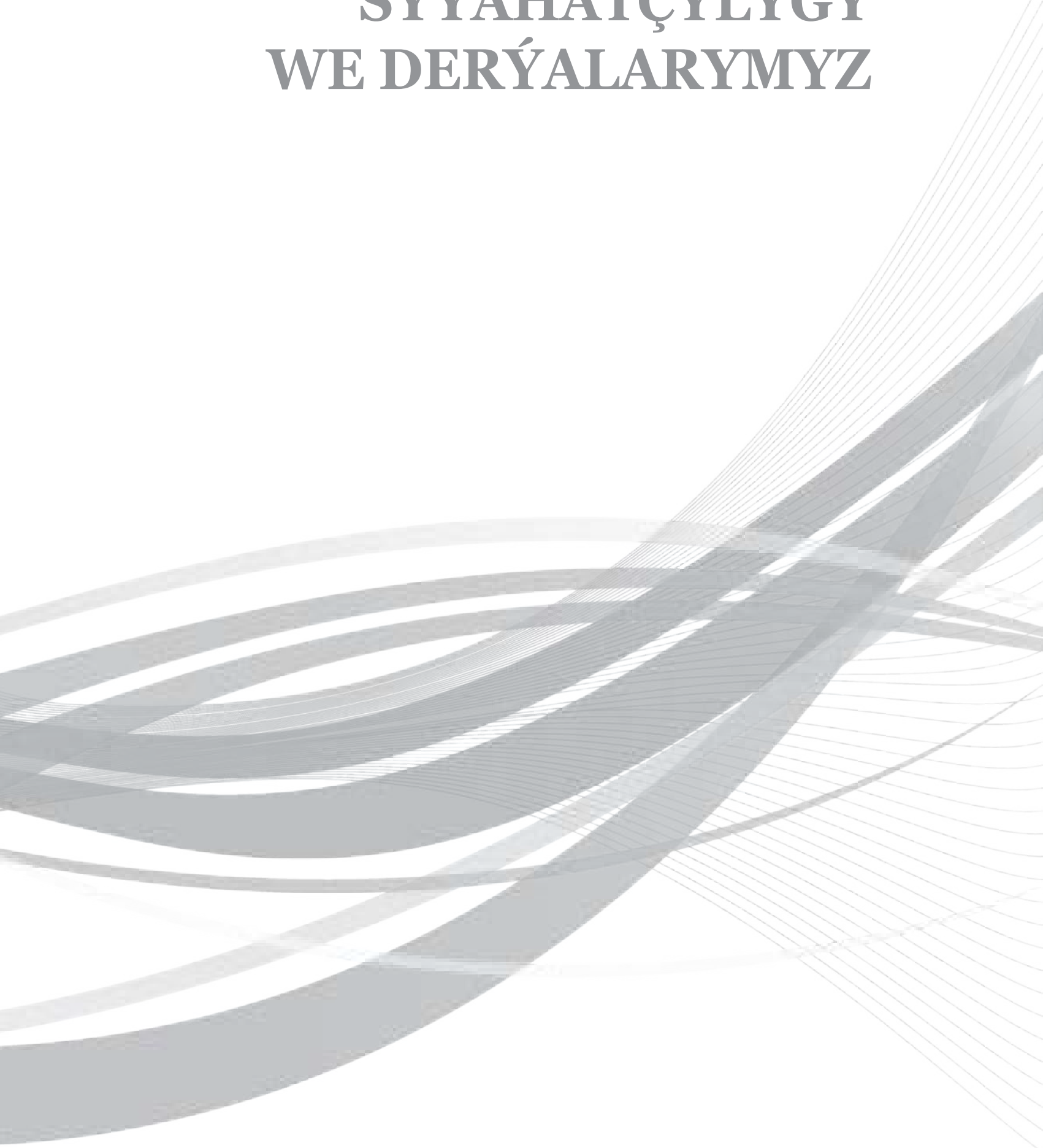

SUW
SYÝAHATÇYLYGY
WE DERÝALARYMYZ

Suw syýahatçylygy – dynç alşyň suwda gaýyklary, baýdarkalary, katamaranlary we beýleki ýüzüji ulaglary ulanmaklyk bilen geçirilýän görnüşidir. Munuň üçin özboluşly esbaplaşdyrma talap edilýär: gaýyklar, kürekler, egin-eşik, aýakgap, ýyladyjy daşlyk we ş.m. Suw syýahatçylygyny deňiz syýahatçylygyndan tapawutlandyrýarlar. Deňiz syýahatçylygynda suw üstündäki syýahatçylyk dowamly ýagdaýda gämili, ýörite ýa-da ýolagçy deňiz gatnaw ugry boýunça geçirilýär. Gäminiň üstünde syýahatçylara doly hyzmat ediliş guralýar. Suw syýahatçylygynyň we deňiz syýahatçylygynyň kämil derejede ýola goýulmagy üçin Türkmenistanda hemme mümkinçilikler bar.

Türkmenistanyň naýbaşy tebigy gözellikleri bolan künjekleriniň belli-belli bölekleri ölkämiziň derýalarynyň kenarlarynda jemlenendir. Türkmenistanyň derýalary – akymynyň güýçlüligi esasynda tolkunlary bilen kenarlaryny opuryp gidýänligi üçin «däli derýa» diýlen Amyderýa, dostlukly gatnaşykda bolan goňşy döwlet Owganystandan gözbaş alyp gaýdýan Murgap derýasy, Guşgy derýasy hem onuň bir gözbaşydyr, datly gawunlary bilen meşhur künjegimizi süýji suwy bilen doýurýan Tejen derýasy, dostlukly gatnaşykda bolan goňşy döwlet Eýrandan gözbaş alyp gaýdýan Etrek we Sumbar derýalary, doganlyk halklarymyzyň gatnaşmagynda zähmet gahrymanlygyny görkezen ildeşlerimiziň eli bilen döredilen Garagum derýasy ýaly derýalarymyzdyr. Türkmenistanyň suw baýlyklary babatda gürrüň edilende Tejen derýasynyň ugrundaky Dostluk suw howdanyny, Murgap derýasynyň ugrun-

daky Saryýazy suw howdanyny, Garagum derýasynyň ugrundaky Garaşsyzlygyň 15 ýyllygy adyndaky suw howdanyny, Hanhowuz suw howdanyny, Köpetdag suw howdanyny, Amyderýanyň ugrundaky Düýeboýun suw howdanyny, Jeýhun ýakasyndaky Soltantagt kölüni, Kerneý kölüni, Sarygamyş kölüni, Ketdeşor kölüni, ildeşlerimiziň zähmet gahrymançylygynyň miwesi bolan Garagum (Türkmen) kölüni, şonuň ýaly-da deňiz syýahatçylygynda hem möhüm ähmiýeti bolan goja Hazary we beýleki suw gymmatlyklarymyzy agzaman geçmek bolmaz.

Amyderýa Türkmenistan Watanymyzyň iň meşhur derýasydyr. Köne kitaplarda, gadymy golýazmalarda ýazylyşy ýaly, goja Jeýhun jennetden gözbaş alyp gaýdýan ýedi derýanyň biri bolmaly.

Başbermezek Jeýhunýň towlanyp akýşam, toraňnydyr petde, buýandyr beýleki gyrymsy agaçlar bilen jäheklenen kenarlaryndaky jeňňellerem ýatdan çykmajak duýgulary we geň galdyryjy täsirleri döredýär.

Öz döwründe tutuş Orta Aziýany ädimme-ädim geçen belli alym we syýahatçy A.Wamberi özüniň ýazgylarynda Amyderýanyň joşmakdan ýaňa möwç urýan tolkunlary, onuň suwunyň gyrmançalylygy hem batly akýşy ýaly aýratynlygy ozal hiç ýerde görmändigini, onuň kenarynda ýaşaýan türkmenleriň Amyderýanyňky deýin süýji suwuň başga hiç ýerde ýokdugy hakda aýdýan sözleriniň diýseň jaýdardygyny belläp gidipdir. Hakykatdanam, Amyderýa, onuň kenarlary özünde mukaddesligi, geň-taňlygy, ajaýyplygy we gaýtalanmajak öwüşginleri jemlemek bilen görenleri diýseň haýran galdyrýar.

Amyderýanyň kenarlary geň galdyryjy täsinliklere eýedir. Bu ýerde adam saglygyna amatly täsirini ýetirýän ýerler az däl. Gadymy Jeýhunýň kenarlary Gün dogan wagty juda hoştap, kenarýaka görnüşleri gaýtalanmajak öwüşgine eýe bolýar. Derýanyň üstünden gaýdýan şemal töweregiň howasyna täsir edip, diýseň jana ýakymly bolýar. Derýanyň suwunyň ähli tenekarlyklaryny özünde jemleýän tolkunlaryň gerşini sypap geçýän şemaldan soň dem almak diýseň ýakymly. Daş-töwerekdäki aňrsyna-bärsine göz ýetmeýän gara baglar Amyderýanyň tebigy jeňňellikleri bilen utgasyp, üýtgeşik bir gözellik döredýär. Aňrsy gözýetim bilen sepleşýän gür jeňňellikler, toraňny tokaýlary, tomsuň başyndaky daşgyndan soň peýda bolýan adajyklaryň ösümlük we haýwanat dünýäsi, iň esasy zat bolsa, iň bulançak hem-de joşly derýalaryň biri hasaplanylýan Jeýhunýň akymynyň ugrundaky melhem ýerler adam saglygyna dirilik güýjüni berýär diýip aýtmak bolar. Goja taryhyň menzilleriniň dürli döwürlerinde bu toprakda syýahatda bolan jahankeşdeleriň galdyryp giden ýazgylarynda bu dünýä belli derýa barada maglumatlary tapmak mümkin.

Ülkämiziň beýleki derýalary hem şeýle täsin tebigy gözelligi bilen tapawutlanýar. Munuň şeýledigini ölkämize syýahata gelen jahankeşdeler anyk göz ýetirerler.

DAG SYÝAHATÇYLYGY

Dag syýahatçylygynda gezelençler dag ýerlerini pyýada ýagdaýda geçmeklik, 3000-3500 metrden beýik bolan geçitlere çykmaklygyň, gaýa böleklerini, uçut gaýalary, gerişleri, eňňitleri, buzluklary we dag çaýlaryny geçmekligiň hötdesinden gelmeklik maksady bilen guralýar. Dag syýahatçylygy üçin hem ýöriteleşdirilen esbaplaşdyrma, gurallaşdyrma talap edilýär: syýahatça buz ýaryjy kerki, dag ýokarysy üçin niýetlenen köwüş, gaýa garmagy, buz garmagy, tüpeň, uzyn tanap ýüp we beýleki enjamlar gerek.

Güneşli Diýarymyzyň gözeli tebigaty täsinliklere örän bähý. Tebigatyň şol gözelliglerini we tebigy baýlyklaryny gorap saklamak, gymmatly çig mal hökmünde senagatda giňden peýdalanylýan tebigy baýlyklara aýawly çemeleşip, olary halkymyzyň abadançylygyna gönükdirmek esasy wezipeleriň biridir. Watanymyzyň senagat önümçiligi üçin ägirt möçberde çig mal gorlary bolan, tebigy baýlyklara eýe bolan künjeklere daglyk künjekler hem girýär. Tebigy baýlyklaryň ägirt uly gorlaryna eýe bolan ýurdumyzyň dag magdanlaryny baýlaşdyryjy iri toplumyň kadaly işiniň ýola goýulmagy, bu ugra degişli iri senagat kärhanalarynyň işiniň kämilleşdirilmegi, tebigy baýlyklardan peýdalanyň, täze önümçilik desgalarynyň gurulmagy halkymyzyň bagtyýar we eşretli durmuşyna gönükdirmek ugrunda alnyp barylýan möhüm işlerdir.

Ýurdumyzyň tebigy dag gözelliglerini göwsünde jemläň ýerlerimiziň biri Köýtendagdyr. Lebap welaýatynyň esasy tebigy dag gözelligi bolup durýan Köýtendag dag depeleriniň ulgamy Gissar belentliginiň günorta-günbatar dag şahasy bolup, türkmen topragynyň hakyky dür-merjenidir. Bu ýeriň tebigatynyň haýwanat dünýäsinde-de, ösümlükler dünýäsinde-de, Köýtendagyň gerişlerinde we gowaklarynda-da dünýäniň başga ýurtlarynda örän az duş geliniň täsinliklere gabat gelmek bolýar.

Köýtendag ülkesiniň tebigy gözelligleriniň arasynda Garlyk gowaklary: Gapgotan, Haşymoýuk, Aralykdaky we beýlekiler ýonulan şekilde emele gelen köp sanly stalaktitleri we stalagmitleri bilen hünärmenleriň we gowaklaryň gelip çykyşyny öwrenýän syýahatçylaryň ünsüni özüne çekýär. Häzir gowaklar Köýtendag goraghanasynyň hasabynda durýar. Köýtendag geologiýa-agtaryş ekspedisiýasy bolsa bu ýerde her aýda kada gözegçiligini geçirýär. 1985-nji ýylda açylan Gülşirin ýaly käbir gowaklar bolsa, girelgesiniň ozal känbir belli bolmanlygynyň we tebigy örtülgidiginiň hasabyna, özüniň ilkibaşdaky görnüşini saklap galypdyr.

Köýtendag ülkesi ýene-de köp zatlary: äpet Gaýnarbaba ýyly suw çeşmesi we onuň balyklary, şeýle hem onuň ýanyndaky Aksuw kükürtli suw çeşmesi, geň-enaýy arça tokaýlary, arnap jeňňellikleri bilen haýran galdyryp biler. Hut şu ýerde, Köýtendag daglarynda Türkmenistanyň iň beýik nokady – 3139 metr çüört-kesik beýiklikdäki Aýrybaba nokady ýerleşýär. Bu syýahaty söýýänler üçin ýurdumyzdaky däbe öwrülen dag gatnawdyr we munuň özi sebitiň ýene-de bir özboluşly baýlygydyr.

Köýtendagyň tebigy ýadygärlikleri we täsin ýerleri.

Köýtendagyň syýahatçylyk babatdaky ähmiýetli ýerleriniň bir tapgyry gowaklardyr. Köýtendagda karst gowaklarynyň 60-a golaýy bar. Garlyk gowaklar ulgamy we beýleki gowaklar Köýtendag döwlet goraghanasy tarapyndan berk goralýar. Bilşimiz ýaly, dünýä ýüzünde karst gowaklarynyň (Abhaziýadaky Nowoafon gowagy, ABŞ-daky Karlsbad gowagy, Türkmenistandaky Köwata gowagy) ulanymaga amatlysy syýahatçylygyň speleoturizm (gowaklara ekologiki syýahat) görnüşü üçin üstünlikli peýdalanylýar.

Gapgotan gowagy. Köýtendagdaky speleoturizm üçin häzirki wagtda adamlaryň baryp görmegi üçin has oňalyşy Gapgotan diýlip atlandyrylýan gowakdyr. Ol Aralyk diýlip atlandyrylýan gowak bilen birleşip, umumy uzynlygy 56 kilometr bolan gowaklar ulgamyny döredýär. Gapgotan gowagynyň häzirki ýagdaýy syýahatçylyk gatnawyny guramak üçin ykdysady tarapdan has oňaly, sebäbi beýleki gowaklar bilen deňeşdirilende bu gowaga barmak aňsat, içine ýol çekmek üçin ýerasty geçelgäni diňe abatlamak we syýahatçylyk gatnawynyň talabyna laýyk derejä getirmek gerek, şeýle hem içinde «wogonetkalar» üçin ýol gurmaga mümkinçilik bar. Gapgotan gowagyndaky stalaktitler, stalagmitler, geliktitler, antoditler we beýleki tebigy döremeler çyra şöhlesiniň ýagtysyna has-da owadan görünýär.

Köýtendag dereleriniň hem ýurdumyzyň syýahatçylyk ulgamy üçin möhüm ähmiýetliligi bar.

Kyrkgyz deresi. Köýtendagda, Hojapil obasynyň ýanynda Köýtendag döwlet goraghanasynyň Hojapil çäkli goraghanasynyň çäginde Kyrgyz diýlip atlandyrylýan dere bar. Hojapil obasyndan 1,5-2 kilometr günorta-gündogarda ýerleşýän Kyrgyz deresi bu sebitiň geçmişini we tebigy gözelligini öwrenmegiň taryhy çeşmeleriniň biridir. Bu täsin deräniň diwarlarynyň beýikligi 200 metr, deräniň ini 15 metrden 300 metre çenlidir. Deräniň ugry bilen birnäçe ýüz metr geçseň, ullakan güm-

Kyrkgyz deresindäki kemerli gowagyň girelgesi

mez şekilli kemerli gowaga barylýar. Kemerin ýokarsyna çenli 50 metr. Onuň sag gapdalynda bulak bar. Bu bulagyň suwy ozalky döwürlerden bäri derde melhem hasaplanylýp gelinýär. Suw ýokardan damja görnüşinde akyp düşüp, daş ýüzündäki ullakan gazany ýada salýan oýa düşýär we şol ýerde-de ýygnanýar. Bu dere barada öňden rowaýat bar. Onda aýdylyşyna görä, öňki zamanlarda şu deräniň ýanynda kyrk sany gözəl ýaşanmyş. Olar her gün kemere gelip, dynç alypdyrlar, suwa düşüpdirler. Bir gün bu oba duşman çozupdyr, gözeller gizlenipdirler, ýöne duşmanlar gyzlaryň gizlenen ýerini tapypdyrlar. Olar gyzlary ele saljak bolup, olaryň daşyny gabaýarlar, gyzlar ele düşmejek bolup Hudaýa nalyş edýärler. Şol wagt gudrat döräp, gaýalar süýşüp, geçelge döräpdir, gyzlar şol ýere giripdirler we gaýyp bolupdyrlar. Gaýalar bolsa öňki ýerine süýşüp, gyzlary duşmanlardan hemişelik gizläpdirler. Kemerde gyzlardan galan egin-eşikler, gap-çanaklar bolsa daşa öwrülipdir. Häzir hem oňat syn etseň öý goşlaryny, gap-çanaklary ýadyňa salýan daşlar duş gelýär. Gezelenje gelýän syýahatçylar bu ýeri keramatly saýyp, zyýarat edýärler, dileg edip, mata bölejigi bilen şu ýeriň palçygyndan togalak ýasap, gowagyň ýokarsyna zyňýarlar, şol zyňlan mata bölejigi ýokaryk ýelmeşe, dilegiň hasyl bolýar diýip hasaplaýarlar.

Hojagarawul deresi. Bu dere Köýtendag döwlet goraghanasynyň Hojagarawul çäkli goraghanasynyň çägene girýär. Bu ýerde «Hoja Goçgar ata öwülýäsi» ady bilen belli bolan keramatly ýeriň ýerleşýändigini sebäpli, zyýaratlyk ýer hasaplanylýar. Derede dury we süýji suwly çeşme akyp dur. Bu ýer hemişe, esasan-da, bahar aýlary köp adamly bolýar. Deräniň içiniň uzynlygy 2,5 km, onuň başlanýan ýeriniň beýikligi deňiz derejesinden 850 metr, girelgesinde 550 metr beýik. Derede «Gyzlytut baba» diýlip atlandyrylýan, ýaşy 650 ýyldan hem köp diýlip çaklanylýan gojaman, beýik tut agajy ösüp otyr. Şol sebäpli bu ýere «Tutlydere» hem diýýärler. Goja tut agajy il arasynda keramatly hasaplanyp, bu ýere zyýarata gelýän adamlar dilegleriniň hasyl bolmagy üçin agajyň şahalaryna mata

*Kyrkgyz deresindäki gowakda dileg
bilen zyňlan mata bölejikleri*

Umbardere şaglawugy

bölejliklerini daňýarlar. Bu hem ildeşlerimiziň etnografiýasy, ynanç-düşünjeleri bilen gyzyklanýan syýahatçylaryň ünsüni çekip biler.

Deräniň diwarlarynyň beýikligi 50-170 metr. Tutlyderäniň içinde mundan 50-60 ýyl öň derýa ýakasyna göçüp giden adamlaryň köne jaýlarynyň galyndylaryny görmek bolýar. Howanyň yssy wagt-lary deräniň içinde, salkyn saýaly agaçlaryň aşagynda adamlar dynç alýarlar. Dereden akýan çeşme suwunyň şarlawugy, gözəl tebigata gezelenje gelyän adamlary, syýahatçylary haýrana goýýar.

Daraý dere. Garlyk obasyndan 25 kilometr demirgazyk-gündogarda Bazardepe obasy ýerleşýär. Obanyň günorta-gündogarynda Daraý dere jülgesi ýerleşip, ol özüniň täsin çeşmesi bilen bu ýeriň tebigatynyň gözelligine gözelligi goşýar. Ol Köýtendag döwlet goraghanasynyň Hojagarawul çäkli goraghanasynyň çäğine girip, Köýtendagyň iň uzyn (18 km), beýik we gözəl dereleriniň biridir. Daraý derede ulagly baryp boljak aralyk, ýagny birinji бага çenli 8 kilometr. Daraý derede ýerli hozdan, üzüm-den, dagdandan, injirden, sütüklü kerkawdan, zerewşan arçasynydan ybarat tokaýjyk ýerleşýär. Salkyn saýaly baglar, dury we bol suwly çeşme bolsa adamlaryň dynç almagy üçin amatly şertleri döredýär. Bu deräniň gapdal gaýalarynyň beýikligi 300-600 metr bolup, olar pyçak bilen kesilen ýaly dik we kertdir. Deräniň içinden akyp ýatan dag derýajygy ona golaý ululy-kiçili şaglawuklary-şarlawuklary emele getirýär. Daraý dere guşlaryň mekany, bu ýerde Türkmenistanyň Gyzyt kitabynyň ikinji neşirine girizilen guşlardan jennet siňekçisi, depe syçançysy, sakgally garaguş, laçyn duş gelyär. Deräniň içinde kä halatlarda Türkmenistanyň Gyzyt kitabynyň ikinji neşirine girizilen burma şahly tekä hem duş gelmek bolýar. Bu ýerde dag gudratyny synlamaga, tebigatyň gözelligiden lezzet alyp, dynç almaga Türkmenistanyň ähli künjeklerinden syýahatçylar gelyärler.

Umbardere şaglawugy. Tebigatyň gözəl ýerlerinden biri Hojapil obasynyň günorta-gündogaryndaky Umbardere şaglawugydyr. Şaglawugyň suwy beýikligi 25-30 metr bolan uçutdan aşak gaýdýar. Şol uly beýiklikden şaglap gaýdýan suw ony baryp görenlerde ýatdan çykmajak täsir galdyrýar.

Bu ýeriň kölleriniň hem syýahatçylyk ähmiýeti uludyr.

Kette köli. Bu köl Köýtendagyň etegindäki karst köli bolupdyr. Soňra ony adamlar gaçy gurup, suw howdanyna öwürüpdirlir. Kölüň uzynlygy 1 kilometre ýakyn, ini 600 metr, çuňlugy 37 metre ýetýär. Ol Köýtän obasynda, «Gündogar» syýahatçylyk merkezine golaý ýerleşýär. Köl ýakasyna Köýtän geologiýa-gözleg ekspedisiýasynyň dynç alyş mekany ýerleşýär. Bu ýer tomus aýlary köp adamly bolup, suwa düşmek we kölde syýahat etmek üçin örän amatly. Kölüň suwy, esasan, dag çeşmelerinden akyp gelyän dury, süýji suwdan hasyl bolýar. Kölüň suwy suw ýetmezçilik edýän wagtlyry oba hojalyk ekinlerini suwarmakda hem peýdalanylýar.

Bu künjegiň tokaýlaryny hem agzaman geçmek bolmaz.

Arnap tokaýjygy. Arnap tokaýjygy Köýtän obasynda «Gündogar» syýahatçylyk merkeziniň ýakynynda ýerleşýär. Bu tokaýjyk örän täsin, ýagny ol arassa arnap agaçlaryndan emele gelen, agaçlarynyň sany, ululygy we ýaşı boýunça Orta Aziýada ýeke-täk hasaplanylýar. Bary-ýogy ýarym gekardan köprak ýerde arnap agaçlarynyň dürli ululykdaky iki müňe golaýy ösüp otýr. Oňa Tebigat ýadygärligi statusy berlen we AGM-e deňişli, Köýtendag döwlet goraghanasy tarapyndan goralýar. Ýerli ilatyň arasynda bu ýer «Çylan ata öwliýäsi» ady bilen tanalýar we keramatly ýer hasaplanylýar. Rowaýatda aýdylyşyna görä, gadym zamanlarda, bir keramatly adam çeşme boýunda dynç almak üçin düşläpdir we elindäki hasasyny ýere dürtüp goýupdyr. Ýere dürtülgi hasa ýaprak çykaryp, kök urupdyr. Şol ýekeje gögeren agaçdan wagtyň geçmegi bilen köpelip, arnap tokaýjygy emele gelipdir. Şol çeşmäniň suwy bolsa şypaly suwa öwürilipdir. Bu rowaýatyň hakykata näçe ýakyndygy näbelli, ýöne şol çeşmäniň suwunyň düzüminde kükürtliwodorodyň barlygy sebäpli, dermanlyk häsiýete eýe. Syýahatçylar bu ýere her dürli kesellerden, esasan hem, deri kesellerinden saplanmak üçin gelyärler. Arnap tokaýjygynda Türkmenistanyň Gyzyt kitabyna girizilen, daşky görnüşi boýunça-da aýratyn owadan guş – uzynguýruk jennet siňekçisi duş gelyär.

Köýtendagda taryhy jähtden örän wajyplygy bilen tapawutlanýan ýer bar. Ol millionlarça ýyl mundan ozalky döwürlerde ýaşan läheň dinozawrlaryň aýak yzlarynyň saklanyp galan tekizligidir. Bu ýerde millionlarça ýyl öň ýaşap geçen dinozawrlaryň ululy-kiçili yzlarynyň 400-den gowragy daşyň ýüzünde anyk möhürlenip galypdyr. Aýak yzlar bu edebiýatlarda getirilýän sandan has köp bolmagy hem mümkin.

«Dinozawrlaryň yzy» tekizligi Hojapil obasynyň golaýynda, Köýtendag döwlet goraghanasynyň Hojapil çäkli goraghanasynyň çäginde ýerleşip, dünýä syýahatçylygy we ylmy jemgyýetçiligi üçin örän

ähmiýetlidir. Dinozawryň yzy ýerleşýän daş tekizligine (plato) ulagly ýakyn baryp bolýar, düşlenýän ýerde çeşme akyp dur.

Çeşmeler hem dynç alyşda möhüm ähmiýetli gözel täsinlikdir. Köýtendagdaky Gaýnarbaba çeşmesi Künjek obasynyň 4-5 kilometr günorta-günbatarynda ýerleşýär. Gaýnarbaba çeşmesi öz gözbaşyny ýura döwrüniň hek daşlarynyň suwly gatlagyndan alýar we onuň çykýan ýerinde meýdany 50x50 metr bolan howdan bardyr. Çeşme suwy düzüminiň himiki elementlere baý bolanlygy sebäpli, onuň örän oňat bejeriş häsiýeti bar.

Gaýnarbaba çeşmesi ilat arasynda keramatly zyýarat ýer hasaplanyp, hemişe köp adamly bolýar. Bu ýere Watanymyzyň ähli ýerlerinden adamlar zyýarata gelýärler. Gaýnarbaba täsin syrly ýer bolup, bu ýerden 2 sany çeşme joşup çykýar. Olaryň biriniň dury suwy toplanyp, uly bolmadyk köl emele getirýär, durnaç gözi ýaly dury suwunda kölüň içindäki balyklar we beýleki jandarlar aýyl-saýyl görünýär. Ikinji çeşmäniň suwy süýt ýaly ak bolup, iki çeşmäniň-de suwy şypaly hasaplanýlýar. Iki çeşmäniň biri-birine örän ýakyn ýerleşýändigini, suwlarynyň bolsa dürli-dürlüligi täsindir. Çeşmeleriň suwy minerallaşan we olar biri-birinden suwunyň düzümindäki kükürtliwodorodyň moçberi bilen tapawutlanýarlar. Häzirki wagtda şol ýere syýahatçylaryň köpçülikleýin we hemişe barýandygy sebäpli, adamlara dynç almakda oňalyklar döretmek maksady bilen birnäçe pawilion, naharhana üçin jaý gurlup, abadanlaşdyryş işleri geçirildi.

Gaýnarbaba çeşmesinde Türkmenistanyň Gyzyt kitabynyň ikinji neşirine girizilen, diňe şu ýerde duşýan Garlyk melaniodesi atly balykgulak ýaşaýar. Gaýnarbaba keramatly ýer hasaplanýandygy üçin, çeşme suwundaky balyklar özlerini erkana duýýarlar, sebäbi adamlar şol ýeriň balygyny tutmagy günä hasaplap, olara degmeýärler. Gaýnarbaba çeşmesi Köýtendag döwlet goraghanasynyň Garlyk çäkli goraghanasynyň çägene girýär.

ÇÖL SYÝAHATÇYLYGY

Türkmenistanyň tutuş meýdanynyň esasy bölegini çölüň dürli görnüşleri eýeleýär. Çäge depele-
rinden emele gelen çöllük landşaft Türkmenistanyň tebigatynyň özboluşly keşbini döredýär.

Türkmenistan ülkesi we Garagum çöli biri-birinden hiç aýryp bolmaýan iki sany ýer adalgasydyr. Ülkämiziň esasy bölegini eýeläp oturan Garagum çölüniň ady «gara gum» diýmekligi aňladýar we bu adalgadaky «gara» sözüniň türkmençede üç manysynyň bardygy: gara (reňk), gara (demirgazyk) we gara (halk, il-ulus) manysyny berýändigini ýazylýar.

Garagumuň umumy meýdanynyň 350 müň inedördül kilometre deňdigi edebiýatlarda ýazylýar. Garagum çöli günortada Köpetdag eteklerindäki düzlüklerden we Paropamiz eňňitlerinden başlap, demirgazykdaky Horezm pesliklerine çenli hem-de gündogarda Amyderýa ýakalaryndan başlap, günbatarda Uzboýuň köne akabasyňa çenli ýaýlyp ýatyr. Bu çöl günbatardan gündogara, takmynan, 800 kilometre we demirgazykdan günorta bolsa 450 kilometre uzak gidýär.

Garagum çöli özüniň fiziki-geografik özboluşlyklary boýunça üç bölege bölünýär: Merkezi Garagum, Zaunguz (Zawungyz) çöllügi we Günorta-Gündogar çöllük. Garagum ýer sudurynyň (landşaft) görnüşi babatda-da dört görnüşdedir: giňişli gum alaňlary, güberçek gum alaňlary, keşleýin gumlar we takyrly-şorly düzlük (tekizlik, deşt) ýerler.

Garagum çölüniň gözelligi barada-da, ýowuzlygy barada-da az ýazylan däl. Çölümiziň bu tapawutly häsiýeti syýahatçylaryň ünsüni dolulygyna çekýär, çölüň ýowuzlygy bolsa, ekstremal syýahatçylygyň döredilmegi üçin esas döredýär. Çölüň ýokary gyzgynlygy tomusda kölegede $+50^{\circ}$ C-ä ýetýär, gysda bolsa -30° C-ä barýar. Bu ýerde gury gyzgyn tomus maý aýyndan başlap oktyabr aýynyň ortasyna çenli barýar, ondan soň bolsa, gury güýz başlanýar. Gys çölde aýazly bolýar, käte-de maýlaýar. Käte-käte ýagýan ýagmyr-ýagş oktyabr aýlarynda ýagyp başlap, aprele çenli dowam edýär. Gar ýagýan döwürlerem bolýar, käte-de boranly-ýagmyrly ýowuzlygy bar.

Çöl syýahatçylygynda gezelençler çölüň ymgyr-ymgyr depelerini düýeli, atly ýa-da çöl çägesinde ýöremäge uýgun awto-moto ulagly geçmeklik, çölüň käbir gözəl künjeginde eglenip dynç almaklyk, ýa-da jöwzaly ýowuz çölüň alaňlaryny pyýada ýagdaýda geçmekligiň hötdesinden gelmeklik maksady

bilen guralýar. Çöl syýahatçylygyny amala aşyran kişiniň suw üpjünligi ygtybarly, şonuň ýaly-da ýakyjy Gün şöhlesinden goraýyş esbaplary taýýarlykly ýagdaýda bolmagy esasy talap bolup durýar.

«Çöl syýahatçylygy» bu adalga köp ölkeleriň syýahatçylyk ulgamynda ýokdur we ol ýurtlarda çölüň ýokdugy muňa sebäpdur. Bu syýahatçylyk adalgasyny diňe çöl baýlygyna eýe bolan ölkeler ulanyp biler. Biziň Garagum çölümüz dünýäniň meşhur çölleriň biridir. Onuň hiç zat bitmeýän «öli çöl» dälidigini geograflar belläp geçýärler. Çägeli çöllükdäki çöl ösümlükleriniň tokaýlygy reňbe-reň gök-ýaşyllyga basyrylan ýaşayşyň hakyky mekanydyr. Ýiti Günüň ýagtylygynda, çölüň ymgyr-ymgyr depeleriniň içinde goýy ýaşyl öwsüp duran, gara ojaryňdyr-sazagyň gür agaçlary ösüp otýr. Gün ýygyna altyn öwüsýän ojar baldaklarydyr-pürleriniň arasynda, käte olardan saýlanyp, gyzyly gandymyň kiçi bolmadyk miweleri kapasaň aňyrsynda görünýän gülgüne tuty ýaly yşyklanyp görünýär. Gara ojaryň gür ýaşyllygy ýiti sary çöl depeleriniň «deňziniň» içinde dörän ada ýaly görünýär we özüniň şypa beriji kölegesi bilen jöwzaly Günüň yssysyndan bez bolan çölde barýan ýolagçylaryň halasgäri bolup göz önünde peýda bolýar. Şu ýerde biziň ölkämize dynç almaga gelen bir daşary ýurtly syýahatçynyň: «Biziň şäherlerimizde, biri-birine tas degip duran, asmana çenli uzap gidýän we ýüz gatdan geçýän beýiklikdäki äpet jaýlardan ýaňa özüni kinniwanja adam hökmünde duýýarsyň we kapasadaky ýaşayş ýaly psihikaňy basýan durmuşdan bez bolýarsyň. Çöle gelip, depä çykyp gözýetime garasaň welin, özüni azatlykda, erkinlikde we bu dünýäniň eýesi bolan ägirt ynsan hökmünde duýýarsyň. Belki, şunuň ýaly tebigatda ýaşayanlygy üçindir, türkmenler özüne göwni ýetýän, mertebeli we hoşniýetli adamlardyr» diýeni ýadyňa düşýär. Dogrudan hem, bu syýahatçy biziň şu gojaman çölümüzüň içinde ýaşap görmeýän, ynsanyň psihiki duýgusyna oňaly täsiri bolan tebigy gowulyklarymyzy görüpdir. Elbetde, biziň tebigatymyzyň el deşilmedik künjeklerden ybaratdygy we çöl alañyna çykyp, alyslara seredende gözýetim çyzygyny görüp bilýändigini sebäpli, biziň döwletimiziň raýatlary ruhbelent ynsanlardyr. Türkmenistanyň Prezidenti, Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň akademigi, lukmançylyk ylymlarynyň doktory, professor Gurbanguly Berdimuhamedow ynsan ruhuna oňyn täsir edýän bu tebigy baýlyklarymyzy Türkmenistanyň syýahatçylyk ulgamynda ýokary derejede peýdalanylmaladyny nygtaýar.

Garagum çölüniň giňiş meýdany Türkmenistanyň maldarçylygynyň ösüşiniň esasy bazasy bolup hyzmat edýär. Eger gys ýowuz gelmese, çöl içindeki öri-meýdanlarda tutuş ýyl içinde diýen ýaly mallary otladyp bolýar. Garagum çölüniň içinde çarwaçylyk we awçylyk bilen meşgullanýan ilatly obalar bar, çölün ýakalarynda bolsa ýarym çarwaçylyk, ekerançylyk bilen meşgullanyp, durmuş ýöredýän türkmen obalary bar. Gumy etekläp oturan şol bereketli toprakly obalaryň birem, hormatly Prezidentimiziň atalarynyň obasy Yzgantdyr. «Geçmişde Yzgant bilen Köşi Arkajyň in bag-bakjaly, ýaşyla bürenip oturan obalary bolupdyr. Ymgyr çölün içi bilen Günüň jöwzaly gyzgyn şöhlesinden ýadap bu ýere gelen söwda kerweni Gün görmän, Yzgandy geçip gidipdir. Şahalaryny aşak sallap oturan ösgün baglardan erikdir beýleki miweleri düýäniň üstünde gidip barýarkaň alyp iýip oturmaly eken. Geçip barýan kişi düýede oturan yerinden obadan çykýança horjunyny miwelerden dolduryp bilipdir. Yzgantda miweli baglar miwesini şeýle bol getirer eken» diýlip, bu obaly ýaşululardan ýazylyp alnan etnografik maglumatlarda aýdylýar. Ýerli ýaşulular, gumuň içinde «Atagyň berki» atlandyrylan ýeriň bardygyny hem aýdýarlar. Şol ýerde hormatly Prezidentimiziň maşgala nebereleriniň nesilbaşsýy Nepesaly baýyň ýaýlak yeriniň, öri meýdanynyň we guýusynyň bolandygyny alymlarymyz öwrendiler. Türkmenlerde «Suw damjasy – altyn dänesi» diýen atalar sözi bar. Ýagny bu parasatly sözlem, gum içinde suwuň aýalmalydygyny, ryýa etmän ulanylmalydygyny aňladýan diýim bolup durýar. Nepesaly baý il-ulus üçin gazdyran guýy suwuny ilata hiç gysganman eçilipdir, sorap gelene mallar üçin bolsun, ynsanlar üçin bolsun, isledigi mukdarda suw berer eken. Ol asyly türkmen baýlarynyň häsiýetini özünde jemläpdir we sahawatly ynsan bolupdyr. Türkmençilikde «Ile sahawat etseň, tohumyň bereket tapar!», «Taňry jomart we sahawatly soý-tohuma gut iberermiş» diýilýär. Käte-käte hormatly Prezidentimiz hem bu ýerlere, atalarynyň ýurduna, mähriban çölümize gelip, çöl içine syýahata çykýar, ajaýyp türkmen tebigatyndan we topragyndan diýseň täsirli ruhy lezzeti alyp gidýär. Ildeşlerimize-de, çölün arassa howasyndan nepesiňi doldurmaklyk we gum gözelliginden lezzet almaklyk maksady bilen çöle syýahata çykmaklygy maslahat berýäris. Çöl gyzyklandyryjy we syrly özboluşlylygy bilen ynsany özüne bendi edýär.

SPORT SYÝAHATÇYLYGY

Döwrebap adamy sportuň haýsydyr bir görnüşleri bilen meşgullanmaýan ýa-da gyzyklanmaýan şekilde göz önüne getirmek hem kyn. Bu sebäpden dünýäde sport syýahatçylygy halkara syýahatçylygyň meşhur görnüşleriniň biridir. Ýokarda-da görkezilişi ýaly, «Sport syýahatçylygy» diýlip höwesjeňleriň we professionallaryň sport ýaryşlaryna (täjirçilik häsiýetlilerinden başgalary) gatnaşmaklygy bilen, şeýle hem sport çärelerine tomaşaçy hökmünde bar-maklygy bilen baglanyşykly syýahatçylyga düşünilýär. Sport syýahatçylygy – işjeň dynç almanyň, maksada ugrukdyrylan we işjeň ýagdaýda bedeniň fiziki taýýarlygynyň görnüşlerini, hereketlerini hem-de türgenleşmelerini öz içine alan bir görnüşidir. Muňa mysal hökmünde, suwda ýüzmäni, ylgamany, tigirli gezelençleri we beýleki görnüşleri görkezmek bolar. Sport syýahatçylygynyň baş wezipesi – syýahatçynyň sportuň saýlanyp alnan görnüşini bilen meşgullanmaklygynyň mümkinçiliklerini kepillendirmekdir.

Sport bilen meşgullanmaklygyň her bir ynsanyň saglygy üçin örän peýdalydygy bir hakykatdyr. Şol sebäpli hem, Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe ýurdumyzda saglygy goraýşy we sporty ösdürmäge, has-da kämilleşdirmäge aýratyn üns berilmegi ýola goýuldy. Bu ugurda edilýän ähli işlerde halkyň bähbidinden ugur alynýar. Sagdyn durmuş ýörelgesiniň tarapdary we wagyz-nesihatçysy bolan hormatly Prezidentimiz: «Sportuň saglyk üçin we öndürijilikli iş üçin näderejede peýdalydygyny öz şahsy tejribämden bilýärim, men sagdyn durmuş ýörelgesiniň işjeň wagyz-nesihat edijisi bolmagy borç hasaplaýaryn» diýip belleýär.

Bilim özgertmelerini amala aşyrmagyň gidişinde hormatly Prezidentimiziň ilkinji kararlarynyň biriniň mekdeplerde bedenterbiýe dersini dikeltmek, soňlugy bilen bolsa ýöriteleşdirilen sport mekdeplerini döretmek hakynda bolandygyny ýatlasak, ýerlikli bolar. Ýurdumyzda saglygy goraýşy top-

lumlaýyn we yzygiderli kämilleşdirmek, köpçülikleýin bedenterbiýe-sagaldyş hereketini, sporty ösdürmek meselesini çözmeklik ýurt Baştutanymyzyň halk bähbitli alyp barýan işleriniň içindedir. Biziň ölkämyzde gurdurylýan köp sanly sport desgalary hem türkmen sportunyň dünýä derejesinde ýaýbaňlandyrylmagyna uly itergi berer. Nesip bolsa, il-ulsumyzyň bagtyýarlyk döwründe Watanymyzyň sport abraýy mundan beýläk hem ýokarlanyp, halkara derejeli ussat türgenlerimiziň

sany has-da artar. Türkmenistan döwletimizde halkara derejedäki sport çäreleriniň geçirilmegi bolsa, sport syýahatçylygynyň has-da ösmegine ýardam eder.

Pyýada syýahatçylygy – syýahatçylyk jahankeşdeliginiň pyýada amala aşyrylýan görnüşidir. Pyýada syýahatçylyk saparlarynyň gidiljek ugurlary üçin, köplenç, düzlüklerdäki, dag eteklerindäki, belentligi o diýen beýik bolmadyk (takmynan, 3000 metre çenli beýiklikdäki) daglardaky, hakykatda, islendik etraplarda bar bolan ýollar saýlanyp alynýar. Pyýada syýahatçylygy üçin gerek bolan esbaplar: goşhalta, gurma çadyr, berk aýakgap we beýleki zatlardyr.

Tigirli (welosipedli) syýahatçylyk – işjeň dynç alşyň uzak bolmadyk gezelençlerinden başlap, çylşyrymly tigirli syýahatlara çenli köp görnüşleri özüne birleşdirýän meşhur syýahatçylyk ugurlarynyň

biridir. Tigirli syýahatçylygyň saparlarynyň gidiljek ugurlary dürli ýerlerde – ýaşaýyş mesgenleriniň, oba-şäherleriň arasyndaky gara ýollarda, daşly ýa-da gumak ýollarda, düzlük sähralarda, dag geçitlerinden aşyp geçýän ýollarda guralýar. Syýahatçylygyň bu görnüşü üçin ýörite niýetlenilen gurluşly tigirler (welosipedler) taýýarlanylýandyr.

Birtopar sowuk yklymly ýurtlarda sport syýahatçylygynyň gysky görnüşleriniň giňişleýin ýaýbaňlanýandygy görünýär. Olaryň biri garyň üstünde syýahatçylyk (ýa-da lyžaly syýahatçylyk) diýlip atlandyrylýar. Sport syýahatçylygynyň bu görnüşinde gezendeler aýagyna geýen gar gaýaklarynda (lyžalarynda) garyň üstünde hereket edip düz sähralarda, dag eteklerinde gezelenç edýärler. Bu syýahatçylyk gatnaşyjylardan ýörite taýýarlygy we gurnaýjylardan bolsa ýokary derejede ünsli bolmaklygy talap edýär.

Atly syýahatçylyk – işjeň dynç alyşdaky Sport syýahatçylygynyň bir görnüşidir. Ol döwlet goraghanalarynyň we milli parklaryň içinden geçýän ugurlarda atly gezelenç etmekligiň üsti bilen amala aşyrylýar. Biz ýokarda türkmen atçylygy we onuň syýahatçylyk ulgamynda ulanylmaklygynyň ähmiýeti barada gürrüň edipdik. Atly syýahatçylyk ekologik syýahatçylygyny gowy görýän jahankeşdeleriň arasynda uly meşhurlyga eýedir, sebäbi sport syýahatçylygynyň bu görnüşü jahankeşdeleriň ulag gatnawlaryndan daşda bolan we tebigatyň döreden el degridilmedik ýerlerine syýahat etmegidir. Atly

syýahatçylygyň işlenip düzülmeginiň we hakykat ýüzünde amala aşyrylmagynyň kynçylygy topara gatnaşýan atlaryň aýratyn tapawutly ideg edilmegi, gatnalýan ýollarda dynç alyş ýerleriniň döredilmegi hem-de özboluşly aýratyn howpsuzlyk çäreleriniň geçirilmegi we şuna meňzeşler bolup durýar.

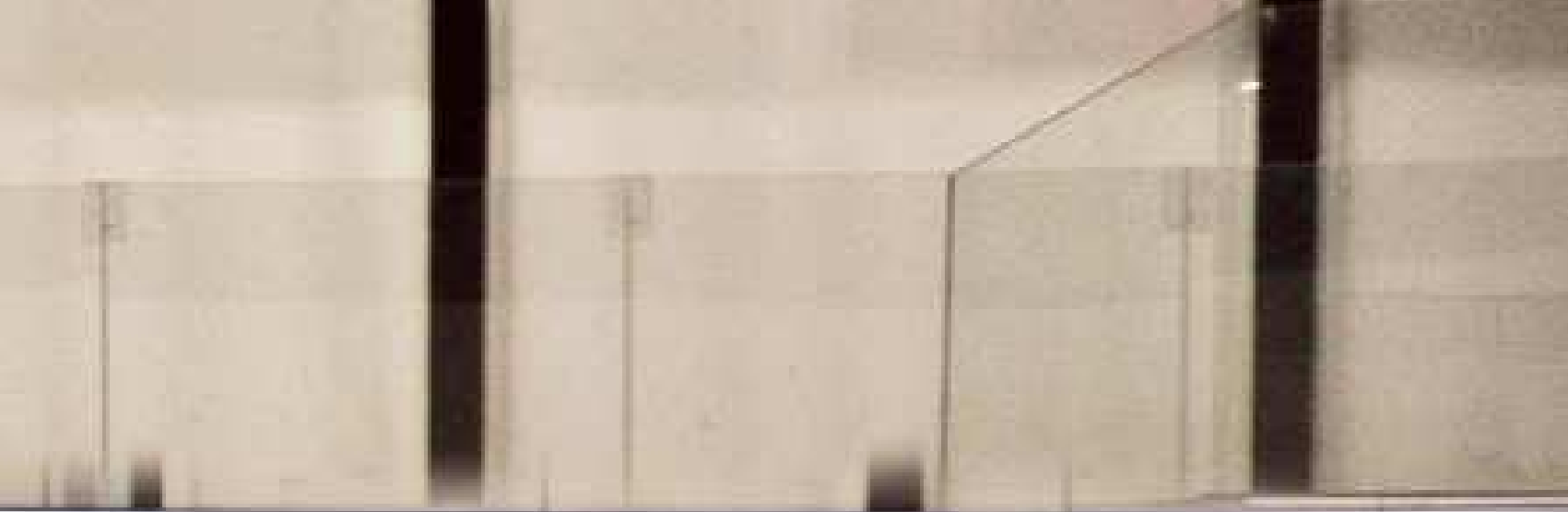

TÜRKMENISTANYŇ KANUNY

Syýahatçylyk hakynda

Şu Kanun Türkmenistanyň çäginde syýahatçylyk işiniň hukuk, ykdysady, durmuş we guramaçylyk esaslaryny kesgitleýär.

I bab. Umumy düzgünler

1-nji madda. Şu Kanunyň maksady

Ykdysadyýetiň ýokary girdejili pudagy hökmünde syýahatçylygyň emele gelmegi we syýahatçylyk hyzmatlarynyň bazarynyň ösmegi, ilatyň iş bilen üpjünçiligi, altyn puluň gelmeginiň artmagy, syýahatçylaryň we syýahatçylyk işiniň subýektleriniň hukuklarynyň we kanuny bähbitleriniň goralmagy üçin hukuk esaslaryny döretmek şu Kanunyň maksady bolup durýar.

Şu Kanun işi syýahatçylyk hyzmatlaryny etmek bilen baglanyşykly ýuridik we fiziki şahslara, şeýle hem şol hyzmatlary alýan şahslara degişlidir.

2-nji madda. Şu Kanunda ulanylýan esasy düşüňjeler

Şu Kanunda aşakdaky esasy düşüňjeler ulanylýar:

syýahatçylyk – fiziki şahslaryň hemişelik ýaşayan ýerinden tölegli iş bilen meşgul bolmazdan dynç almak üçin, sagaldyş, öwreniş, professional-işewürlik, bilim, sport, dini we beýleki maksatlar bilen wagtlaýyn bolunýan ýurda (ýere) gezelenji;

syýahatçylyk işi –gezelençleri we olar bilen baglanyşykly syýahatçylyk hyzmatlaryny guramak boýunça ýuridik şahslaryň we syýahatçylyk hyzmatlaryny edýän (hususy telekeçiler hökmünde hasaba alnan) fiziki şahslaryň işi;

syýahat – belli bir ugur boýunça takyk möhletlerde toplumlaýyn syýahatçylyk hyzmatlary bilen üpjün edilen gezelenç;

toplumlaýyn syýahatçylyk hyzmaty – buýruja (sarp edijä) edilýän ýa-da teklipe edilýän umumy baha üçin düzüminde azyndan iki hyzmat (ýerleşdirmek we daşamak) bolan tehnologik taýdan baglanyşykly hyzmatlaryň toplumy;

syýahatçy – tölenilýän iş bilen meşgul bolmazdan sagaldyş, öwreniş, professional-işewür, bilim, sport, dini we başga maksatlar bilen Türkmenistanyň çäklerinde ýa-da ondan daşarda ýigrimi dört sagatdan alty aýa çenli ýa-da ýigrimi dört sagatdan az, ýöne dynç almak üçin bir gije ýatmak bilen gezelenç edýän fiziki şahs;

syýahatçylyk operatorlyk işi (syýahatoperatorlyk işi) – syýahatçylyk işine ygtyýarnamasy bolan we syýahatçylyk agentlerine hem-de syýahatçylara syýahatçylyk önümini döretmek, öňe sürmek, gitmek we durmuşa geçirmek boýunça işi amala aşyrýan ýuridik şahslaryň işi. Syýahatçylyk operatory çykyş syýahatçylygyny guramak boýunça hyzmatlary etmekde aýratyn hukuga eýedir;

syýahatçylyk agentlik işi (syýahatagentlik işi) – syýahatçylyk işine ygtyýarnamasy bolan we syýahatçylyk operatory tarapyndan çykyş syýahatçylygy boýunça işlenip taýýarlanylýan syýahatçylyk önüminiň öňe sürülmegini we durmuşa geçirilmegini amala aşyrýan ýuridik we fiziki şahslaryň işi. Syýahatçylyk agentleri giriş we içerki syýahatçylyk guralanda özbaşdak işi amala aşyrýar;

syýahatçylyk hyzmatlary – syýahatçylyk işiniň subýektleriniň syýahatçyny ýerleşdirmek, naharlamak, oňa ulag, maglumat-mahabat hyzmatlaryny etmek, şeýle hem syýahatçynyň talaplaryny kanagatlandyrmaga gönükdirilen beýleki hyzmatlar;

syýahatçylyk baýlyklary – syýahatçylyk görkeziş desgalaryny özünde jemleýän tebigy-klimat, şol sanda aýratyn goralýan tebigy ýerlerdäki, şeýle hem taryhy, durmuş-medeni, sagaldyş desgalary,

şeyle hem syýahatçylaryň ruhy isleglerini kanagatlandyrmaga, olaryň fiziki güýçlerini dikeltmäge we ösdürmäge ýardam etmäge ukyply beýleki desgalar;

syýahatçylyk önümi – syýahatça ýerlemek üçin niýetlenen syýahatçylyk baýlyklarynyň, sarp ediş närseleriniň we hyzmatlarynyň jemi;

syýahatçylyk industriýasy – ulag serişdeleriniň, ýerleşdiriş (ýaşayyş) desgalarynyň, naharlanylş desgalarynyň we güýmenje industriýasynyň, öwreniş, professional-işewürlik, sagaldyş, bilim, sport, dini we başga maksatly desgalaryň, syýahat operatorlyk we syýahat agentlik işini amala aşyryň guramalaryň, şeýle hem gezelenç hyzmatlaryny we gid-terjimeçileriň hyzmatlaryny edýän guramalaryň jemi;

syýahatçylyk industriýasynyň desgalary – eýeçilik hukugynda we gaýry kanuny esasyda (şertnama we ş.m. boýunça) syýahatçylyk industriýasynyň subýektlerine degişli bolan we olar tarapyndan hyzmatlary etmek üçin ulanylýan emläk, emläk toplumlary (edaralar), maglumat, intellektual işiniň netijeleri, şeýle hem maddy däl eşretler. Syýahatçylyk industriýasynyň desgalaryna ýerleşdiriş serişdeleri we ulag serişdeleri, jemgyýetçilik iýmiti kärhanalary, ruhy we maddy medeniýetiň desgalary, maglumat serişdeleri we maglumat ulgamlary, awtomatlaşdyrylan maglumatlar ulgamlarynyň we olaryň tehnologiýasyny üpjün etmek serişdeleri degişlidir;

syýahatçylyk önüminiň öňe sürülmegi – syýahatçylyk hyzmatlaryny etmäge gönükdirilen çäreleriň (mahabat, ýöriteleşdirilen sergilere we ýarmarkalara gatnaşmak, syýahatçylyk önümini ýerlemek boýunça syýahatçylyk maglumat merkezlerini guramak, kataloglary, bukletleri neşir etmek we ýaýratmak) toplumu;

gid-terjimeçi (ýolbelet) – Türkmenistanyň syýahatçylyk baýlyklary bilen tanyşdyrmak boýunça syýahatçylara gezelenç-maglumat we guramaçylyk hyzmatlaryny edýän, hünär taýdan taýýarlanan fiziki şahs. Gid-terjimeçi daşary ýurt syýahatçylarynyň dili ýa-da olar üçin umumy düşnükli dili, ýolbelet bolsa, Türkmenistanyň döwlet dilini ýa-da syýahatçylar üçin umumy düşnükli dili bilmelidirler;

syýahatçylyk boýunça instruktör – degişli hünäri we Türkmenistan boýunça syýahatçylyk ugurlaryny geçmekde tejribesi bolan, hünär taýdan taýýarlanan fiziki şahs;

ekskursiýa işi - syýahatçylyk industriýasynyň subýektleriniň ekskursiýa hyzmatlaryny etmek boýunça telekeçilik işi;

ekskursiýa hyzmatlary – fiziki şahslaryň ekskursiýalary geçirmäge hukugy bolan ýolbelediň, gid-terjimeçiniň ýa-da başga bir adamyň ugratmagyndaky medeni, taryhy, binagärlik we beýleki desgalar bilen tanyşdyrmak maksady bilen dowamlylygy 24 sagatdan köp bolmadyk gezelenji (ekskursiýany) guramak boýunça hyzmatlar;

ekskursant – 24 sagatdan ýokary geçmeýän döwrüň içinde bolýan ýerindäki syýahatçylyk baýlyklary bilen tanyşmak maksady bilen syýahaty amala aşyryň fiziki şahs;

myhmanhana işi – syýahatçylyk industriýasynyň subýektleriniň myhmanhana hyzmatlaryny etmek boýunça telekeçilik işi;

myhmanhana hyzmatlary – sarp edijileriň (ýaşajylaryň) köpçülikleýin we hususy ýerleşdiriş serişdelerinde ýerleşdirilmegi we wagtlaýyn ýaşamagy boýunça hereketler (amallar), şeýle hem ýerleşdirmek we wagtlaýyn ýaşamak bilen baglanyşykly beýleki hereketler (amallar);

ýerleşdirmäniň köpçülikleýin serişdesi (myhmanhanalar, moteller we ş.m.) – ýeke-täk ýolbaşçylyk astynda bolan we 10 nomerden az bolmadyk, kanunçylyk bilen bellenen ýagdaýlarda bolsa, şeýle hem edilýän hyzmatlaryň derejesine we bar bolan enjamlara görä derejeler (klaslar) boýunça toparlara bölünen emläk toplumu;

ýerleşdirmäniň hususy serişdesi – syýahatçylary wagtlaýyn ýerleşdirmek boýunça syýahatçylyk hyzmatlaryny etmek üçin kärendesine berilýän kwartiralar, kwartiralarydaky otaglar, jaýlar, kottejler;

maliýe kepilligi – syýahatçylyk işiniň subýektleriniň syýahatçylyk önümini ýerlemek hakyndaky şertnamanyň esasynda ýüze çykýan öz borçnamalaryny ýerine ýetirmezligi ya-da göwnenajay ýerine ýetirmezligi netijesinde ýetirilip bilinjek zyýanlaryň öwezini dolmaga üçünji tarapyň resmi taýdan tassyklanan borçnamasy.

3-nji madda. Türkmenistanyň syýahatçylyk hakyndaky kanunçylygy

Türkmenistanyň syýahatçylyk hakyndaky kanunçylygy Türkmenistanyň Konstitusiyasyna esaslanýar we şu Kanundan hem-de syýahatçylygyň meselelerini düzgünleşdirýän Türkmenistanyň beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryndan durýar.

Eger Türkmenistanyň halkara şertnamasynda şu Kanundakydan başga kadalar göz önünde tutulan bolsa, onda halkara şertnamasynyň kadalary ulanylýar.

4-nji madda. Syýahatçylygyň kysymlary we görnüşleri

1. Halkara we içerki syýahatçylyk syýahatçylygyň kysymlarydyr.

Halkara syýahatçylyk şu aşakdakylary öz içine alýar:

a) giriş syýahatçylygy – Türkmenistanda hemişelik ýaşayan adamlary hasap etmezden, daşary ýurt raýatlarynyň we raýatlygy bolmadyk adamlaryň Türkmenistanyň çäklerindäki syýahaty;

b) çykyş syýahatçylygy – Türkmenistanyň raýatlarynyň, şeýle hem Türkmenistanda hemişelik ýaşayan daşary ýurtly raýatlaryň we raýatlygy bolmadyk adamlaryň Türkmenistanyň çäklerinden daşardaky syýahaty.

Içerki syýahatçylyk – Türkmenistanyň raýatlarynyň, şeýle hem Türkmenistanda hemişelik ýaşayan daşary ýurtly raýatlaryň we raýatlygy bolmadyk adamlaryň Türkmenistanyň çäklerindäki syýahaty.

2. Şu Kanun bilen syýahatçylygyň dync alyş-sagaldyş, medeni-öwrenijilik, professional-işewürlik, bilim, durmuş, ekologik, sport, işjeň, zyýarat we beýleki görnüşleri bellenýär.

Dync alyş-sagaldyş syýahatçylygy diýlip dync almak, adamyň zähmetiň dowamynda sarp eden güýjüni dikeltmek maksady bilen amala aşyrylýan syýahatçylyga düşünilýär.

Medeni-öwrenijilik syýahatçylygy diýlip taryhy-medeni ähmiýetli desgalara baryp görmek we medeni çärelere gatnaşmak maksady bilen amala aşyrylýan syýahatçylyga düşünilýär.

Professional-işewürlik syýahatçylygy diýlip kongreslere, konferensiýalara, gepleşiklere, maslahatlara, mejlislere, söwda ýarmarkalaryna, sergilere we beýleki işewürlik çärelerine gatnaşmak maksady bilen amala aşyrylýan syýahatçylyga düşünilýär.

Bilim syýahatçylygy diýlip öwredijilik we ylmy maksatly amala aşyrylýan syýahatçylyga düşünilýär: adamyň işi ýa-da hünäri bilen baglanyşykly hünäri ýokarlandyryş; bilim almak; barlag işi we ylmy rugsatlar; şeýle hem okuw prosesini guramazdan bilim edaralarynda, şeýle-de tomusky dync alyş merkezlerinde ulular hem çagalar üçin dil maksatnamalary.

Durmuş syýahatçylygy diýlip Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň durmuş maksatlary üçin goýberilýän serişdeleriniň, şeýle hem ýuridik şahslaryň, hususy telekeçileriň we fiziki şahslaryň serişdeleriniň hasabyna dolulygyna ýa-da bölekleyin amala aşyrylýan syýahatçylyga düşünilýär. Durmuş syýahatçylygyna çagalar we ýetginjekler syýahatçylygy; maşgala syýahatçylygy; gartaşan adamlaryň, maýyplaryň we weteranlaryň syýahatçylygy; bejeriş-sagaldyş syýahatçylygy, tanyşlaryňa we garyndaşlaryňa bar-mak we beýlekiler girýär.

Ekologik syýahatçylygy diýlip seýrek duş gelýän tebigy desgalara, goraghanalara, milli tebigy seýilgählere, şeýle hem tebigaty goraýyş maksatly çärelere gatnaşmak maksady bilen amala aşyrylýan syýahatçylyga düşünilýär.

Sport syýahatçylygy diýlip höwesjeňleriň we professionallaryň sport ýaryşlaryna (täjirçilik häsiýetlilerinden başgalary) gatnaşmaklygy bilen, şeýle hem sport çärelerine tomaşaçy hökmünde bar-maklygy bilen baglanyşykly syýahatçylyga düşünilýär.

Işjeň syýahatçylyk diýlip belli bir ugur boýunça hereket etmegiň işjeň ýollary bilen baglanyşykly (pyýada, dagdaky, welosipedli, atly, düýeli, suwdaky, trekli we beýleki) syýahatçylyga düşünilýär.

Zyýarat syýahatçylygy diýlip mukaddes ýerlere baryp görmek we dini çärelere gatnaşmak maksatly syýahatçylyga düşünilýär.

3. Syýahatçylyk gezelenji ýekebara ýa-da syýahatçylar toparynyň düzüminde amala aşyrylýar.

5-nji madda. Syýahatçylyk işiniň subýektleri we desgalary

1. Syýahatçylyk işiniň subýektlerine şu aşakdakylar degişlidir:

- syýahatçylyk operatorlary (syýahatoperatorlary);
- syýahatçylyk agentleri (syýahatagentleri);
- gid-terjimeçiler, ýolbeletler;
- syýahatçylyk boýunça instruktorylar;
- ýerleşdirilýän (ýaşalýan) ýerleri bermek, naharlamak boýunça hyzmatlary, ulag, ekskursiýa, güýmenje we beýleki syýahatçylyk hyzmatlaryny edýän telekeçilik işiniň beýleki subýektleri.

2. Syýahatçylyk işiniň desgalary – tebigy desgalar we tebigy-howa zolaklary (şol sanda aýratyn goralýan tebigy ýerler), gözəl ýerler, taryhy, etnografik we görkezilýän durmuş-medeni desgalar hem-de gezelenç wagtynda syýahatçynyň isleglerini kanagatlandyrmaga ukyply beýleki desgalar.

6-njy madda. Syýahatçylyk hyzmatlary

Şu aşakdakylar syýahatçylyk hyzmatlarynyň görnüşleridir:

- 1) syýahatlary guramak boýunça hyzmatlar;
- 2) ýerleşdirilýän ýerleri (ýerleşdirmegiň köpçülikleýin, ýöriteleşdirilen, hususy desgalary) bermek boýunça hyzmatlar;
- 3) naharlamak boýunça hyzmatlar;
- 4) habarlar, mahabat hyzmatlary (habarlar, mahabat agentlikleriniň we mahabat býurolarynyň hyzmatlary);
- 5) ulag hyzmatlary (awtomobil, demir ýol, howa, suw we ulagyň beýleki görnüşleri bilen daşamak boýunça hyzmatlar);
- 6) güýmenje hyzmatlary;
- 7) beýleki syýahatçylyk hyzmatlary.

7-nji madda. Syýahatçylyk baýlyklary

1. Türkmenistanyň syýahatçylyk baýlyklarynyň klassifikasiýasy we olara baha bermek, olary goramagyň, bütewüligini aýap saklamagyň düzgüni, olary dikeltmek boýunça çäreler, şeýle hem daşky tebigy gurşawa aňryçäk ýol berilýän agramy hasaba almak bilen peýdalanmagyň tertibi Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda kesgitlenilýär.

2. Syýahatçylyk baýlyklaryny peýdalanmak syýahatçylygyň durnukly ösüşini hasaba almak bilen syýahatçylyk işiniň ähli subýektleri tarapyndan amala aşyrylýar.

Syýahatçylygyň durnukly ösüşi baýlyklaryň ýaşayş ukyplylygyny üpjün etmek, şeýlelik bilen Türkmenistanyň tebigy we medeni mirasyny aýap saklamaga mümkinçiligi döretmek maksady bilen baýlyklaryň global dolandyryşyny göz önünde tutýan gözegçilik edilýän proses bolup durýar.

Syýahatçylar goragyň aýratyn düzgüninde durýan syýahatçylyk baýlyklaryndan peýdalananlarynda şu Kanunda göz önünde tutulan hukuklary durmuşa geçirmekde çäklendirilmeli däl.

8-nji madda.

Türkmenistanyň syýahatçylyk baýlyklarynyň döwlet kadastry

1. Türkmenistanda syýahatçylyk baýlyklarynyň döwlet kadastry ýöredilýär, onda şol baýlyklaryň hukuk derejesi, olaryň geografik ýerleşşi we serhetleri, tebigaty ulanyjylar, ylmy, ykdysady, ekologik we medeni gymmatlyklar, şeýle hem olaryň goragynyň düzgüni hakyndaky maglumatlar bardyr.

2. Türkmenistanyň syýahatçylyk baýlyklarynyň döwlet kadastry alyp barýan jogapkär edara, ony alyp barmagyň tertibi, şeýle hem şol baýlyklary syýahatçylyga degişli etmegiň tertibi Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan kesgitlenilýär.

9-njy madda. Syýahatçylyk hyzmatlarynyň eksporty we importy

1. Türkmenistanyň çägene giriş syýahatçylygyny guramak bilen baglanyşykly syýahatçylyk hyzmatlaryny etmek syýahatçylyk hyzmatlarynyň importy bolup durýar.
2. Başga ýurda girmek bilen baglanyşykly syýahatçylyk hyzmatlaryny etmek syýahatçylyk hyzmatlarynyň eksporty bolup durýar.

II bab. Syýahatçylyk çygryndaky döwlet düzgünleşdirmesi

10-njy madda.

Syýahatçylyk çygryndaky döwlet dolandyryş edaralary

Türkmenistanda syýahatçylyk çygryndaky döwlet dolandyryşy Türkmenistanyň Ministrler Kabineti, Türkmenistanda syýahatçylyk çygryndaky ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet edaralary tarapyndan olaryň ygtyýarlyklarynyň çäklerinde Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda amala aşyrylýar.

11-nji madda.

Syýahatçylyk çygryndaky döwlet düzgünleşdirmesiniň ýörelgeleri

Şu aşakdakylar Türkmenistanda syýahatçylyk çygrynda döwlet düzgünleşdirmesiniň esasy ýörelgeleridir:

- syýahatçylyk işine ýardam etmek we halkara hem içerki syýahatçylygyň ösmegi üçin amatly şertleri döretmek;
- Türkmenistanyň döwlet durmuş-ykdysady syýasatynyň ileri tutulýan ugry hökmünde syýahatçylyk industriýasynyň ösmegi;
- Türkmenistan hakynda syýahatçylygy ösdürmek üçin amatly bolan ýurt hökmündäki düşüňjani kemala getirmek;
- Türkmenistanyň çäginde syýahatçylygyň durnukly ösüşini üpjün etmek;
- içerki syýahatçylyk baýlyklaryny meşhur etmek;
- syýahatçylyk çygryndaky kiçi we orta telekeçiligi ileri tutup goldamak;
- Türkmenistanyň syýahatçylyk bazarynda bäsdeşligi ösdürmek we döwlet monopoliýasyna ýol bermezlik;
- syýahatçylyk çygrynda döwlet düzgünleşdirmesiniň çäreleri işlenip taýýarlananda, kabul edilende we ulanylanda aýdyňlyk we açyklyk;
- syýahatçylyk çygrynda döwlet düzgünleşdirmesiniň çärelerini ulanmagyň esasylygy we hakykatçylygy;
- syýahatçylyk çygrynda döwlet düzgünleşdirmesi ulgamynyň bütewüligi.

12-nji madda.

Syýahatçylyk çygryndaky döwlet düzgünleşdirmesiniň maksatlary, ileri tutulýan ugurlary we usullary

1. Şu aşakdakylar syýahatçylyk çygrynda döwlet düzgünleşdirmesiniň esasy maksatlarydyr:
  - boş wagty rejeli peýdalanmak, syýahatçylaryň ähli derejeleri üçin syýahatçylygyň elýeterliligi üçin amatly şertleri döretmek;

- täze iş orunlaryny döretmek, syýahatçylaryň wagtlaýyn bolýan ýerlerinde ýaşayan ilatyň durmuş derejesini ýokarlandyrmak arkaly Türkmenistanyň syýahatçylygyny we syýahatçylyk industriýasyny ösdürmek;

- daşky gurşawy goramak;

- syýahatçylaryň isleglerini üpjün edýän syýahatçylyk industriýasyny ösdürmek;

- Türkmenistanyň raýatlarynyň we syýahatçylyk industriýasynyň bähbitlerini hasaba almak bilen Türkmenistanyň halkara ylalaşyklaryna we şertnamalaryna laýyklykda syýahatçylyk industriýasy çygrynda harytlary, işleri we hyzmatlary alyşmagyň liberalizasiýasy;

- halkara syýahatçylyk gatnaşyklaryny ösdürmek;

-syýahatçylyk çygrynda ýokary hünärli işgärleri taýýarlamak.

2. Şu aşakdakylar syýahatçylyk çygrynda döwlet tarapyndan düzgünleşdirmegiň ileri tutulýan ugurlarydyr:

- syýahatçylygyň Türkmenistanyň ykdysadyýetiniň ýokary düşewüntli pudagy hökmünde emele gelmegi;

- Türkmenistanyň çäginde syýahatçylyk guramalaryny we kärhanalaryny goldamak we ösdürmek, şeýle hem giriş we/ýa-da içerki syýahatçylyk bilen meşgullanýan fiziki şahslary goldamak;

- syýahatçylyk industriýasynyň desgalaryna maýa goýmak üçin amatly şertleri döretmek.

3. Syýahatçylyk çygrynda döwlet düzgünleşdirmesi şu aşakdakylar arkaly amala aşyrylýar:

- Türkmenistanda syýahatçylyk çygrynda döwlet dolandyryşy amala aşyrmaga ygtyýarly döwlet edaralarynyň döredilmeginiň we işiniň tertibini bellemek;

- syýahatçylyk industriýasynyň subýektleriniň telekeçilik we gaýry ykdysady işiniň dürli görnüşlerini amala aşyrmagyň we olaryň amala aşyrylyşyna gözegçiligi üpjün etmegiň umumy kadalaryny bellemek;

- Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda syýahatçylyk işini ygtyýarlylandyrmak, syýahatçylyk industriýasynyň hyzmatlaryny standartizasiýalaşdyrmak we güwälandirmek;

- syýahatçylyk çygrynda maksatlaýyn, maýa goýum we beýleki maksatnamalary, konsepsiýalary we taslamalary işläp taýýarlamak hem-de durmuşa geçirmek;

- Türkmenistanyň çäginde ýokary syýahatçylyk mümkinçiligi bolan milli syýahatçylyk zolaklaryny döretmek;

- syýahatçylygy ösdürmek üçin amatly şertleri döretmek;

- milli we daşary ýurt maýa goýumlaryny syýahatçylyk industriýasynyň ösüşine çekmek;

- syýahatçylygyň ileri tutulýan görnüşlerini we syýahatçylyk industriýasynyň subýektleriniň işini döwlet tarapyndan goldamak;

- Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda syýahatçylygy ösdürmegiň döwlet maksatnamalaryny işläp taýýarlamak we durmuşa geçirmegi döwlet tarapyndan goldamak;

- syýahatçylyk çygrynda statistik hasaby ýöretmek;

- syýahatçylyk industriýasynyň ösüşine bilermenler-seljerme bahasyny bermek;

- syýahatçylyk çygrynda işgärleri taýýarlamaga hünär talaplaryny bellemek;

- syýahatçylyk we syýahatçylyk industriýasy çygryndaky gatnaşyklara gatnaşyjylarynyň hukuklaryny we bähbitlerini goramak.

13-nji madda.

Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň syýahatçylyk çygryndaky ygtyýarlyklary

Türkmenistanyň Ministrler Kabineti syýahatçylyk çygrynda:

1) Türkmenistanyň Konstitusiasynyň, şu Kanunyň, Türkmenistanyň Prezidentiniň namalarynyň we Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň kararlarynyň, syýahat çygry bilen baglanyşykly halkara şertnamalarynyň ýerine ýetirilmegini üpjün edýär;

2) syýahatçylygy döwlet tarapyndan dolandyryan edaralaryň işiniň kadalaýyn düzgünleşdirmesini amala aşyrýar;

3) syýahatçylyk çygryndaky döwlet syýasatyny işläp taýýarlaýar;

- 4) adamyň we raýatyň syýahatçylyk çygryndaky hukuklarynyň we azatlyklarynyň goragyny we durmuşa geçirilmegini üpjün edýär;
- 5) syýahatçylyk çygrynda döwlet dolandyryşyny amala aşyrýar;
- 6) halkara standartlarynyň we tejribesiniň, milletiň taryhynyň we mentalitetiniň esasynda syýahatçylyk çygrynda özgertmäniň geçirilmegini guraýar;
- 7) syýahatçylyk ulgamyny kämilleşdirmegiň we ösdürmegiň maksatlaýyn maksatnamalaryny işläp taýýarlaýar, kabul edýär we ýerine ýetirilmegini üpjün edýär;
- 8) syýahatçylyk çygrynda ylmy barlaglary ösdürmek boýunça çäreleri amala aşyrýar;
- 9) syýahatçylyk çygrynda daşary ýurtlar we halkara guramalary bilen hyzmatdaşlygy üpjün edýär;
- 10) Türkmenistanyň kanunçylygy bilen onuň ygtyýaryna degişli edilen beýleki meseleleri çözüär.

14-nji madda.

Syýahatçylyk çygryndaky ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasynyň ygtyýarlyklary

Syýahatçylyk çygryndaky ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasynyň ygtyýarlyklaryna şu aşakdakylar degişlidir:

- syýahatçylyk çygrynda döwlet syýasatyny durmuşa geçirmek;
  - syýahatçylygy ösdürmegiň perspektiw ugurlaryny, olaryň mazmunyna, derejesine we möçberine bolan talaplary işläp taýýarlamak;
  - Türkmenistanda syýahatçylygy ösdürmegiň maksatnamalarynyň taýýarlanylmagyna gatnaşmak we olary ýerine ýetirmek;
  - syýahatçylyk çygrynda Türkmenistanyň Döwlet býujetiniň görkezijilerini işläp taýýarlamak;
  - Türkmenistanda syýahatçylara hyzmat etmegiň kadalaşdyrmalaryny işläp taýýarlamak we döwlet standartlaryny kesgitlemek;
  - syýahatçylyk çygrynda ýerlerdäki syýahaty dolandyryş edaralarynyň, şonuň ýaly-da syýahatçylyk işiniň subýektleriniň işine kadalaşdyryş-usuly ýolbaşçylygy, gözegçiligi we utgaşdyrmagy amala aşyrmak;
  - Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda syýahatçylyk işini ygtyýarlylandyrmak, syýahatçylyk hyzmatlaryny güwälandirmek;
  - syýahatçylyk hyzmatlarynyň bazarynda bäsdeşligiň ösmegine, onda syýahatçylyk işiniň ähli subýektleri üçin deň şertleriň döredilmegine ýardam etmek;
  - beýleki döwletler bilen halkara aragatnaşygyny üpjün etmek, öňdebaryjy tejribäni öwrenmek we ýaýratmak, halkara syýahatçylyk guramalarynda Türkmenistanyň bähbitlerine wekilçilik etmek;
  - işgärleri taýýarlamagy, gaýtadan taýýarlamagy we olaryň hünärini ýokarlandyrmagy amala aşyrmak;
  - syýahatçylyk çygrynyň işgärleriniň hünär synagynyň we hünärini ýokarlandyrmagyň tertibini işläp taýýarlamak;
  - syýahatçylyk çygrynda ylmy-barlag işlerini geçirmek;
  - syýahatçylyk işiniň meseleleri boýunça şu Kanunyň we Türkmenistanyň beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň berjaý edilişine gözegçiligi amala aşyrmak;
  - Türkmenistanyň kanunçylygy bilen onuň ygtyýaryna degişli edilen beýleki meseleleri çözmek.
- Syýahatçylyk çygryndaky döwlet dolandyryş edarasynyň kadalaşdyryjy hukuk namalary Türkmenistanyň Ministrler Kabineti bilen ylalaşylyp kabul edilýär.

15-nji madda.

Ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet edaralarynyň syýahatçylyk çygryndaky ygtyýarlyklary

Ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet edaralarynyň syýahatçylyk çygryndaky ygtyýarlyklaryna şu aşakdakylar degişlidir:

- Türkmenistanda syýahatçylygy ösdürmegiň döwlet maksatnamalaryny ýerine ýetirmek boýunça çäreleriň durmuşa geçirilmegini üpjün etmek;
- syýahatçylygy ösdürmegiň ýerli sebit maksatnamalaryny işläp taýýarlamak we amala aşyrmak;
- syýahatçylygyň infrastrukturasyny döretmek boýunça çäreleri durmuşa geçirmek;
- syýahatçylyk çygrynda telekeçiligi goldamak we ösdürmek;
- syýahatçylyk çygrynda edara tabynlygyndaky çäkke kanunçylygyň berjaý edilişine gözegçiligi amala aşyrmak;
- edara tabynlygyndaky çäkke syýahatçylygyň maddy-tehniki binýadynyň pugtalandyrylmagyna ýardam bermek;
- syýahatçylyk çygryndaky işgärleri durmuş taýdan goramak, şeýle hem maddy-tehniki we maliýe üpjünçiliginiň kadalaryna laýyklykda olaryň işi üçin şertleri döretmek;
- syýahatçylyk çygrynda işgärlere bolan islegleri kesgitlemek we buýurmany emele getirmek, olary taýýarlamak baradaky şertnamalary baglaşmak;
- Türkmenistanyň kanunçylygy bilen olaryň ygtyýaryna degişli edilen beýleki meseleleri çözmek.

16-njy madda.

Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky syýahatçylyk boýunça edaraara bilermenler-utgaşdyryş geňeşi

1. Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky syýahatçylyk boýunça edaraara bilermenler-utgaşdyryş geňeşi Türkmenistanda syýahatçylygy durnukly ösdürmek üçin amatly şertleri döretmek meseleleri boýunça döwlet edaralarynyň, syýahatçylyk işiniň subýektleriniň özara hereketini kämilleşdirmek, syýahatçylygyň ykdysady netijeliligini ýokarlandyrmak, bäsdeşlik gurşawyny kemala getirmek, syýahatçylyk hyzmatlarynyň milli bazaryny goramak maksady bilen, şeýle hem şu aşakdakylar boýunça maslahatlary işläp çykarmak üçin döredilýär:

a) syýahatçylyk çygrynda döwlet syýasatyny geçirmek we degişli maksatlaýyn maksatnamalary, taslamalary, çäreleri durmuşa geçirmek üçin maliýe serişdelerini çekmek we netijeli peýdalanmak arkaly bäsdeşligi ösdürmek;

b) syýahatçylygy goldamagyň we ösdürmegiň meseleleri boýunça Türkmenistanyň halkara şertnamalaryny we halkara maksatnamalary durmuşa geçirmek;

c) syýahatçylyk işiniň subýektleriniň bähbitlerini üpjün etmek we goramak.

2. Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky syýahatçylyk boýunça edaraara bilermenler-utgaşdyryş geňeşi hakyndaky Düzgünnama, şeýle hem onuň düzümi Türkmenistanyň Ministrler Kabeti tarapyndan tassyklanylýar.

17-nji madda.

Türkmenistanda syýahatçylygy ösdürmegiň maksatnamalary

1. Türkmenistanda syýahatçylygy maksada gönükdirip ösdürmek üçin syýahatçylygy ösdürmegiň döwlet we ýerli maksatnamalary işlenip taýýarlanylýar.

2. Syýahatçylygy ösdürmegiň maksatnamalary gysga möhletli (3 ýyla çenli), orta möhletli (3-5 ýyl) we uzak möhletli (5 ýyldan köp) döwürler üçin işlenip taýýarlanylýar bilner.

3. Syýahatçylygy ösdürmegiň maksatnamalarynda olaryň maksatlary, wezipeleri, durmuşa geçirmegiň möhletleri, maksatnamalaýyn çäreleriň ulgamy, serişde üpjünçiligi, durmuşa geçirmegiň we gözegçilik etmegiň mehanizmi, garaşylýan durmuş-ykdysady netijeleri kesgitlenilýär.

4. Türkmenistanda syýahatçylygy ösdürmegiň döwlet maksatnamasy Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan tassyklanylýar.

5. Ýerli maksatnamalar welaýatlarda, welaýat hukukly şäherlerde, etraplarda, etrap hukukly şäherlerde syýahatçylygy ösdürmegiň guramaçylyk we maliýe esasydyr. Olar ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet edaralary tarapyndan işlenip taýýarlanylýar we tassyklanylýar.

6. Maksatnamalarda şu aşakdakylar göz önünde tutulýar:

1) syýahatçylygyň maddy-tehniki binýadyny ösdürmek we täzelemek üçin, şol sanda giriş we içerki syýahatçylygy ösdürmek bilen meşgullanýan ýuridik şahslara we hususy telekeçilere subsidiýalaryň we subwensiýalaryň berilmeginiň üsti bilen şertleri döretmek;

2) Türkmenistanda syýahatçylygy ösdürmegiň ileri tutulýan ugurlaryny kesgitlemek we syýahatçylyk industriýasynyň bar bolan maddy-tehniki binýadynyň netijeli peýdalanylmagyny ýokarlandyrmak;

3) syýahatçylyk çygrynda we syýahatçylyk industriýasynyň subýektleriniň işinde kadalaşdyryjy hukuk namalary işläp taýýarlamak we kabul etmek;

4) giriş we içerki syýahatçylygyň ösüşini höweslendirýän maýa goýum, nyrh we salgyt syýasatyny geçirmek;

5) syýahatçylyk çygrynda pudagara we sebitara utgaşdyrmasy, şeýle hem daşary ýurt döwletleri bilen gatnaşyklary giňeltmek;

6) syýahatçylygyň ylmy we habarlar üpjünçiligi;

7) syýahatçylyk çygryndaky kiçi we orta telekeçiligi goldamak;

8) syýahatçylara hyzmat etmek bilen meşgullanýan işgärleriň hünärini ýokarlandyrmak we hünär taýýarlygy üçin şertleri döretmek.

III bap. Milli syýahatçylyk zolagy

18-nji madda. Milli syýahatçylyk zolagyny döretmek

1. Milli syýahatçylyk zolagy – munuň özi Türkmenistanyň Prezidentiniň namasy bilen kesgitlenen edara ediş-çäk serhetleri anyk görkezilen we aýratyn hukuk, salgyt we gümrük düzgünli ýörite bölünip berlen ýerdir.

2. Milli syýahatçylyk zolagy halkara ülnülerine laýyk gelýän syýahatçylyk industriýasynyň desgalaryny döretmek, syýahatçylyk infrastrukturasyny ösdürmek we durkuny täzelemek hem-de syýahatçylygy ösdürmek boýunça wezipeleriň toplumlaýyn çözülmegine gönükdirilen maýa goýum işini höweslendirmek maksady bilen döredilýär.

3. Syýahatçylyk industriýasynyň desgalaryny döretmek we syýahatçylyk zolagynyň infrastrukturasyny ösdürmek daşary ýurt maýa goýumalaryny çekmek bilen amala aşyrylyp bilner.

4. Milli syýahatçylyk zolaklarynyň çäginde hojalyk işini amala aşyryýan taraplar tarapyndan şu Kanunyň we Türkmenistanyň beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň berjaý edilişine milli syýahatçylyk zolagynyň ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy we syýahatçylyk çygryndaky ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy gözegçilik edýärler.

19-njy madda. Milli syýahatçylyk zolagynyň ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasynyň ygtyýarlyklary

Milli syýahatçylyk zolagynyň ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy şu ygtyýarlyklary ýerine ýetirýär:

- syýahatçylyk zolagynyň edara ediş-çäk dolandyrmasy amala aşyrýar;
- syýahatçylyk zolagynyň ösüşiniň geljekki we häzirki maksatnamalaryny işläp taýýarlaýar;
- işiniň esasy ugurlaryny, maýa goýum çekilmeleriniň çelgilerini, Türkmenistanyň uzak möhletli durmuş-ykdysady bähbitleriniň döredilmegine maksatlarynyň laýyklygyny kesgitleýär;
- syýahatçylyk industriýasynyň desgalarynyň we syýahatçylyk zolagynyň infrastrukturasynyň ösüşi boýunça iň gowy tehniki we maliýe teklipleri göz önünde tutmak bilen maýadarlary çekýär;
- maýa goýum taslamalarynyň seljermesini geçirýär;
- syýahatçylyk zolagynyň subýektleri bilen raýat-hukuk häsiýetli şertnamalary baglaşýar;
- syýahatçylyk zolagynyň binýatlyk infrastrukturasynyň döredilmegini guraýar we gözegçilik edýär;

- syýahatçylyk zolagynyň we onuň infrastrukturasynyň desgalaryny döretmek we abadanlaşdyrmak boýunça işleri utgaşdyrýar;
- tebigaty goramak baradaky ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy bilen bilelikde syýahatçylyk zolagynyň çäklerinde daşky gurşawyň desgalarynyň goragyny we abatlygyny üpjün edýär;
- syýahatçylyk zolagynyň subýektlerine hukuk derejesini berýär we olaryň hasabyny ýöredýär;
- syýahatçylyk zolagynyň subýektleriniň işine, baglaşylan şertnamalaryň olar tarapyndan ýerine ýetirilişine we berilýän syýahatçylyk hyzmatlarynyň hiline gözegçiligi üpjün edýär;
- Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda özüniň ygtyýarlyklarynyň çäklerinde gaýry wezipeleri amala aşyrýar.

20-nji madda. Milli syýahatçylyk zolagynyň subýektleri

1. Milli syýahatçylyk zolagynyň subýektleri diýlip milli syýahatçylyk zolagynyň ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy bilen syýahatçylyk zolagynyň çäginde aşakdakylary amala aşyrmak babatda şertnamalary baglaşan Türkmenistanyň fiziki we ýuridik şahslary, daşary ýurtly ýuridik şahslar ykrar edilýär:

- maýa goýum işi;
- milli syýahatçylyk zolagynnda ýa-da onuň çäklerinden daşarda diňe milli syýahatçylyk zolagynyň işiniň maksatlary üçin syýahatçylary kabul etmek boýunça täze desgalary we olaryň infrastrukturalaryny gurmak bilen baglanyşykly gurluşyk we gurluşyk-gurnama işlerini ýerine ýetirmek;
- milli syýahatçylyk zolagynyň çäklerinde syýahatçylary ýerleşdirmek, jemgyýetçilik iýmiti, hususy-durmuş we bejeriş-sagaldyş hyzmatlaryny, güýmenjeleri guramaklygy we syýahatçylara edilýän beýleki hyzmatlary goşmak bilen syýahatçylary kabul etmek boýunça hyzmatlar, şeýle hem milli syýahatçylyk zolaklarynyň çäklerinde syýahatçylyk industriýasynyň desgalarynyň dolandyrylyşy we ulanylyşy bilen baglanyşykly hyzmatlar.

Syýahatçylyk zolagynyň çäginde daşarda işleri we hyzmatlary ýerine ýetirýän şahslar milli syýahatçylyk zolagynyň subýektleri diýlip ykrar edilip bilner, ýöne bu işleriň we hyzmatlaryň diňe milli syýahatçylyk zolagynyň işi üçin ýerine ýetirilmegi zerurdyr.

2. Milli syýahatçylyk zolagynyň subýekti diýen hukuk ýagdaýyny bermegiň tertibi Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan bellenilýär.

3. Şertnamanyň hereket ediş möhletiniň bes edilen pursadyndan başlap, milli syýahatçylyk zolagynyň subýekti öz hukuk ýagdaýyny ýitirýär hem-de Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda milli syýahatçylyk zolagynyň çäginde telekeçilik we maýa goýum işini umumy esaslarda amala aşyrmaga haklydyr.

21-nji madda. Milli syýahatçylyk zolagynyň işiniň tertibi

1. Milli syýahatçylyk zolagynyň subýektleriniň hukuklary we borçlary Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda baglaşylýan şertnamalaryň şertleri bilen bellenilýär.

2. Milli syýahatçylyk zolagynyň çäginde syýahatçylyk zolagynyň subýektlerine ýer böleklerini bermek “Ýer hakynda” Türkmenistanyň Bitewi kanunynda bellenen tertipde amala aşyrylýar.

22-nji madda. Milli syýahatçylyk zolagynyň çäginde telekeçilik işiniň ýörite hukuk düzgüni

Milli syýahatçylyk zolagynyň çäginde syýahatçylyk zolagynyň subýektleri üçin telekeçilik işiniň ýörite hukuk düzgüni ulanylýar, Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen salgyt, gümrük we beýleki ýeňillikler berilýär.

IV bab. Syýahatçylyk işi

23-nji madda. Syýahatçylyk işiniň ygtyýarlylandyrylmagy

1. Syýahatçylyk işini ygtyýarlylandyrmak “Işin aýry-aýry görnüşlerini ygtyýarlylandyrmak hakynda” Türkmenistanyň Kanunyna we şu Kanuna laýyklykda amala aşyrylýar.

2. Türkmenistanda syýahatçylyk işini ygtyýarlylandyrmak hakyndaky Düzgünnama Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan tassyklanylýar.

24-nji madda. Syýahatçylyk hyzmatlarynyň güwälendirilmegi

1. Ýuridik we fiziki şahslar tarapyndan syýahatçylyk we syýahatçylyk industriýasy çygrynda edilýän hyzmatlaryň güwälendirilmegi “Önümleriň we hyzmatlaryň sertifikasiýasy hakynda” Türkmenistanyň Kanununda, şu Kanunda we şolara laýyklykda kabul edilen Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namalarynda göz önünde tutulan tertipde amala aşyrylýar.

2. Güwälandirmäniň barşynda syýahat operatorlaryna we syýahat agentlerine şu aşakdakylar babatdaky talaplar bildirilýär:

a) syýahatçylyk işiniň subýektiniň maddy-tehniki binýady;

b) syýahatçylyk işiniň subýektiniň işgärleri.

3. Derejeler (klaslar) boýunça ýerleşdiriş ýerlerine şu aşakdakylar babatdaky talaplar bildirilýär:

a) jaýlar we oňa ýanaşyk ýerler;

b) nomerler gaznasy;

c) edilýän hyzmatlar;

d) işgärler we olaryň taýýarlyk derejesi.

4. Güwälandirmegiň netijeleri boýunça syýahatçylygy döwlet tarapyndan dolandyryýan ygtyýarly edara tarapyndan laýyklyk güwänamasy berilýär.

5. Türkmenistanyň çäginde syýahatçylyk hyzmatlaryny güwälandirmegiň tertibi Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan kesgitlenilýär.

25-nji madda. Syýahatçylyk işiniň subýektleriniň sanawy

1. Türkmenistanda syýahatçylyk hyzmatlarynyň sarp edijileriniň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini gorumak, syýahatçylygyň howpsuzlygyny, tebigy, taryhy we medeni gymmatlyklaryň gora-gyny üpjün etmek maksady bilen syýahatçylyk işiniň subýektleriniň sanawy ýöredilýär.

2. Syýahatçylyk işiniň subýektleriniň sanawyny ýöretmek syýahatçylyk çygrynda ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy tarapyndan amala aşyrylýar.

3. Syýahatçylyk işiniň subýektleriniň sanawyny ýöretmegiň tertibi, şol sanda syýahatçylyk boýunça gid-terjimeçileriň (ýolbeletleriň) we instruktoryň hünär synagynyň şertleri we tertibi Türkmenistanyň Ministrler Kabineti bilen ylalaşylyp, syýahatçylyk çygrynda ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy tarapyndan kesgitlenilýär.

26-njy madda. Syýahatçylyk işiniň subýektleriniň hukuklary we borçlary

1. Syýahatçylyk işiniň subýektleriniň hukuklary we borçlary şu Kanun we Türkmenistanyň beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalary bilen kesgitlenilýär.

2. Syýahatçylyk işiniň subýektleri şu aşakdaky hukuklara eýedirler:

şu Kanuna we Türkmenistanyň beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalaryna laýyklykda syýahat amala aşyrmaga;

Türkmenistanyň kanunçylygy bilen bellenilen tertipde özläriniň işlerini amala aşyrmak üçin zerur bolan maglumatlary döwlet edaralaryndan we beýleki edaralardan almaga;

syýahatçylygy ösdürmegiň maksatnamalarynyň işlenip taýýarlanmagyna gatnaşmaga;

gezelenji guramak bilen baglanyşykly maslahat-habar beriş hyzmatlaryny etmäge. Syýahat operatorlar we syýahat agentler görkezilen hukuklara goşmaça şu hukuklara eýedirler: öz islegine görä, syýahatçylyk işiniň subýektleriniň ýa-da gatnaşyjylarynyň buýurmasy boýunça syýahaty guramaga;

syýahaty amala aşyrmak üçin zerur bolan syýahatçylaryň iň az sanyny kesgitlemäge;

3. Syýahatçylyk işiniň subýektleri şu aşakdakylara borçludylar:

a) syýahatçylara syýahatyň guralyşy we geçirilişi barada anyk we doly maglumatlary bermäge;

b) berlen maglumata laýyklykda syýahatçylyk hyzmatlaryny etmegi guramaga;

ç) syýahatçynyň ömrüniň, saglygynyň howpsuzlygyny we emläginiň abat saklanmagyny üpjün etmäge;

d) syýahatçylygy dolandyrmagyň degişli edaralaryna statistiki hasabatly bermäge.

Syýahat operatorlar we syýahat agentler görkezilen borçlaryndan daşary syýahatçylara syýahatçylyk ýollama hatlaryny (wauçerleri) ýerleýärler we olar bilen syýahatçylyga gitmek we syýahatçylyk hyzmatlaryny etmek baradaky şertnamany baglaýarlar.

Özlerinde degişli resminamalary bar bolan fiziki şahslar: syýahatçylyk boýunça gid-terjimeçileriň, instruktorlaryň, ýolbeletleriň wezipelerini amala aşyryp; naharlanmagy, ýaşamagy, ulag üpjünçiligini guramak boýunça hyzmatlary bermek, ýol biletlərini öňünden belledip goýmak we almak; syýahatçylygy guramak boýunça beýleki goşmaça hyzmatlary edip bilerler.

4. Syýahatçylyk işiniň subýektleri syýahat guralanda we amala aşyrylanda öz hususy hereketleri üçin, şonuň ýaly-da öz hyzmatdaşlarynyň syýahaty guramak (ýerleşdirmek (ýaşamak), iýmit, ulag we syýahatçylyk gezelenjiniň maksatnamasyna goşulan we ýollama hatynda görkezilen beýleki hyzmatlary üçin) we satmak boýunça (ýollama hatynda görkezilen agentler) hereketleri üçin müşderiniň öňünde jogap berýärler.

27-nji madda. Syýahatyň guralmagy

1. Syýahatyň guralmagy syýahatyň maksatnamalarynyň düzülmegini we syýahatyň maksatnamasyna laýyklykda gezelenji amala aşyrmak üçin zerur bolan syýahatçylyk hyzmatlarynyň toplumynyň (ikiden az bolmadyk) döredilmegini öz içine alýar.

Şeýle hem syýahatçylygyň guralmagyna Türkmenistanyň dahylly bolmadygy tarapyndan döredilen syýahatçylygy ýa-da syýahatçylyk hyzmatlarynyň toplumyny durmuşa geçirmek hukugyny edinmek degişlidir.

Syýahat operatorlarynyň we syýahat agentleriniň edýän şahsy hyzmatlary we (ýa-da) üçünji şahslar bilen şertnamalar esasynda eýe bolýan hukuklary syýahatçylyk hyzmatlarynyň toplumyny düzýär.

2. Syýahatyň maksatnamalaryna şu aşakdakylar girýär:

syýahatyň ugry, syýahatyň başlanýan we tamamlanýan möhleti we wagty;

garşylamalaryň we ugratmalaryň, syýahatçynyň ýany bilen gitmegiň tertibi;

syýahatçylary gatnatmagy amala aşyran ulag serişdeleriniň häsiýetnamalary, gatnawlaryň birikmeleriniň (utgaşmalarynyň) möhletleri, Türkmenistanyň ulag işi hakyndaky kanunçylygy bilen göz önünde tutulan beýleki möhüm maglumatlar;

syýahatçylary ýerleşdirmek üçin desgalaryň häsiýetnamasy, şol sanda olaryň bolýan ýerleri, wagtlaýyn ýaşamak kadalary, şeýle hem wagtlaýyn bolýan döwletiniň (ýeriniň) kanunçylygy bilen bel-lenilen beýleki möhüm maglumatlar;

syýahatçylygyň amala aşyrylýan wagtynda syýahatçynyň naharlanmagyny üpjün etmegiň tertibi; edilýän beýleki syýahatçylyk hyzmatlarynyň sanawy we häsiýetnamasy.

28-nji madda. Syýahatyň durmuşa geçirilmegi

Syýahatçylyk işiniň subýektine syýahatyň durmuşa geçirilmegi (ýerlenmegi) şu Kanuna laýyklykda baglaşylýan şertnamanyň esasynda amala aşyrylýar.

Syýahatça syýahatyň durmuşa geçirilmegi syýahatçylyk hyzmatlaryny etmek baradaky şertnamanyň esasynda amala aşyrylýar.

V bap. Syýahatçylyk işiniň subýektleri tarapyndan şertnamalary baglaşmagyň we ýerine ýetirmegiň şertleri

29-njy madda.

Syýahatçylyk önüminiň emele gelmeginiň, öňe sürülmeginiň we ýerlenmeginiň umumy şertleri

1. Syýahatçylyk önümi syýahat operatory we syýah atagenti tarapyndan syýahatçylyk bazarynyň ýagdaýyndan ýa-da syýahatçynyň ýa-da daşary ýurtly hyzmatdaşyň takyk buýurmasy boýunça döredilýär.

2. Syýahat operatory syýahatçylara syýahatçylyk önümine girýän ähli hyzmatlary ýerine ýetirmegi özbaşdak ýa-da üçünji adamlary çekmek bilen üpjün edýär.

3. Syýahat agent tarapyndan çykyş syýahaty boýunça syýahatçylyk önüminiň öňe sürülmegi we ýerlenmegi syýahat operatory bilen baglaşylýan şertnamanyň esasynda amala aşyrylýar. Görkezilen şertnamada syýahat agent tarapyndan syýahatçylyk önüminiň öňe sürülmeginiň we ýerlenmeginiň şertleri, şeýle hem taraplaryň özara jogapkärçiligi görkezilmelidir.

4. Syýahat operatory we syýahat agent tarapyndan syýahatçylyk önüminiň ýerlenmeginde onuň üçin bolan bahalary özbaşdak belleyärler.

30-njy madda. Syýahatçylyk hyzmaty üçin şertnama

1. Syýahatçylyk hyzmaty üçin şertnama ýazmaça görnüşde baglaşylýar. Daşary ýurt syýahatçylaryna Türkmenistanyň çäginde syýahatçylyk hyzmaty üçin hususy syýahatçylyk gezelenjini amala aşyryan daşary ýurt syýahatçylary we daşary ýurt hyzmatdaşlary bilen şertnama syýahatçylyk ýollama haty (wauçer) bermek arkaly düzülip bilner.

2. Syýahatçylyk hyzmaty üçin şertnamanyň görnüşi, onuň mazmuny we şertleri syýahatçylyk işiniň subýektleri tarapyndan bellenilýär.

3. Syýahatçylyk hyzmaty baradaky hyzmatlary etmegiň şertnamasy boýunça Ýerine ýetiriji Buýruja Ýerine ýetiriji tarapyndan öňünden guralan ýa-da Buýrujynyň hususy tabşyrygy boýunça syýahatçylyk hyzmatlarynyň toplumyny etmäge borçlanýar, Buýrujy bolsa görkezilen hyzmatlary tölemäge borçlanýar.

4. Syýahatçylyk hyzmatlary boýunça hyzmatlary etmek baradaky şertnamany baglaşan syýahat operatory we syýahat agent tarapyndan syýahatçylyk hyzmatlary boýunça hyzmatlaryň (ýa-da olaryň belli bir böleginiň) syýahat operatory we syýahat agent tarapyndan ýa-da üçünji bir şahs – syýahatçylyk industriýasynyň subýektiniň edenligine garamazdan Ýerine ýetiriji bolup durýar.

5. Syýahatçylyk hyzmatlary boýunça hyzmatlary buýurýan sarp ediji (syýahatçy) Buýrujy bolup durýar.

6. Syýahat operatory we syýahat agent tarapyndan syýahatçylyk hyzmatlary boýunça hyzmatlary etmek baradaky şertnama boýunça özüniň borçlarynyň bir bölegini ýa-da hemmesini üçünji şahslara – syýahatçylyk işiniň subýektlerine ýüklemek mümkinçiligi şertnamada göz önünde tutulyp bilner. Syýahat operatory we syýahat agent tarapyndan borçlaryň ýerine ýetirilmeginiň üçünji şahslara ýüklenmeginiň özi syýahat operatoryny we syýahat agentini syýahatçynyň önündäki syýahatçylyk hyzmatlarynyň toplumyna girýän ähli hyzmatlary etmek jogapkärçiliginden boşatmaýar.

7. Şertnama syýahatçy üçin düşnükli görnüşde düzülmelidir. Syýahat operatory we syýahat agent tarapyndan şertnamanyň Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykdaky doldurylan bir nusgasyny syýahatça bermäge borçludylar.

8. Türkmenistanyň raýat kanunçylygy, şu Kanun bilen düzgünleşdirilmedik buýrujynyň – alyjynyň gatnaşmagyndaky syýahatçylyk hyzmatlarynyň edilmegine baglaşylan şertnama boýunça gatnaşyklar babatda “Alyjylaryň hukugyny goramak hakynda” Türkmenistanyň Kanuny we olara laýyklykda kabul edilen gaýry kadalaşdyryjy hukuk namalary ulanylýar.

31-nji madda. Syýahatçylyk ýollama haty (wauçer)

1. Syýahatçylyk ýollama haty (wauçer) syýahatçylyk hyzmatlaryna şertnamanyň baglaşylygyny tassyk edýär.

2. Syýahatçylyk ýollama hatynda (wauçerde) şu aşakdakylar bolmalydyr:

a) syýahatçylygyň guramaçysynyň we satyjynyň ady, salgysy, ygtyýarnamanyň belgisi, senesi we ygtyýarnamanyň berlen ýeri;

b) syýahatçynyň familiýasy, ady we atasynyň ady, pasportynyň ýa-da şahsyýetnamasynyň belgisi;

c) ýerleşdiriş, iýmit, ulag hyzmatlarynyň we syýahatyň (gezelenjiň) bahasyna goşulan beýleki hyzmatlaryň häsiýetnamasy we standartlary;

d) syýahat maksatnamasynyň ýazgysy (wagty, geçirilýän ýeri) we syýahatçy üçin onuň gezelenjiniň günleri boýunça çäreleriň atlary;

e) syýahatyň (gezelenjiň) umumy bahasy we müşderi tarapyndan ony tölemeginiň şertleri – doly önünden töleg, kem-käsleýin önünden töleg/hakuji, syýahat gutarandan soň alnan hyzmatlaryň fakty boýunça töleg;

ä) syýahatçynyň syýahatdan boýun gaçyryp biljek şertleriniň we ýagdaýlarynyň beýany (syýahatçylyk işiniň subýekti tarapyndan zyýany tölemezen, ýitgileri kem-käsleýin tölemek bilen ýa-da doly tölemek bilen);

f) syýahatçynyň syýahatynyň ýollama hatynda (wauçerde) kesgitlenen şertleriň we syýahatçylyk işiniň subýektleriniň günäsi boýunça ýol berlen düzgün bozulma üçin oňa öwez pulunyň görnüşleriniň we möçberleriniň beýany;

g) eger zerur hasap edilse, syýahatçy we syýahat kärhanasy tarapyndan beýleki şertler.

3. Syýahatçylyk ýollama haty (wauçer) syýahatçylyk işiniň subýektleri tarapyndan syýahatça berilýär we ol berk hasabatlylygyň resminamasy, şeýle hem Türkmenistanyň Döwlet serhedinden geçilende syýahatçylyk dolanyşygyny hasaba almagyň resminamasy bolup durýar.

4. Syýahatçylyk ýollama hatynyň (wauçeriň) nusgasy syýahatçylyk çygryndaky ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy tarapyndan işlenilip taýýarlanylýar we tassyklanylýar.

32-nji madda.

Syýahatçylyk şertnamasynyň şertlerini berjaý etmekde syýahatçynyň hukuklary we borçlary

1. Syýahatçy syýahata taýýarlananda we ony amala aşyrýan wagty şu aşakdakylar hukuklara eýedir:

1) wagtlaýyn bolýan ýurduna (ýerine) barmagyň we onda bolmagyň düzgünleri, ýerli ilatyň döplerini, dini dessurlary, mukaddes ýerleri, medeni mirasyň desgalary we aýratyn gorag astynda bolan syýahatçylygyň görkezilýän beýleki desgalary, daşky tebigy gurşawyň ýagdaýy hakyndaky zerur we takyk maglumatlary almaga;

2) wagtlaýyn bolunýan ýurduň (ýeriň) kanunçylygy bilen bellenen wagtlaýyn bolýan ýurdunda (ýerinde) kabul edilen çäklendiriş çärelerini göz önünde tutmak bilen syýahatçylyk baýlyklaryna erkin elýeterlilige, erkin hereket etmäge;

3) şahsy howpsuzlygynyň, özüniň sarp edijilik hukuklarynyň we emläginiň aýawly saklanylmagyna, gaýragoýulmasyz lukmançylyk kömegini päsgelçiliksiz almagynyň üpjün edilmegine;

4) syýahatçylyk hyzmatlary boýunça şertnamanyň şertleriniň ýerine ýetirilmedik halatynda çykdaýlaryň öweziniň dolunmagyna;

5) hukuk we gaýragoýulmasyz kömekleriň beýleki görnüşlerini almakda wagtlaýyn bolýan yeriniň döwlet häkimiýeti edaralarynyň ýardamyna;

6) aragatnaşyk serişdelerine päsgelçiliksiz elýeterlilige;

7) ýokanç keselleriň we betbagtçylykly ýagdaýlaryň önüni almagyň netijeli çäreleri barada maglumaty almaga.

2. Syýahatçylygy amala aşyran wagtynda syýahatçy şu aşakdakylara borçludyr:

1) wagtlaýyn bolýan ýurdunyň (ýeriniň) kanunçylygyny berjaý etmäge, onuň syýasy we durmuş gurluşyna, döplerine, dessurlaryna, ýerli ilatyň dini ynançlaryna hormat goýmaga;

2) wagtlaýyn bolýan ýurdunyň (ýeriniň) daşky tebigy gurşawyna we onuň medeni mirasynyň desgalaryna, aýratyn gorag astyndaky mukaddes ýerlere we desgalara aýawly garamaga;

3) wagtlaýyn bolýan ýurduna (ýerine) girmegiň we ýurtdan (ýerden) çykmagyň düzgünlerini berjaý etmäge;

4) arassaçylyk-gigiýena düzgünlerini we Türkmenistanyň Sanitariýa kodeksi bilen bellenen kadalary berjaý etmäge;

5) syýahatçylyk hyzmatlarynyň şertnamasynyň şertlerini berjaý etmäge;

6) ýurtda (ýerde) bolmagyň syýahatçylyk ýollama hatynda görkezilen bellenen möhletlerini berjaý etmäge.

33-nji madda.

Syýahatçylyk şertnamasynyň şertlerini ýerine ýetirmek boýunça syýahatçylyk işiniň subýektleriniň hukuklary we borçlary

1. Syýahatçylyk işiniň subýektleri syýahatçylara syýahatçylyk hyzmatlaryny edenlerinde şu aşakdaky hukuklara eýedirler:

a) diňe syýahatçynyň islegi we razyçylygy boýunça syýahatyň ugruny we dowamlylygyny, hyzmatyň derejesini, ulag hyzmatynyň görnüşini, syýahatçynyň howpsuzlygyny we onuň emläginiň goragyny üpjün etmegiň usullaryny üýtgetmäge;

b) syýahatyň başlanmazýandan ön ýigirmi günden az bolmadyk döwürde syýahatça duýdurylan şertinde we onuň razyçylygy bilen syýahatyň şertleşilen bahasyny ýokarlandyrmaga;

ç) fors-mažor ýagdaýlaryň ýüze çykyşy, hyzmatlaryň edilmegi mümkin bolmadyk halatlarynda, şeýle hem topar döretmek üçin zerur bolan syýahatçylaryň talap edilýän sany ýygnaýmadyk halatynda we bu barada syýahatçylara syýahatyň başlanmazýandan ön ýigirmi günden gijä galman duýdurylan bolsa, syýahatçylyk hyzmatlarynyň şertnamasyny ýatyrmaga;

d) Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde syýahatçylar ýa-da syýahatçylara hyzmat etmegi guramak boýunça hyzmatdaşlar tarapyndan ýetirilen çykdajylaryň öweziniň dolunmagyny talap etmäge;

e) Türkmenistanyň kanunçylygy bilen göz önünde tutulan beýleki hukuklara.

2. Syýahatçylyk işiniň subýektleri şu aşakdakylara borçludylar:

a) syýahatçylara syýahatçylyk hyzmatlarynyň şertnamasynda şertleşilen hyzmatlary etmäge;

b) syýahatçylara syýahatçylyk hyzmatlarynyň edilmedik ýa-da doly edilmedik ýa-da bolmalysyndan pes hilde edilen ýagdaýynda olara ýetirilen çykdajynyň öwezini dolmaga;

ç) syýahatçylara syýahatyň guralyşy, olaryň hukuklary we borçlary hakyndaky doly maglumaty bermäge;

d) görkezilýän desgalaryň (taryhy-binagärlik, medeni ýadygärlikleriň, tebigat desgalarynyň we beýlekileriň) syýahatçylyk baýlyklarynyň aýawly saklanylmagyna ýardam etmäge;

e) syýahatçylar tarapyndan wagtlaýyn bolýan ýurdunyň (ýeriniň) kanunçylygynyň berjaý edilişine gözegçiligi amala aşyrmaga.

34-nji madda.

Syýahatçylara ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak we çykdajylary tölemek

1. Syýahatçylara ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak we çykdajylary tölemek Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda geçirilýär.

2. Syýahatçylyk işiniň subýektleri syýahatça zeper ýetirilmegi netijesinde ýüze çykan çykdajylaryň öwezini dolýar.

3. Özüne zeper ýetirilmegi netijesinde ýüze çykan çykdaýlary tölemekden ýüz dönderilende ýa-da çykdaýy üçin özüne tölenjek serişdäniň möçberi ýa-da görnüşi bilen razy bolmadyk ýagdaýynda syýahatçy talap arza bilen kazyýete ýüz tutmaga haklydyr.

4. Syýahatçynyň özüni alyp barmak kadalaryny berjaý etmänligi sebäpli we wagtlaýyn bolýan ýurdunyň (ýeriniň) düzgün-tertibini we hereket edýän kanunlaryny berjaý etmänligi sebäpli, dörän ýagdaýlar üçin syýahatçylyk işiniň subýektleri jogapkärçilik çekmeýärler.

5. Syýahat wagtynda (syýahatda, gezelençde) öňüni alyp bolmajak güýjüň täsiri zerarly syýahatçynyň çeken ýitgisi üçin syýahatçylyk işiniň subýektleri jogapkärçilik çekmeýärler.

35-nji madda. Syýahatçylaryň howpsuzlygyny üpjün etmek

1. Türkmenistanyň çäginde syýahatçylaryň howpsuzlygy döwlet tarapyndan kepillendirilýär. Türkmenistan öz raýatlaryna özüniň çäklerinden daşardaky goragy we penakärligi kepillendirýär.

2. Syýahatçylaryň howpsuzlygy diýlip syýahatçylaryň şahsy howpsuzlygyna, olaryň emläkleriniň goraglylygyna we syýahatçylyk edýän wagtlary olaryň daşky gurşawa zyýan ýetirmezligine, şeýle hem syýahatçylygyň bikanun migrasiýasy maksady bilen ulanylmagynyň we syýahatçylaryň üçünji ýurda üstaşyr geçirilmeginiň we olary işletmek üçin ulanmagynyň öňüni almaga gönükdirilen çäreler düşünilýär.

3. Syýahatçylyk çygryndaky ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy syýahat operatorlaryny, syýahat agentlerini we syýahatçylary wagtlaýyn bolýan ýurtlarynda (ýerlerinde) syýahatçylar üçin bolup biljek howplar barada habarly edýär.

4. Syýahatçylyk işiniň subýektleri syýahatçylaryň öz günäsi bilen ýüze çykan düzgün bozmalar-dan başga ýagdaýlarda syýahatçylar tarapyndan howpsuzlyk çäreleriniň ählisiniň ýerine ýetirilmegi üçin jogapkärçilik çekýärler.

5. Syýahatçylyk işiniň subýektleri syýahatçylyk wagtynda syýahatçylar tarapyndan düzgün bozmalar ýa-da olar bilen bolup geçen adatdan daşary ýagdaýlar barada gyzyklanýan adamlary we degişli döwlet edaralaryny gaýra goýmazdan habarly etmäge borçludylar.

6. Wagtlaýyn bolunýan ýurda (ýere) syýahatçylygy amala aşyrmagy göz önünde tutýan syýahatçylar öňüni alyş gözegçiligini we çäreleri halkara lukmançylyk talaplaryna laýyklykda geçmäge borçludyr.

7. Syýahatçylyk çygrynda ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy tarapyndan degişlilikdäki edaralar we guramalar bilen bilelikde syýahatçylaryň howpsuzlygyny we goragyny üpjün edýän maksatnamalary işläp düzýärler we olaryň ýerine ýetirilişini guraýarlar.

8. Türkmenistanyň çäginde betbagtçylyga uçran syýahatçylara zerur bolan kömegi bermek ygtyýarly döwlet edaralary tarapyndan amala aşyrylýar.

36-njy madda. Syýahatçylyk ätiýaçlandyrmasy

1. Syýahatçylyk ätiýaçlandyrmasy Türkmenistanyň kanunçylygy bilen bellenen tertipde amala aşyrylýar.

2. Syýahatçylyk ätiýaçlandyrmasy syýahatçylyk gezelenji döwründe ätiýaçlandyrylan şahslara betbagtçylykly ýagdaýlarda ýetirilen maddy zyýanyň öwezini dolmagy maksat edinýär.

3. Syýahatçylyk ätiýaçlandyrmasy üçin niýetlenen serişdeler bellenen kadalaşdyrmalar boýunça şertnama esasynda syýahatçylaryň ätiýaçlandyрма tölegleriniň we Türkmenistanyň syýahatçylyk işiniň subýektleriniň ätiýaçlandyрма tölegleriniň hasabyna döredilýär.

VI bab. Syýahatçylygyň ykdysadyýeti

37-nji madda. Syýahatçylyk çygryndaky ykdysady iş

1. Syýahatçylyk çygryndaky ykdysady iş syýahatçylygyň bar bolan maddy-tehniki binýadynyň netijeli peýdalanylmagyny üpjün etmekden we onuň täzesini döretmekden, döwletiň býujetine altyn puluň gelmegini artdyrmakdan, syýahatçylyk işiniň subýektleriniň serişdelerini birikdirmekden, ilatyň iş bilen üpjünçilik derejesini ýokarlandyrmakdan we onuň dürli talaplaryny kanagatlandyrmakdan ybaratdyr.

2. Syýahatçylyk işiniň subýektleriniň ykdysady işiniň esasy wezipeleri aşakdakylardan ybaratdyr: syýahatçylyk önümini döretmekden; syýahatçylyk hyzmatlarynyň bazaryny kemala getirmekden; syýahatçylyk infrastrukturasyň kämilleşdirmekden; syýahatçylyk hyzmatlaryny etmekden; halkara we içerki syýahatçylygy ösdürmekden.

38-nji madda.

Syýahatçylyk we syýahatçylyk infrastrukturasy çygryndaky maýa goýum syýasaty

1. Döwletiň syýahatçylyk çygryndaky maýa goýum syýasaty onuň durnukly ösüşini üpjün etmäge gönükdirilendir we syýahatçylyk industriýasynyň ähli ugurlaryna maýa goýumlary çekmegi, syýahatçylyk industriýasyna maýa goýumlarynyň bolan netijeliligine döwlet tarapyndan gözegçiligi güýçlendirmegi göz önünde tutýar.

2. Amatly maýa goýum klimatyny kemala getirmek, telekeçilik işini amala aşyrmak üçin durnukly şertleri döretmek, hususy eýeçiligiň eldegrilmesizligini üpjün etmek, syýahatçylyk maksatly harytlaryň we hyzmatlaryň hereket etmek erkinligini, Watanymyzyň haryt öndürijilerini goldamak we olaryň goragyny üpjün etmek, maýa goýumlary çekmegiň innowasion gurallaryny ulanmak, syýahatçylyk industriýasy çygryna täze ýokary netijeli tehnologiýalaryň ornaşdyrylmagynyň ykdysady taýdan höweslendirilmegini üpjün etmek maýa goýum syýasatynyň esasy bolup durýar.

39-njy madda. Syýahatçylyk işini maliýeleşdirmegiň çeşmeleri

1. Syýahatçylyk işi şu aşakdakylaryň:

syýahatçylyk işiniň subýektleriniň hususy serişdeleriniň;

ýuridik we fiziki şahslaryň pul gatançlarynyň;

karz serişdeleriniň (obligasiýa we beýleki karzlar, bank we gaýry karzlar);

daşary ýurt maýa goýumlarynyň;

Türkmenistanyň kanunçylygy bilen gadagan edilmedik beýleki çeşmeleriň hasabyna amala aşyrylýar.

2. Syýahatçylygy ösdürmek maksady bilen syýahatçylyk hyzmatlaryny ýerine ýetirýän telekeçilik subýektlerine syýahatçylyk işine salgyt salmak, karzlaşdyrmak we ätiýaçlandyrmak boýunça ýeňillikler Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda bellenen bilner.

40-njy madda.

Syýahatçylyk hyzmaty boýunça hyzmatlaryň bahasy we tölegi

1. Eger Türkmenistanyň kanunçylygynda başgaça bellenilmedik bolsa, syýahatçylyk hyzmaty boýunça hyzmatlar üçin taraplaryň ylalaşygy bilen bellenen töleg alynýar.

Haçanda kanunçylyga laýyklykda syýahatçylar üçin syýahatçylyk hyzmaty boýunça hyzmatyň tölegine ýeňillikler we artykmaçlyklar bellenen halatlarynda onuň bilen baglanyşykly çekilen çykdaýlaryň öwezini syýahat operatoryna Türkmenistanyň degişlilikdäki kanunçylygynda göz önünde tutulan serişdeleriň hasabyna dolunýar.

2. Syýahatçy özüne edilen hyzmatlary şertnamada görkezilen tertipde we möhletde tölemäge borçludyr.

Çykyş syýahatçylygy boýunça syýahatçylyk hyzmatlarynyň we önümleriniň tölegi syýahatçy tarapyndan milli pulda bolşy ýaly daşary ýurt pulunda hem amala aşyrylyp bilner. Şunda syýahatçylyk ugurlarynyň maksatnamasyna laýyklykda göz önünde tutulan Türkmenistanyň çäklerinden daşardaky hyzmatlaryň toplumy (ýaşayyş, ýymit, ulag, ekskursiýa we beýlekiler) boýunça çykdaýlar, şeýle hem daşary ýurtly syýahaty üpjün edijileriň agentlik höweslendirmeleri daşary ýurt pulunda tölenip bilner.

Eger şertnamada başgaça bellenilmedik bolsa, syýahatçy syýahatçylyk hyzmatyna girýän hyzmatlar üçin syýahat operatoryna töleg etmäge borçludyr. Syýahat operatory bilen baglaşylan şertnamada üçünji şahsa belli bir hyzmatlar üçin töleg etmek mümkinçiligi göz önünde tutulan bolsa, bu töleg şertnama boýunça umumy tölegiň düzümi bölgi bolup durýar.

3. Eger taraplaryň ylalaşygynda başga ýagdaý göz önünde tutulmadyk bolsa, haçan-da şertnama boýunça syýahat operatorynyň hyzmatlarynyň önünden tölegi göz önünde tutulan ýagdaýynda, syýahatçynyň şol hyzmatlar üçin şertnamada bellenen möhletde tölemeýligi, syýahatçy şertnamany ýerine ýetirmekden boýun gaçyran diýlip hasap edilýär.

4. Şu Kanunda göz önünde tutulan halatlardan başga, şertnamada göz önünde tutulan bahanyň syýahat operatory tarapyndan birtaraplaýyn tertipde täzedan seredilip bilinjekdigi hakyndaky şertnamanyň islendik şerti hakyky däl diýlip hasap edilýär.

41-nji madda. Syýahatçylyk işinden gelýän girdejiler

1. Syýahatçylyk işinden gelýän girdejiler şu aşakdakylardan emele gelýär:

esasy syýahatçylyk işinden;

syýahatçylaryň myhmanhanalarda, motellerde, kempinglerde we ş.m. ýaşanlygy üçin;

ekskursiýa hyzmatlaryndan;

ýymit kärhanalarynyň hyzmatlaryndan;

ulag hyzmatyndan;

işiň beýleki görnüşleriniň goşmaça hyzmatlaryndan.

2. Syýahatçylyk işiniň subýektleriniň girdejisine Türkmenistanyň hereket edýän kanunçylygy-na laýyklykda umumy esaslarda salgyt salynmaga degişlidir. Şu subýektler tarapyndan tebigy we taryhy-medeni gursawy aýap saklamak maksady bilen girdejiň bir bölegi maksatlaýyn ulanmak üçin ýerli býujete berlip bilner.

42-nji madda. Maliýe kepillikleri

1. Maliýe kepillikleri hökmünde ýitgileriň öwezini dolmagaň bank kepilligi ulanylýar. Türkmenistanyň Merkezi banky tarapyndan bellenen talaplara laýyk gelýän Türkmenistanyň ygtyýarly edilen banky ýa-da birinji derejeli daşary ýurt banky kepillik bolup çykyş edip biler.

2. Syýahatçylyk işiniň subýektiniň borçnamalaryny üpjün etmekde berlen ýitgileriň öwezini dolmagaň bank kepilligi yzynda alnyp bilinmez.

3. Maliýe kepilliginiň hereket ediş möhleti kepillik borçnamalaryny özünde saklaýan resminamalarda görkezilýär. Täze möhlet üçin maliýe kepilligi syýahat işiniň subýekti tarapyndan hereket edýän maliýe kepilliginiň möhletiniň gutarmagyna çenli üç günden gijä galman alynmalydyr. Täze möhlet üçin maliýe kepilligi ön berlen maliýe kepilliginiň hereket ediş möhletiniň gutaran gününden soň gelýän günden başlap güýje girýär.

4. Syýahatçylyk işiniň subýektinde täze möhlet üçin maliýe kepilliginiň barlygy hakyndaky maglumatlar hereket edýän maliýe kepilliginiň gutarmagyna çenli üç günden gijä galman syýahatçylyk çygrynda ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasyna berilýär.

5. Syýahatçylyk işiniň subýektleri öz borçnamalaryny ýerine ýetirmedik ýa-da göwnējaý ýerine ýetirmedik mahalynda syýahatçy maliýe kepilligini beren gös-göni bank edarasyna ýitgileriň öwezini dolmak hakyndaky talaby bildirmäge haklydyr. Şeýle talaby bildirmek şu Kanunyň düzgünlerini hasaba almak bilen Türkmenistanyň raýat kanunçylygyna laýyklykda amala aşyrylýar.

6. Ýitgileriň öwezini dolmagyň kepilligi boýunça pul möçberini tölemek hakynda syýahatçynyň talaby bank kepilligini beren bank edarasyna ýazmaça görnüşde berilýär. Şu talapda syýahatçynyň familiýasy, ady we atasynyň ady, bank kepilliginiň belgisi, onuň berlen senesi we hereket ediş möhleti, borçnamalary üpjün etmekde bank kepilligi berlen syýahatçylyk işiniň subýektiniň ady, syýahatçylyk önümini ýerlemek hakynda şertnamanyň belgisi we senesi, şeýle hem tölenmäge degişli pul möçberini görkezilýär. Syýahatçy öz pasportynyň ýa-da pasporty çalyşýan beýleki resminamalarynyň nusgasyny, şeýle hem tölenmäge degişli pul möçberini görkezmek bilen şeýle talabyň kanagatlandyrylmagy üçin syýahatçylyk işiniň subýektiniň ýazmaça görnüşindäkirazylygyny talaba goşýar, ol bank kepilligi bilen üpjün edilmelidir we talapda görkezilen pul möçberine laýyk gelmelidir.

7. Syýahatçylyk işiniň subýekti syýahatçynyň talaplaryny kanagatlandyrmagarazylyk bermekden boýun gaçyran bank kepilligi boýunça pul möçberini tölemek kanuny güýje giren kazyýet çözgüdiniň esasynda amala aşyrylýar. Şu ýagdaýda talapda şu maddanyň altynjy böleginde göz önünde tutulan maglumatlar bilen bir hatarda kazyýet çözgüdiniň senesi, ony çykaran kazyýet edarasynyň ady we şol raýat işi boýunça çykarylan çözgüdiň belgisi hem görkezilýär, tölenmäge degişli pul möçberini bolsa, bu kazyýet çözgüdinde kesgitlenen möçberde görkezilýär. Talaba kazyýet çözgüdiniň kazyýet tarapyndan tassyklan nusgasy goşulýar. Bank kepilligini beren ygtyýarly bank edarasynyň kepillik boýunça öz borçnamalaryny ýerine ýetirmek üçin başga resminamalary talap etmäge haky ýokdur.

8. Maliýe kepilliginiň serişdeleriniň hasabyna ýitgileriň öwezini dolmak maliýe kepilligini beren bank edarasy tarapyndan amala aşyrylýar.

VII bab. Ekskursiya we myhmanhana işi

43-nji madda. Ekskursiya işi

1. Syýahatçylyk işiniň subýektleri ekskursiya hyzmatlaryny etmegi guramak üçin syýahatçylyk işiniň subýektleriniň sanawyna girizilen ýokary hünärli hünärmenleriň – ýolbeletleriň (gid-terjimeçileriň) hyzmatlaryndan peýdalanmaga borçludylar.

Ýolbeletleriň hyzmatlary etmeginiň düzgünleri ýolbeletleriň hyzmatlaryny ýerine ýetirýän syýahatçylyk industriýasynyň subýektleriniň ýa-da fiziki şahslaryň şertnamalarynda kesgitlenilýär. Syýahatçylyk hyzmatlary boýunça hyzmatlary etmegiň şertnamasy baradaky umumy düzgünnamalar ekskursiya hyzmatlary ýerine ýetirilende ulanylýar.

2. Syýahatçylyk hyzmatlaryny edýän şahs ekskursiya başlamazyndan öň ýolbelede hyzmatlar baradaky zerur we dogry maglumatlary, olaryň görnüşleri we aýratynlyklary, ýolbelediň hünär derejesi, hyzmatlaryň töleginiň tertibi we möhletleri, şeýle hem ýolbelede onuň haýyşy boýunça ekskursiya hyzmatlaryna girýän beýleki maglumatlary habar bermäge borçludyr.

44-nji madda. Myhmanhana hyzmatlarynyň guralyşy

1. Syýahat operatory, syýahat agentini we myhmanhana syýahatçylara myhmanhana hyzmatyny yzygiderli amala aşyrmak zerurlygy ýüze çykanda myhmanhana hyzmatyny guramak barada uzak möhletli şertnamany baglaşyp bilerler.

Myhmanhana hyzmatyny guramak baradaky şertnama boýunça bellenen tertipde we (ýa-da) myhmanlaryň gelmegi baradaky önünden kesgitlenilen maksatnama laýyklykda myhmanhana hyzmatyny etmäge borçlanýar, syýahat operatory, syýahat agentini bolsa, syýahatçylaryň görkezilen sanyny ugratmaga we olara edilen hyzmatlary tölemäge borçludylar.

Myhmanhana hyzmatyny guramak baradaky şertnamada syýahatçylaryň sany, edilýän hyzmatlaryň görnüşleri we sanawy, nomerleriň sany we derejeleri (klaslary), şeýle hem taraplaryň ylalaşygynda göz önünde tutulan myhmanhana hyzmatlaryny guramagyň beýleki şertleri kesgitlenilýär.

2. Myhmanhana hyzmatyny guramagyň şertnamasyna laýyklykda myhmanhana syýahat operatoryna we syýahat agentine syýahatçylara edilýän hyzmatlaryň hiliniň we möçberiniň myhmanhananyň öz ýaşajylaryna edýän hyzmatlarynyň möçberine we hiline laýyk gelmegini kepillendirmäge borçludyr.

3. Myhmanhana hyzmatlarynyň satylmagy (bronlanmagy) netijesinde ýüze çykan myhmanhananyň hakyky bar bolan nomerleriniň (ýerleriniň) sanyndan artyk myhmanhana hyzmatlaryny ýerine ýetirip bilmeýänligi üçin jogapkärdir.

Şeýle ýagdaýda myhmanhana ýaşajynyň başga bir myhmanhanada myhmanhananyň öz hasabyna ýerleşdirilmegi üçin – şoňa meňzeş ýa-da has ýokary derejedäki (klasdaky) we şol ýerlerde (golaýynda), şeýle hem ýaşajynyň täze myhmanhana geçmegi bilen baglanyşykly zerur bolan çykdaýlaryň öwezini dolmaga borçludyr.

Şol ýerlerde (golaýynda) başga bir myhmanhananyň ýok ýagdaýynda ýa-da ýaşajynyň myhmanhana hyzmatlarynyň şertnamasyndan ýüz öwren mahalynda myhmanhana şertnamanyň bolmalysy ýaly ýerine ýetirilmänligi bilen baglanyşykly çykdaýlaryň öwezini dolmaga, şeýle hem taraplaryň ylalaşygy boýunça kesgitlenilen, emma bir gije-gündiziň dowamynda ýerleşdirmek hyzmatlarynyň bahasyndan az bolmadyk boş geçirilen wagty (jerimäni) tölemäge borçludyr.

4. Myhmanhana hyzmatlary etmegiň şertnamasyndan şu aşakdaky ýagdaýlarda ýüz öwürmäge haklydyr:

a) eger ýaşajynyň saglygy lukmançylyk resminamalary bilen tassyklanylan ýaşajynyň özüne we beýleki adamlaryň howpsuzlygyna howp döredýän bolsa, şeýle hem beýleki adamlar üçin düzedip bolmajak amatsyzlyklary we bitertipligi döredýän bolsa;

b) ýaşajynyň şertnamada bellenilen möhletlerde we tertipde myhmanhana hyzmatlaryny tölemekden ýüz öwren halatynda;

c) ýaşajy tarapyndan beýleki adamlaryň saglygyna we ömrüne howp döredýän myhmanhanada ýaşamagyň kadalaryny bozan halatynda;

d) ýaşajynyň goşlarynda beýleki adamlaryň saglygyna we ömrüne howp döredýän zatlaryň we serişdeleriň bar bolan halatynda;

e) syýahatçy tarapyndan onuň wagtlaýyn bolýan ýurdundaky (ýerindäki) ýurda girmegiň, çykmagyň we bolmagyň kadalarynyň berjaý edilmedik halatynda.

Myhmanhananyň şertnamadan ýüz öwren halatynda ýaşajynyň myhmanhanada wagtlaýyn ýaşanlygy we ýerleşdirilenligi baradaky tölegini şertnamadan ýüz öwrülen pursadyna çenli myhmanhana tarapyndan hakyky edilen hyzmatlaryň bahasyny aýyrmak bilen ýaşajy gaýtaryp berilýär.

VIII bap. Syýahatçylygyň işgärler üpjünçiligi

45-nji madda. Syýahatçylyk çygrynda hünär bilimi we hünär talaplary

1. Syýahatçylyk çygrynda işgärleri taýýarlamak Türkmenistanyň başlangyç, orta we ýokary hünär bilimiň döwlet bilim edaralary, şeýle hem degişlilikdäki bilim işine ygtyýarnamasy bolan eýeçiligiň beýleki görnüşindäki bilim edaralary tarapyndan amala aşyrylýar. Hünär biliminiň ugurlary we hünärleri, okatmagyň görnüşleri we usullary, şeýle hem syýahatçylyk çygrynda hünär bilimi hakyndaky resminamalaryň görnüşleri “Bilim hakynda” Türkmenistanyň Kanuny we Türkmenistanyň bilim babatdaky beýleki kadalaşdyryjy hukuk namalary bilen kesgitlenilýär.

2. Syýahatçylyk, ekskursiýa we myhmanhana işini amala aşyrýan ýuridik şahslaryň ýolbaşçylarynyň ýokary bilimi we syýahatçylyk çygrynda üç ýyldan az bolmadyk iş döwri ýa-da syýahatçylyk çygrynda orta hünär bilimi we baş ýyldan az bolmadyk iş döwri bolmalydyr.

3. Ýolbeletler (gid-terjimeçiler), syýahatçylyk boýunça instruktorlar we syýahatçylyk, ekskursiýa we myhmanhana işini amala aşyrýan ýuridik şahslaryň ýolbaşçylary syýahatçylyk çygrynda goşmaça hünär biliminiň maksatnamalary boýunça üç ýylda bir gezekden az bolmadyk okuwy geçmäge borçludylar.

Syýahatçylyk çygrynda hünäri ýokarlandyrmagy geçmegiň tertibi, şeýle hem maksatnamalaryň möhletleri we görnüşleri Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan bellenen tertipde kesgitlenilýär.

4. Syýahatçylyk boýunça ýolbelediň (gid-terjimeçiniň), instruktoryň hyzmatlaryny etmegi niýet edinjän fiziki şahs özüniň hünär derejesiniň barlanmagyndan – hünär synagyndan geçmäge borçludyr. Hünär synagy syýahatçylyk çygrynda ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy tarapynda hünär derejesiniň synagy görnüşinde amala aşyrylýar. Hünär derejesiniň synagyny üstünlikli tabşyran adamlara işiň degişlilikdäki görnüşini ýerine ýetirmek üçin hünär derejesi baradaky resminama berilýär. Hünär derejesiniň resminamasy üç ýyl möhlet bilen berilýär. Hünär derejesiniň resminamasynyň eýesi syýahatçylyk industriýasynyň desgalarynyň sanawyna girizilýär.

Hünär synagyndan geçmegiň we hünär resminamasynyň berilmeginiň tertibi syýahatçylyk çygrynda ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy tarapyndan kesgitlenilýär.

IX bap.

Syýahatçylyk işiniň dowamynda daşky gurşawy, tebigy, taryhy we medeni ýadygärlikleri goramak

46-njy madda.

Daşky gurşawy, tebigy, taryhy we medeni ýadygärlikleri goramak

1. Döwlet tebigy gurşawy, taryhy we medeni ýadygärlikleri goramagy we abat saklamagy üpjün edip, öz ygtyýarly edaralarynyň üsti bilen şol ýadygärliklere ýaramaz täsirini ýetirjän syýahatçylyk çygryndaky işi wagtlaýyn togtadýar, çäklendirýär we ýatyrýar, Türkmenistanyň hereket edjän kanunçylygyna laýyklykda şolary goramagyň başga çärelerini kesgitleýär.

2. Syýahatçylyk işiniň subýektleri syýahatçylyk desgalaryny taslamalaşdyranlarynda, ýerleşdirenlerinde, guranlarynda we olaryň durkuny täzelänlerinde ekologik howpsuzlygyň talaplaryny, tebigat, taryhy we medeni ýadygärlikleri goramak baradaky talaplary ýerine ýetirýärler.

47-nji madda.

Daşky gurşawa, tebigy, taryhy we medeni ýadygärliklere zeper ýetirilmegi üçin jogapkärçilik

1. Syýahatçylyk işiniň subýektleri tebigy we medeni desgalaryň syýahatçylar üçin özleşdiriljän we ulanmaga beriljän şertlerinde şol desgalaryň abat saklanylmagy üçin Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda jogapkärçilik çekýärler.

2. Daşky gurşawy, tebigy, taryhy we medeni ýadygärlikleri goramak baradaky kanunçylygy we kadalary bozmakda günäkär syýahatçylar Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda jogapkärçilik çekýärler.

X bap.

Türkmenistanyň syýahatçylyk baradaky halkara işi

48-nji madda. Halkara syýahatçylyk guramalarynda agzalyk

1. Türkmenistan syýahat babatda halkara, sebitara guramalaryň işine Türkmenistanyň kanunçylygy bilen bellenen tertibe laýyklykda şu aşakdaky maksatlary amala aşyrmak üçin gatnaşýar:

a) halkara syýahat alyş-çalşy giňeltmek;

- b) syýahatnyň maddy-tehniki binýadyny we infrastrukturasyny pugtalandyrmak boýunça ykdysady we tehniki hyzmatdaşlygy ösdürmek;
  - ç) syýahatçylaryň howpsuzlygyny üpjün etmek meselelerinde halkara hyzmatdaşlygyny ösdürmek;
  - d) syýahat boýunça maglumatlary alyşmagy üpjün etmek;
  - e) halkara syýahatynyň dürli pudaklarynda bilelikdäki ylmy barlaglary geçirmek;
  - ä) syýahatçylyk çygryndaky halkara hyzmatdaşlygynyň beýleki meselelerini çözmek.
2. Syýahatçylyk çygryndaky ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasy halkara guramalarynda we edaralarynda Türkmenistana wekilçilik edýär.

49-njy madda.

Syýahatçylyk çygryndaky ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasynyň daşary ýurtlardaky wekilhanalary

Türkmenistanyň kanunçylygy bilen bellenen tertipde syýahatçylyk çygryndaky ygtyýarly döwlet dolandyryş edarasynyň daşary ýurtlardaky wekilhanalary degişli ýurtlarda Türkmenistanyň syýahatçylyk bähbitlerine wekilçilik edýärler we Türkmenistan bilen beýleki döwletleriň arasynda syýahatçylyk çygrynda hyzmatdaşlygy ösdürmek we maglumat alyşmak boýunça wezipeleri amala aşyrýarlar.

XI bab. Jemleýji düzgünler

50-nji madda.

“Syýahatçylyk hakynda” Türkmenistanyň Kanunynyň güýje girmegi

1. Şu Kanun resmi taýdan çap edilen gününden güýje girýär.
2. Şu Kanunyň güýje giren gününden aşakdakylary güýjüni ýitiren diýip hasap etmeli:
  - 1) Türkmenistanyň Mejlisi tarapyndan 1995-nji ýylyň 24-nji noýabrynda kabul edilen “Syýahat hakynda” Türkmenistanyň Kanunyny (Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 1995 ý., № 3, 41-nji madda);
  - 2) Türkmenistanyň Mejlisi tarapyndan 2007-nji ýylyň 1-nji oktýabrynda kabul edilen “Türkmenistanyň käbir kanunçylyk namalaryna üýtgetmeler we goşmaçalar girizmek hakynda” Türkmenistanyň Kanunynyň üçünjü bölegini (Türkmenistanyň Mejlisiniň Maglumatlary, 2007 ý., № 4, 68-nji madda).

**Türkmenistanyň
Prezidenti**

**Gurbanguly
Berdimuhamedow**

*Aşgabat şäheri.
2010-njy ýylyň 10-njy maýy.
№ 107-IV.*

PEÝDALANYLAN EDEBIÝATLAR

1. Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. – Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2007.
2. Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy. – Aşgabat, TDNG, 2007.
3. Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary. – Aşgabat, Ylym, 2007.
4. Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Ahalteke bedewi – biziň buýsanjymyz we şöhratymyz. – Aşgabat, TDNG, 2008.
5. Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Döwlet adam üçindir. – Aşgabat, TDNG, 2008.
6. Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler, 1 tom. – Aşgabat, TDNG, 2008.
7. Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler, 5 tom. – Aşgabat, TDNG, 2012.
8. Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri. I jilt. – Aşgabat, TDNG, 2009.
9. Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri. II jilt. – Aşgabat, TDNG, 2010.
10. Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. TÜRKMENISTAN – melhemler mekany. – Aşgabat, TDNG, 2011.
11. Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Janly rowaýat. – Aşgabat, TDNG, 2011.
12. Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Älem içre at gezer. – Aşgabat, TDNG, 2011.
13. Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri. III jilt. – Aşgabat, TDNG, 2011.
14. Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri. IV jilt. – Aşgabat, TDNG, 2012.
15. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. «Türkmenistanyň gadymy maddy medeniýeti we onuň dünýä medeniýetiniň ösüşindäki orny» atly halkara ylmy maslahatyna gatnaşyjylara». // Türkmenistanyň gadymy maddy medeniýeti we onuň dünýä medeniýetiniň ösüşindäki orny. Halkara ylmy maslahatyň nutuklarynyň gysgaça beýany. 2011-nji ýylyň aprel aýynyň 7-8-i. – Aşgabat, TDNG, 2011. 3 s.
16. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly BERDIMUHAMEDOWYŇ Türkmenistanyň Ýaşulularynyň maslahatynda Sözlän sözi. (Aşgabat, 2011-nji ýylyň 25-nji oktyabry). // «Esgere» gazetini, 2011-nji ýylyň 27-nji oktyabry, 1-3 s.
17. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly BERDIMUHAMEDOW. Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistanyň halkyna. // «Türkmen dili» gazetini, 2011-nji ýylyň 31-nji awgusty, 1 s.
18. Janly tebigatyň milli muzeýi: Köpetdagyň eteginde dünýäniň köpdürlüligi. – Aşgabat, TDNG, 2010.
19. Haýran galdyryan Köýtendag. – Aşgabat, TDNG, 2011.
20. Türkmenistanyň taryhy we medeni ýadygärlikleri. – Aşgabat, TDNG, 2011.
21. Owazly tolkunlaryň mekany. – Aşgabat, TDNG, 2012.
22. Babaýew B. Türkmenistanyň Prezidentiniň milli taryhy-medeni mirasy goramak baradaky syýasaty kanunçylyk taýdan üpjün edilýär. // «Medeni miras halkyň hakydasynda» atly ylmy-amaly maslahata gatnaşyjylaryň çykyşlarynyň beýany. 2012-nji ýylyň 18-nji dekabry. – Aşgabat, TDNG, 2012. 9-13 s.
23. Baýramow K., Gulnyýazow R. Türkmenleriň atly oýunlary – Aşgabat, Ylym, 2003. 2-25 s.
24. Baýramow K. Türkmenistan – meniň seýdegähimsiň. (Türkmenistanyň keramatly ýerleri.) – Aşgabat, Miras, 2005. (golýazmasy).
25. Baýramow K. Türkmenleriň daş işleme hünärmentçiligi. – Aşgabat, Ylym, 2010. (golýazmasy).
26. Baýramow K. Türkmenistan atşynaslygyň gadymy mekanydyr. // Behişdi ahalteke atlary. «Türkmen atlary» döwlet birleşiginiň ylmy edebi-çeper ýörite neşiri. – Aşgabat, TDNG, 2008. 2-25 s.
27. Baýramow K. Türkmen atçylygynyň we atlarynyň taryhyndan. // Behişdi Ahalteke atlary. Halkara ahalteke atçylyk assosiasiyasynyň habarlar-syn beriş žurnaly. – №2. 2012. 86-93 s.
28. Baýramow K. Daşlarda atyň şekili. // «Standart, hil we howpsuzlyk» žurnaly. 1999, №1. 34- 36 s.
29. Baýramow K. Gadymy Merwiň hukukşynaslary. // «Adalat» gazetini. 5 fewral 1999 ý.
30. Baltaýew A., Orazow O. Türkmenistanyň taryhy-medeni ýadygärlikleri: Gözbaşlar hem dowamat. – Aşgabat, Ylym, 2012.
31. Baltaýew A., Jykyýew A. Nowruz – türkmen halkynyň milli baýramy. – Aşgabat, Ylym, 2013.
32. Esenow A. Türkmenistanyň binagärçiliginiň taryhy. – Aşgabat, 2001.
33. Hojanyýazow T., Gurbanow A., Öwlüýagulyýew M. Beýik Ýüpek ýoly we Türkmenistan. – Aşgabat, Ylym, 2011.
34. Mämmedow M. Gadymy Merw we Beýik Seljuklar zamanynyň medeniýeti. – Aşgabat, TDNG, 2011.

35. Mämmedow M. Seýit Jemaleddin binagärlik toplumy. – Aşgabat, TDNG, 2011.
36. Sarianidi W.I. GOŇURDEPE: Şalaryň we hudaýlaryň şäheri. – Aşgabat, Miras, 2005.
37. Sarianidi W.I. MARGUŞ. Murgap derýasynyň köne hanasynyň aýagyndaky gadymy gündogar şalygy. – Aşgabat, TDH, 2002.
38. Türkmenistan. Gadymy Margiana dünýä siwilizasiýasynyň täze merkezidir. Halkara ylmy maslahatyň nutuklarynyň gysgaça beýany. 14-16 Sanjar (noýabr) aýy – Mary, 2006.
39. Türkmenistanyň Syýahatçylyk baradaky Döwlet komitetiniň «Syýahat» žurnalynyň dürli nomerlerinden we internetden alynan maglumatlar.
40. Yüksel Saýan. Türkmenistan’daki mimari eserler (XI-XVI. Yüzyıl). – Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999.
41. Внук воплощающий мечту деда. – Ашгабат, ТГИС, 2010.
42. Байрамов К. Великий старец Абу Саид Абул-Хайр Мехнеи. // журнал «Туризм и развитие» №3 1997. с. 16-18.
43. Геродот. История. В девяти книгах. – Ленинград, 1972. (7 книга – Полигимния-40). с. 326-327.
44. Гундогдыев О., Байрамов К. Великие полководцы туркмен. – Ашгабат, 2001.
45. Гундогдыев О., Байрамов К. Туркменистан в женских ликах. – Ашгабат, 2000.
46. Гундогдыев О., Экаев О. Мары – жемчужина Востока. – Ашгабат, ТГИС, 2012.
47. Мамедов М., Мурадов Р. ГУРГАНДЖ. Архитектурный путеводитель. – İstanbul, 2000.
48. Попов К. Рождённые пустыней. – Ашгабат, «Туркменистан», 1989.
49. Пугаченкова Г.А. Пути развития архитектуры Южного Туркменистана поры рабовладения и феодализма. – Москва, 1958.
50. Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. Очерки искусства Средней Азии. Древность и средневековье. – Москва, 1982.
51. Труды Южно-Туркменистанской археологической комплексной экспедиции. т. XII. – Ашгабат, 1963.
52. Памятники архитектуры Туркменистана. – Ленинград, 1974.
53. Туркменское народное искусство. - Ашгабат, «Туркменистан», 1990.
54. The Decorative and Applied art of Turkmenia. – Leningrad, Aurora Art Publishers, 1976.

Mazmuny

Sözbaşy	5
Türkmenistanda syýahatçylyk.....	18
Türkmenistanyň syýahatçylygynyň görnüşleri barada.....	26
Türkmen atlary we atşynaslygy	29
Awaza–syýahatçylygyň merjeni	47
Saglyk maksatly syýahatçylyk	71
Zyýarat maksatly syýahatçylyk.....	91
Medeni-öwrenijilik syýahatçylygy: taryhy ýerler. Arheologik we binagärçilik ýadygärlikleri	113
Türkmen halkynyň milli özboluşlylygy	145
Türkmenistanyň daş ýadygärlikleri	153
Türkmen hünärmentçiligindäki sungat	161
Türkmen halysy	171
Ekologik syýahatçylygy we Türkmenistanyň tebigaty	181
Suw syýahatçylygy we derýalarymyz.....	201
Dag syýahatçylygy.....	209
Çöl syýahatçylygy.....	221
Sport syýahatçylygy	229
TÜRKMENISTANYŇ KANUNY Syýahatçylyk hakynda	244

Türkmenistanyň Syýahatçylyk baradaky döwlet komiteti

Türkmenistan – syýahatçylygyň ülkesi.

Redaktorlar	<i>J.Amanowa, O.Bäşimowa</i>
Teh. redaktor	<i>O.Nuryagdyýewa</i>
Ylmy redaktor	<i>K.Baýramow</i>
Surat redaktory	<i>G.Orazmyradow</i>
Suratçylar	<i>H. Magadow, A.Kambarow, K.Baýramow, S.Baýramow</i>
Jogapkär redaktor	<i>G.Çarlyýew</i>

Çap etmäge rugsat edildi 18.06.2013.
A-70273. Ölçeği 60x90^{1/8}.
Şertli reňkli ottiski 136,5. Şertli çap listi 34,0.
Hasap-neşir listi 32,89. Çap listi 34,0.
Sany 5000. Sargyt № 1593.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744000, Aşgabat, Garaşsyzlyk şaýoly, 100.
Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744004, Aşgabat, 1995-nji köçe, 20.